

Луганська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
ДЗ «Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка»

Відділ історичної спадщини АТ «Укрзалізниця»

«Луганщина: краєзнавчі розвідки»

Матеріали III Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Старобільськ, 23 квітня 2020 р.)

Старобільськ
2020

**Луганська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

**ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

**Відділ історичної спадщини залізниць України
Департаменту корпоративної соціальної відповідальності
АТ „Укрзалізниця”**

Луганщина: краєзнавчі розвідки

**Матеріали III Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Старобільськ, 23 квітня 2020 р.)**

**Старобільськ
2020**

УДК 908(477.61)
ББК 63.3(4УКР)
Л 83

Рецензенти:

Савченко С. В. – доктор педагогічних наук, професор, ректор ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Набока О. В. – доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Редакційна наукова колегія:

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, голова правління Луганської обласної організації НСКУ.

Бадер А. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Бублик О. І. – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Рубан М. Ю. – інженер I категорії відділу історичної спадщини залізниць України Департаменту корпоративної соціальної відповідальності АТ „Укрзалізниця”

Забудкова О. А. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Л 83 **Луганщина: краєзнавчі розвідки** : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф., 23 квіт. 2020 р., Старобільськ, Україна / ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка” [та ін.]. – Старобільськ, 2020. – 243 с

До збірника ввійшли матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції „Луганщина: краєзнавчі розвідки” (23 квітня 2020 р.)

Для широкого кола читачів, науковців, краєзнавців, учителів, студентів та всіх, хто цікавиться історією, сучасністю й переймається майбутнім Луганщини.

Роботи друкуються в авторській редакції. В збірнику максимально зменшено втручання в обсяг та структуру наданих до друку матеріалів.

УДК 908(477.61)
ББК 63.3(4УКР)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
(протокол № 9 від 30. 04. 2020 р.)

© Колектив авторів, 2020
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”

ЗМІСТ

Давня історія, історія міст, сіл та розвитку освіти на Луганщині

Бакишинська О. В., Мілованова Т. В. Благодійництво на Луганщині у XIX – на початку XX ст.....	7
Бривко М. В. Забуті імена Донбасу: Віталій Сергійович Сніжний – педагог, журналіст, письменник.....	10
Бублик О. І., Баженова К. Головні тенденції розвитку народної освіти Старобільщини кінця XIX – початку XX ст.....	14
Верецун Т. М. Історія села Плахо-Петрівка.....	20
Гогіна Т. К. З історії виникнення Сватівської ЗОШ I-III ст. № 8.....	23
Голіков А. О. Бюджет повітового міста Старобільськ в 1918 р.: доходи та витрати.....	26
Гончаров М. В. Мобілізація до Добровольчої армії генерала А. Денікіна на території Старобільського повіту (1919 р.).....	30
Денисенко Д. Польські інтерновані офіцери у Старобільську (1939–1940 рр.).....	33
Долгополов К. Р. Вивчення демографічних особливостей Луганщини під час Голодомору 1932–1933 рр.....	37
Забудкова О. А. Зовнішній вигляд міст сучасної Луганщини на початку XX ст. (за матеріалами статистичної збірки „Города России в 1904 году”).....	41
Закірова С. Г. Зміни комунікаційного простору індустріальних міст (на прикладі повітового Луганська).....	45
Клименко В. Р. Діяльність 8-ї італійської армії у Старобільську в період окупації (1942–1943).....	49
Климов А. О. Століття Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: віхи історії.....	52
Кобзар А. В. Пам’ять про минуле.....	56
Коваленко І. М. Минуле та сьогодення українського села.....	63
Коваленко Т. В. Луганщина в роки Української революції (березень 1917 – початок 1918 рр.). Факти. Події. Люди.....	66
Курило В. С. Оновлення структури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка на початку XXI ст. (до 99-ї річниці з дня заснування університету).....	70

Лебедев Д. В. Захоплення Повстанської армією Н. Махна Старобільська у вересні 1920 року: хід подій і стратегічні результати	74
Мельник О. Ю. Жіноча сорочка – традиційний елемент народного костюму кінця XIX – початку XX ст.....	78
Музика І. І. Депортації західноукраїнців 1944–1951 рр. в історії Луганського краю: регіональні аспекти процесу розселення, влаштування та адаптації.....	85
Нагибіна Ж. П. Мілове – східний поріг України.....	90
Сикало А. В. Предводитель старобільського дворянства Ілля Матвійович Зілоті та його родина.....	93
Сухорада О. В. Трагедія Білого яру.....	99
Теліженко С. А., Набока О. В. Обстеження курганної групи на північний захід від с. Новоселівка (Старобільський район Луганської області)	103
Шевцова Ю. С., Шевцова Ю. С. Стан жіночої вищої освіти в Харківській губернії на прикладі роботи Інституту шляхетних дівчат (на матеріалах видань Харківського губернського статистичного комітету)	109

Історія залізничної спадщини краю

Белицький П. В. Пасажирське залізничне сполучення на Донбасі, травень-листопад 1918 року	112
Белицький П. В. Пасажирське залізничне сполучення на Луганщині на початку XX століття.....	116
Канівець І. О. Вплив Донецької кам'яновугільної залізниці на соціально-економічний розвиток Донбасу в другій половині XIX ст.....	120
Кузьменкова Н. М. Історія назви: залізнична станція Насвітевич.....	125
Рубан М. Ю. Історія та виробнича діяльність Луганського паровозного депо (1878–1957).	128
Рубан М. Ю., Машков В. С. Передумови виникнення та розвиток галузевої журналістики на підприємствах Луганського залізничного вузла	137
Рубан М. Ю., Цокур В. М. Попаснянське локомотивне депо – провідне історичне ремонтно-експлуатаційне підприємство залізничного транспорту на Луганщині	145

Музеї та музейна справа Луганщини

Корнієнко В. А. Інформаційний огляд „Вікно у музейне сховище” як засіб популяризації фондів музею (на прикладі ЛОКМ)	154
Мартиненко М. С. Українські дисиденти родом з Луганщини: до 45-ї річниці підписання Заключного акту наради з безпеки і співробітництва в Європі.....	157
Мілованова О. В., Кушнір Л. В. Перепрофілювання краєзнавчих музеїв в контексті розвитку туризму на Луганщині: до постановки питання.....	162
Полякова О. А. Етнографічна колекція національного одягу в фондах Луганського обласного краєзнавчого музею.....	168
Чекмарьова Л. В. Шкільний музей – соціокультурний центр громади.....	172
Шейко О. Ю. Пам’яткоохоронна діяльність Луганщини на сучасному етапі.....	176

Вивчення природно-кліматичних та демографічних особливостей регіону

Гончарова Л. О., Юрченко В. А. Природно-кліматичні особливості регіону на прикладі ботанічного заказника загальнодержавного значення „Юницького”	178
Кисельова О. О., Євдокимова О. М. Набуття компетенцій учнями під час практичних робіт з географії на місцевості.....	181
Кулішов М. В., Ломако М. М. Конгресів Яр – геологічна пам’ятка Луганщини.....	185
Лук’яненко Д. В. Динозаври з нашого краю	191
Хіхлова Л. О. Кліматичні зміни в Луганській області до 2050 року.....	196

Мовні особливості Луганської області.

Літературне краєзнавство

Бабенко Н. О. У вінку духовної краси Луганщини.....	201
Безгодова Н. С. Виразальні засоби (фігури кількості) як чинник національно-культурної специфіки усного мовлення.....	206
Глуховцева К. Д. Семантична структура діалектних текстів про руйнування храмів у XX столітті	209

Жувако Л. В. Дещо з історії прізвищ жителів селища Красноріченського	214
Калініна В. С. В. Сосюра – співець правди і краси.....	216
Манько А. М. Персоналія і творчість І. Низового в оцінці критиків, науковців, журналістів та інших цінителів мистецтва літературного слова.....	219
Пінчук Т. С. Із скарбниці педагогічної творчості: методичні здобутки (з досвіду роботи вчителя-словесника Кремінської школи-гімназії Тамари Олександрівни Уманської).....	223
Полулях А. С. Філософсько-гуманістичні ідеї Григорія Сковороди.....	227
Рисухіна О. П. Лисичанськ поетичний.....	230
Смірнов Д. Е. Концепт <i>хата</i> у творчості Василя Голобородька.....	233
Сорока Н. С. Суржик – засіб змалювання персонажів.....	236
Царевська Т. С. „Забутий незабутній рай надзваний” (штрихи кримського періоду творчості Лесі Українки)	239

ДАВНЯ ІСТОРІЯ, ІСТОРІЯ МІСТ, СІЛ ТА РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА ЛУГАНЩИНІ

О. В. Бакшинська

(Луганський обласний краєзнавчий музей),

Т. В. Мілованова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Благодійництво на Луганщині у ХІХ – на початку ХХ ст.

Благодійництво займає значне місце в нашій державі. Відомими меценатами свого часу на українських землях були П. Могила, І. Мазепа, родини Терещенків та Ханенків. Усі вони зробили вагомий внесок у розвиток української освіти, культури та мистецтва, а також інших галузей життя суспільства. Більш детально хотілося б розібратися: що таке благодійництво та меценатство? Як вони між собою пов'язані?

Благодійництво – добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги; специфічними формами благодійництва є меценатство, спонсорство і волонтерська діяльність [1].

Меценатство – форма благодійності, що здійснюється добровільно, безкорисливо та усвідомлено фізичними або юридичними особами приватного права, що виражається через особисту та/або майнову допомогу, ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності та здійснюється у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки та наукових досліджень [3].

Отже, розглянувши поняття „благодійництво” та „меценатство” можна дійти висновку, що меценатство є однією з форм благодійництва і ці поняття нерозривно пов'язані між собою.

Як же розвивалося благодійництво на Луганщині в ХІХ – на початку ХХ ст.?

Хотілося б окремо зупинитися на освітньому аспекті благодійництва, дізнатися якомога більше інформації про освітній процес на Луганщині в ХІХ–ХХ ст., дослідивши та

порівнявши інформацію з різних куточків нинішньої Луганської області.

„...У каждого человека бывает свой пункт помешательства. Моим пунктом являлась мысль обучить как можно больше женщин грамоте. Мне казалось всегда, что мужчины гораздо счастливее в этом направлении. Что же касается женщины, то предрассудок против ее образования живет, начиная с хаты и кончая палатами...”, – так писала Х. Д. Алчевська. Христина Данилівна була відомим народним педагогом, організатором недільних шкіл, літератором. Коли вона вийшла заміж за О. К. Алчевського та переїхала в Харків, то вже знала, якою доброю справою буде займатися.

У 60-х рр. XIX ст. Х. Д. Алчевська відкриває приватну недільну школу в Харкові. Свої добрі справи вона розпочала саме з цього міста. Але не обійшла стороною нинішню Луганщину.

У 1878 р. Алчевські приїхали в Олексіївку Слов'яносербського повіту (нині Луганська область). В окрузі не було жодної народної школи. За участі земства Христина Данилівна вирішує відкрити народне училище й активно береться за справу.

6 вересня 1879 р. народна школа була відкрита. Цій події раділи абсолютно всі. Народ зібрався з усіх сусідніх сіл, раділа й Х. Д. Алчевська: *„Мне кажется, что в жизни моей я никогда не присутствовала при таком торжестве, как сегодня. Хотела заснуть и не могу – перед глазами все та же картина: священник в светлой рясе с крестом в руках, за ним толпа детей, веселых, нарядных, за ними толпа народа, благоговейно идущая за всей этой процессией... Солнце ярко освещает всю эту картину, а в ушах раздаются детские голоса: „Спаси, Господи, люди Твоя!..”. Народ собрался со всех окрестных деревень, и все они знали какой ценою купила я это торжество, и пришли порадоваться моей радости...”* [5, с. 16].

У 1887 р. в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії за запрошенням Христини Алчевської для роботи в народній школі приїхало подружжя Грінченків: Борис Дмитрович та Марія Миколаївна.

Майже 60 років свого життя Христина Данилівна займалася народною освітою. Ця добра справа відіграла важливу

роль в розвитку освіти не тільки в Харкові, але й на нашій рідній Луганщині.

На початку XIX ст. навчанням дітей у Біловодську займалися приватні особи. Вони відкривали школи в своїх домівках. Такі школи відкрили диякони Тиверіадський і Климентов, черниця Недовесова та селянин І. П. Коноз. Підручниками слугували Євангеліє, псалтир, часослов, які були написані старослов'янською мовою. Школи утримувались за рахунок плати за навчання.

За даними перепису населення 1897 р., у Біловодську проживало 15 тисяч мешканців, близько 90% були неграмотними. Двокласне міністерське училище, жіноче земське училище та дві церковно-парафіяльні школи мали охопити лише третину дітей шкільного віку [2].

Що стосується навчальних закладів в інших районах сучасної Луганської області, то вони також відкривалися на кошти приватних осіб, або ж земством. Ось, наприклад, у Білолуцьку (нині смт Білолуцьк Новопсковського району) до 1907 р. функціонували дві церковно-парафіяльні школи, в яких працювало лише два вчителі, а навчалось 32 дитини, хоча на той час у селі було близько 500 дітей шкільного віку. Одна школа розміщувалася в сторожці Преображенської церкви.

Будівля другої школи збереглася до нашого часу і знаходиться неподалік від будівлі нинішньої триповерхової школи. У 1887 р. розпочалося будівництво другого приміщення цієї школи на кошти священика Ф. І. Попова та парафіян. Будівництво завершилося в 1905 р. Добудовували школу священик М. Д. Попов і дяк В. П. Наугольний.

У 1907 р. відкривається земська школа. У 1908 р. в школах навчалось 155 дітей, з кожним роком їхня кількість збільшувалася. Навчання велося російською мовою. Основними предметами були російська мова, математика, церковно-слов'янська мова й Закон Божий [4, с. 415–416].

Не дивлячись на складне економічне, політичне становище в країні, завжди знаходилися люди, які вкладали великі кошти в розвиток освіти, культури, мистецтва, що сприяло підвищенню рівня освіченості населення.

Джерела та література

1. **Закон України** „Про благодійництво та благодійні організації”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531/97-вр>
2. **Дятченко Н. Ф.** Беловодск. Прошлое и настоящее старинного города. Луганск : Лугань, 1993. URL : <http://belovodsk.lg.ua/dnf.html>
3. **Меценатство** – що це таке? Опис, значення терміна. URL : <https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/metsenatstvo>
4. **Рунов В. А.** Новопсков и его окрестности. М. : Информационно-издательское агентство „Ист-факт”, 2002. 591 с.
5. **Шептура Л.** Христина Алчевская : педагог и меценат. *Время назад*. 2006. № 14 (278) (27 апреля). С. 16.

М. В. Бривко

(Національний історико-меморіальний
заповідник „Биківнянські могили”;
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

**Забуті імена Донбасу: Віталій Сергійович Сніжний –
педагог, журналіст, письменник**

Сталінські політичні репресії 30-х рр. XX ст. є сумною й трагічною сторінкою української історії. Їх жертвами були представники різних верств населення СРСР. Радянська влада не звертала увагу ані на права і свободи своїх громадян, ані на вірність ідеалам комунізму або людяність. Для неї було важливо лише відданість керівництву СРСР та особисто Й. Сталіну. Чимало політичних репресій зазнало представників освіти й культури. Серед них – педагог, письменник, журналіст Віталій Сергійович Сніжний.

І хоча темі сталінських політичних репресій присвячено чимало наукових праць, та постать Віталія Сергійовича Сніжного практично не досліджена. Хоча, про його життя згадується у низці інтернет-публікацій [3], присвячених Соловкам, де був розстріляний талановитий письменник і педагог. Окрім того, про життя Віталія Сніжного розповідається, наприклад, у газеті „Сніжнянське життя” [1, с. 1], чи в журналі „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство” [2, с. 7–9].

Справжнє ім'я Віталія Сергійовича Сніжного – Микола Микитович Курочка, а народився майбутній письменник й педагог в 1898 р. в багатодітній селянській родині Микити Юхимовича та Єфросинії Михайлівни в селищі Сніжне (зараз – місто Сніжне Донецької області) [6]. У 1930 р. він офіційно змінює ім'я та прізвище. У своїй літературній творчості Віталій Сергійович орієнтувався переважно на дитячу аудиторію читачів, а себе визначав як автора наукових книг для дітей, і усе своє життя був педагогом.

Закінчивши у 1915 р. Благовещенський педагогічний технікум, у 1919 р. Хабаровський вчительський інститут, а у 1924 р. Ленінградський педагогічний інститут Віталій Сергійович Сніжний своє життя присвятив педагогічній діяльності, не полишаючи літературну та журналістську діяльність. Починаючи з 1926 р. своє життя та творчість Сніжний поєднує з Україною. Педагогічне училище у м. Городня Чернігівської області стало останнім місцем роботи Віталія Сергійовича перед арештом, де він працював викладачем української та російської літератури й мови.

При цьому В. Сніжний не полишав ніколи своєї письменницької і журналістської діяльності. Почав писати Віталій Сергійович у 1917 р., надрукувавши свій вірш в українській газеті „Хвиля України” (Хабаровськ) під псевдонімом Микола Курочка [6]. В подальшому друкував свої твори, написавши низку поем і збірок поезії, дитячих книг. Серед них, наприклад, науково-популярна дитяча книга „Ракета” [7].

Але, нажаль, сталінському режиму не потрібні були творчі, освідченні люди.

23 червня 1935 р. Сніжний Віталій Сергійович був заарештований в місті Городня Чернігівській області, у той же день було прийнято постанову про його термінове переведення до особливого відділу Управління державної безпеки НКВС УРСР у місто Київ [4, т. 1, арк. 32].

Разом з Віталієм Сергійовичем у цій справі були засуджені І. Дорожній-Міненко, М. Калістратенко, С. Зоренко, О. Паламарчук та Д. Марташевський. Усіх їх об'єднали в справу про *„контрреволюційну націоналістичну й терористичну*

організацію, яка готувала націоналістичні кадри до збройної боротьби проти радянської влади” [4, т. 4, арк. 85].

На допиті 25 червня 1935 р. Віталій Сергійович Сніжний про „сутність своєї контрреволюційної діяльності” розповідав, що: „...не погоджуючись останнім часом з рішеннями Компартії й радянського уряду в деяких питаннях, я систематично в колі свого оточення в контрреволюційному дусі висловлював й розвивав свої погляди. Так продовольчі труднощі 1932–1933 років розглядалися мною як результат неправильної політики партії й уряду, про що я доводив у бесідах з людьми зі свого оточення” [4, т. 2, арк. 97]. І далі: „контрреволюційні висловлювання та погляди призвели до поступового відбору одностумців, а згодом до організації контрреволюційної групи в кінці 1934 року” [4, т. 2, арк. 99–100]. Він зауважував, що конкретних задач й планів боротьби з владою ніхто з учасників „контрреволюційної групи” не висував [6, т. 2, арк. 100–101].

Та перебуваючи під тиском НКВС Віталій Сергійович 8 липня 1935 р. визнав, що „до сього часу на допитах я заперечував наявність в контрреволюційній групі терористичних тенденцій проти українського керівництва в цілому” [4, т. 2, арк. 127]. Проте в заяві 21 серпня 1935 р. писав: „Контрреволюційною діяльністю я на справді не займався, до існуючого ладу ставлюсь з повною довірою й щиро хотів би бути корисним суспільству” [4, т. 2, арк. 129].

22 жовтня 1935 р. судове засідання Військового трибуналу Київського військового округу визнало винними усіх звинувачених у скоєнні злочинів та засудило І. Дорожнього-Міненка та М. Калістратенко до вищої міри покарання, а В. Сніжного та інших підсудних до позбавлення волі строком на 10 років із конфіскацією майна [4, т. 3, арк. 120]. Згодом Військова Колегія Верховного Суду СРСР замінила Дорожньому-Міненку вищу міру покарання – розстріл на позбавлення волі строком на 10 років [4, т. 4, арк. 121].

Після засудження Віталій Сергійович був відправлений через Бутирську в’язницю спочатку до Карагандинського виправно-трудового табору, а у серпні 1936 р. до Соловецького табору – у 8-е відділення Біломорсько-Балтійського комбінату.

Та ув'язнення не врятувало Віталія Сергійовича від смерті. Особливою трійкою УНКВС Ленінградського округу було прийнято рішення про розстріл Віталія Сергійовича Сніжного. 8 грудня 1937 р. він був страчений [5, арк. 287]. Точне місце поховання Віталія Сніжного невідомо.

У 1959 р. Військова Колегія Верховного Суду СРСР встановила, що обвинувачення стосовно Сніжного та інших осіб є необґрунтованими, внаслідок чого вирoki були скасовані, а справа припинена у зв'язку із відсутністю складу злочину [4, т. 3, арк. 144–145].

Нажаль сталінські репресії обірвали діяльність талановитої людини – педагога, письменника, поета й журналіста Віталія Сергійовича Сніжного. А його справу можна розглядати як праобраз майбутніх масових репресій, як відпрацювання механізму профанного декларативного слідства та бездоказових рішень, які масово проводилися в період доби „Великого терору” 1937–1938 рр.

Джерела та література

1. Бривко Н. В. Забытые имена снежнянцев.... *Снежнянская жизнь*. 2014. (№ 23) (26 марта). С. 1.–2. **Бривко М. В.** Віталій Сергійович Сніжний – жертва сталінських репресій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство*. 2016. Вип. № 1. (18). С. 7–9. **3. Виталий Снежный.** URL : <http://www.cultin.ru/writers-vitalijj-snezhnyjj>; Соловецкие лагерь и тюрьма (СЛОН/СТОН). Политзаключенные СЛОНА: Виталий Снежный, поэт и литератор. URL: http://www.solovki.ca/camp_20/snegny.php; Виталий Снежный. URL : http://www.taktfuld.ru/m/s/vitaliy_snejnyiy. **4. Галузевий** державний архів СБУ (ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 51249 фп. **5. ГДА СБУ.** Ф. 6. Спр. 75159 фп. **6. Курочка Николай** (Виталий Снежный, Віталь Сніжний) на Соловках и в ГУЛАГе. URL: http://www.solovki.ca/camp_20/snegniVitali.php. **7. Сніжний В. С.** Ракета. (Ракети в світовому просторі). Х. : Одеса, 1933. 100 с.

О. І. Бублик
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка),

К. Баженова
(КЗ ЛОМАНУМ)

Головні тенденції розвитку народної освіти Старобільщини кінця XIX – початку XX ст.

На межі XIX – початку XX ст. Старобільськ був повітовим, купецьким містечком Харківської губернії. Край процвітав економічно, тут розвивалось сільськогосподарське виробництво, харчова, переробна промисловість, торгівля.

Населяли край дворяни, міщани, купці, робітничий люд та селяни. У місті набувало поширення меценатство. Багаті люди жертвували на розвиток медицини, освіти, будівництво церков та жіночого монастиря „Усіх скорбящих у радості”. Зокрема, зусиллями меценатів, поміщиків Кожухова і Шприка було відкрито будинок-притулок для дівчат-сиріт, де вони жили і навчалися. Будівля ця донині існує, в ній знаходиться місцева поліклініка. Тут збереглася архітектурна забудова, висока стеля, зручні широкі сходи. Збереглося і розміщення кімнат, в яких не важко впізнати кімнати для дівчат, де вони жили; зали, де навчалися грамоті, танцям, співам і усіляким життєвим премудростям – шити, вишивати та куховарити.

Одними з перших навчальних закладів міста були повітове училище та церковно-парафіяльна школа, відкриті у 1816 р. Тут навчалося близько 80 дітей, але лише діти купців, дворян та міщан. У повітовому училищі, розрахованому на 60 – 80 місць навчалося у 1834 р. 15 дітей дворян, 14 – купців, 15 – міщан. Усі інші не мали змоги отримувати знання. На ці факти було акцентовано увагу членів Старобільської земської управи, яка була відкрита 27 серпня 1865 р. З цього часу питання освіти, медицини, будівництва доріг стали предметом опікування земства.

30 квітня 1871 р. було прийняте рішення про будівництво прогімназії, ініціатором якого була сама імператриця. Депо пізніше, у 1878 р., в експлуатацію було введено Старобільську Олександрівську гімназію, де навчалися тільки хлопчики. Її утримували на кошти удови дійсного статського радника

Д. А. Деменкової. Плата за навчання в гімназії становила 15 карбованців на рік. Для порівняння: приблизно за таку суму можна було купити три корови. Навчалися на той момент 235 учнів у всіх класах [7].

Загалом земство постійно слідувало за розвитком закладів освіти, але рівень шкільної освіти був досить низьким. Хоча, у 1895 р. працювали відкриті за останні роки: міське двокласне училище, чоловічі і жіночі міські однокласні училища, чоловічі та жіночі церковно-приходські училища, приватне жіноче ремісниче училище, а також заклади середнього навчального рівня: чоловіча (1871 р.) та жіноча (1883 р.) гімназії.

До речі, число учнів Старобільської Олександрівської гімназії за 1902 р. було 250 осіб. Серед них: діти дворян – 49; духовної верстви – 20; міське населення – 100; селян і солдат – 81 особа. Чисельність жіночої прогімназії становила: діти дворян – 47, духовної верстви – 9, міське населення – 70, селян і солдат – 39 осіб.

За переписом населення 1897 р., у Старобільську мешкало 13 128 жителів, зрозуміло, що з часом спостерігалось певне зростання населення, зростала і кількість учнів, які потребували освіти [8]. У 1865–1896 рр. у розвиток освіти у Старобільському повіті було асигновано 46 117 крб., але цього було замало [9].

Рішення Старобільського повітового земського зібрання та міської Управи констатує: *„...доступ в классические гимназии лиц, не обладающих достаточными материальными средствами, если не совершенно закрыт, то во всяком случае, настолько затруднен, что большая часть детей бедных родителей должна остаться без воспитания и знаний, могущих дать им возможность приложить свой труд на пользу общества и обеспечить свое существование. В силу сказанного... в Старобельске, как в центральном пункте обширного уезда должно быть открыто ремесленное училище”* [1].

18 вересня 1886 р. Ізюмським окружним судом було затверджено заповіт, за яким вдова дійсного статського радника Д. А. Деменкова пожертвувала Старобільському земству капітал 660 тисяч рублів на відкриття у місті Старобільську ремісничого училища її імені, 10 тисяч рублів на побудову ремісничого училища та інтернату. Отримані річні з капіталу повинні

витрачатися на утримання училища, але не більше 3 тис. крб. на рік [1].

На земельній ділянці приблизно 1,3 га було побудовано приміщення навчального корпусу площею 300 м². Одноповерхова будівля, в якій знаходилися канцелярія, слюсарно-ковальська, столярна майстерня, класні кімнати. Висота помешкання – 4,25 метри. Будівля побудована у 1892р., а училище відкрито 12 листопада 1893 р. Приміщення ж інтернату було побудовано у 1901 р. Тут жили учні, а також завідувач училища П. М. Єфімов. Дружина завідувача училища разом із поміщицею куховарили та жили тут же в училищі. Навчання було безкоштовним, а найбіднішим виплачувалась стипендія у розмірі 60 крб. на рік [1; 5].

Спочатку навчання велись по програмі Ново-Псковської ремісничої школи, яка була відкрита у 1884 р. Загальноосвітні предмети почали викладати, коли училище перейшло під керівництво Харківського навчального округу. Чисельність учнів зростала, так у 1894 р. було 13 учнів, у 1898 р. – 28, у 1889 р. – 40 учнів [2].

Питання якості навчання були предметом слухання земських зборів. Так, у 1895 р. було заслухано „Отчет о состояниии Старобельского ремесленного училища вдовы д.с.с. Д. А. Деменковой за 1894 гражданский год”. У розділі „Об успехах учеников” відмічалось: *„В слесарном отделении в отчетном году учениками сделано 10 железных борон, 4 трехлемешных плуга системы Эккерта, металлические запчасти к четырёх сеялкам, четырем веялкам и четырем земляным клозетам. В столярном отделении - 4 деревянных бороны зигзаг, 5 веялок фухтель и т. д.”*. І це все зроблено при загальній кількості 13 учнів у звітному році.

Викладачем загальноосвітніх предметів був директор училища Єфімов Полікарп Миколайович, викладач слюсарного ремесла – Прохоренко Михайло Миколайович, ремесла – Легущенко Андрій Георгійович. Викладач співів Голубєв Григорій Романович працював у Старобільському міському училищі, а в ремісничому ж погодився виконувати свої обов’язки безкоштовно. Безкоштовно працював у ремісничому училищі і лікар Вольський Костянтин Луціанович. У слюсарному

відділенні працював вільнонайманий коваль Івченко Гаврило Терентійович.

Завідувач училища опікувався проблемами організації навчального процесу, покращення якості викладання, збільшення кількості учнів. Зусиллями завідувача і земства всі випускники училища знаходили собі роботу, як сказали б сьогодні – працевлаштовувалися за фахом не тільки в місті і повіті, а й на Харківських заводах. У звітах є дані, що на харківському паровозобудівному заводі працюють 4 слюсарі, котрі отримують зарплатню 35–50 руб. Один випускник став помічником машиніста, один – столяром на шахті [3]. В цей час завідуючий училищем і майстри отримували 50 крб. на місяць.

З кожним роком ремісниче училище досягало успіхів: збільшилася кількість учнів – уже їх було 40. Будівництво інтернату дозволило покращити умови навчання, покращилось харчування і проживання учнів. З'явилась бібліотека, якою із задоволенням користувались учні та вчителі, тут же ставилися спектаклі та невеликі концерти.

У 1906–1907 рр. училище дозволило собі збільшити асигнування на утримання учнів та виплату стипендії. У 1907 р. придбали парову машину на 6 кінських сил (локомотив фірми Вольф) та побудували приміщення машинного відділення, кузню. У 1910 р. училище разом із майстернями було як невеликий завод, який виконував усі замовлення Старобільського повіту: виробляли бурові інструменти для артезіанських колодязів, сільськогосподарські знаряддя праці. У цьому ж році училище випустило 80 осіб [4].

Починаючи з 1910 р., організовувалися комерційні майстерні для виготовлення різноманітних замовлень населенню. Учні виготовляли знаряддя праці і товари широкого вжитку [4]. Через рік почалося будівництво чавуноливарної майстерні. У роки Першої світової війни училище виконувало навіть воєнні замовлення, тут виготовляли польові кухні, так необхідні для фронту.

У 1893 р. в Старобільську діяло 95 приватних ремісничих навчальних закладів. Вони створювались при майстернях різного виробничого профілю і, хоча навчання там проходили від 1–2 до

5–7 учнів, мали велике значення в підготовці кадрів з різних професій.

Варто відмітити, що освіта краю була професійно-орієнтованою на потреби суспільства. Ці процеси були викликані нагальною необхідністю в освічених працівниках, майстрах та кваліфікованих робітниках на підприємствах.

Статистичні дані Старобільського земства за 1912 р. свідчать таке: станом на 01 січня 1912 р. у Старобільському повіті нараховувалось: світських шкіл – 167, церковних – 143. Чисельність учнів: у світських школах – 12270 осіб, у церковних – 6609 осіб. Процент учнів із задовільною підготовкою у світських школах вище, ніж у церковних. У світських: від 35,7% до 82,1 %, в церковних школах процент учнів із задовільною підготовкою – від 14,0% до 33,3% [4].

Навчальний 1909–1910 рр. розпочався 10 жовтня, закінчився 1 травня. У цьому ж році у зв'язку із відсутністю одягу і взуття заняття пропустили 23 хлопчика і 4 дівчинки [5].

Поступове зростання грамотних у повіті переривається у 1908 р., у 1911 р. воно становить 22% порівняно із 1901 р., це досить малий відсоток. Освітній ценз учнів на 1 січня 1911 р. складав: світські школи: середня і спеціальна освіта, не нижче вчительської семінарії – закінчили освіту – 35,7%, не закінчили – 8,2%; нижчі загальноосвітні заклади: закінчили – 41,1%; не закінчили – невідомо; домашня освіта – 9,9%. Церковно-приходські навчальні заклади: середня і спеціальна освіта, не нижче вчительської семінарії – закінчили – 14,0 %; не закінчили – 18,0%; нижча спеціальна освіта: закінчили – 18,3%, не закінчили – немає; нижча загальна: закінчили – 40,0%, не закінчили навчання – 3,3% [5].

В Статистичному збірнику Старобільського земства кінця XIX ст. знаходимо дані про церковно-приходські школи, які розташовані і працюють в селах повіту: у селі Курячівка – школа відкрита у 1893 р., навчалось 19 хлопчиків і 4 дівчинки. Школа розташована в церковній сторожці, вчитель – священнослужитель Жуковський К. І.

У 1891 р. у с. Караяшник було відкрито сільське народне училище, станом на 1893 р. тут навчалось 18 хлопчиків.

У 1868 р. у селі Лиман було відкрито сільське народне училище, у 1893–1894 рр. тут навчалось 45 хлопчиків і 6 дівчат, був один учитель і один законоучитель. Окрім того, у с. Лиман діяло земське початкове училище. Навчання тривало 3 роки. У 1910 р. училище закінчили тільки 6 хлопчиків. У 1909–1910 рр. залишили навчання 26 учнів – „нам в работники и дел домашних надобностей” [3; 4]. Станом на 18 січня 1911 рр. тут навчалось 116 учнів.

Мовою оригіналу: „самым убыточным для Губернского Земства с финансовой точки зрения является Старобельский уезд... Для примера, из 100 детей школьного возраста в Харьковском уезде не обучается – 29, в Сумском – 33 и в Волчанском – 37, в Старобельском уезде таких оказывается 61” [6]. Усього дітей, які не ходили в школу у Старобільському повіті станом на 1 січня 1905 р. було 20205 осіб. Задля того, щоб зробити школу доступною для такої кількості дітей, необхідно було побудувати в повіті 337 однокомплектних шкіл (по 60 чол.) і витратити 1988 тис. крб. В той же час Харківському повіту необхідно лише 436 тис. крб., Волчанському – 596 тис. [4]. „...если бы уездное земство без участия губернского приступило к осуществлению задачи о введении всеобщего обучения в течении 10 лет, то на первый год пришлось бы увеличить расходную смету на 221 тыс.рублей, т.е. увеличить обложение доходного рубля на 85%” [6].

Таким чином, шкільна освіта в краї розвивалась вкрай повільними темпами через низку причин об’єктивного і суб’єктивного характеру. В основному розвивалась освіта професійно-орієнтована, бо край потребував робочих рук. На відвідування дітьми школи впливали суто побутові причини, зокрема нестача одягу, взуття, відсутність помешкань під школи і нестача кваліфікованих вчителів. Загальна кількість дітей, які були не охоплені шкільною освітою у Старобільському повіті, була найвищою по Харківській губернії. Але певні кроки на шляху до розвитку народної освіти все ж таки було зроблено.

Джерела та література

1. Журнали Старобельского уездного земского собрания. Октябрь 1887 г. **2. Журнали** XXXX очередного Старобельского уездного земского собрания за 1887–1889 гг. **3. Журнали**

XXXXI очередного Старобельского уездного земского собрания, сентябрь 1895 г. С. 33–35. 4. **Журналы XXXXVI** очередного Старобельского уездного земского собрания 10–18 октября 1910 г. Доклад № 59. 5. **Журналы XXXXVIII–XXXXIX** очередного Старобельского уездного земского собрания, 1910–1911 гг. 6. **Журналы** Харьковского губернского земства за 1905. 7. **Мірошніченко І. О.** Старобільщина. Луганськ, 2002. 105 с. 8. **Радянська** енциклопедія історії України : у 4 т. / редкол.: А. Д. Скаба (відп. ред.) та ін. : Голов. ред. УРЕ, 1969–1972. 9. **Россия.** Полное географическое описание нашего Отечества / под. ред. Джанова С. Н. С.- Петербург, 1903. 782 с.

Т. М. Верецун

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Історія села Плахо-Петрівка

Плахо-Петрівка – село в Білокуракинському районі Луганської області, відноситься до Просторівської сільської ради. Воно розташоване за 28 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Катран. За переписом 2001 р. населення села складало 299 осіб [7].

Село Плахо-Петрівка має давнє минуле, засноване воно в 1770 р. Перші поселення розташовувались на березі річки Красна. Це були маленькі напівземлянки. Основним заняттям було сільське господарство [2]. За легендою, село заснував сам російський імператор Петро І, який на встановленій пласі страчував своїх солдатів, а кров стікала в річку. Саме тому, нібито, річка отримала назву Красна, а село – Плахо-Петрівка.

Зазначимо, що Плахо-Петрівка – це загальна назва села, яке довгий час складалося з хуторів: Райовка, Світленьке, Трухманка, Мартосівка. Історію назв цих хуторів знаходимо в документі: *„При сем межевании были: Депутат со стороны военного поселения начальник третьей волости Первого Кавалерийского округа Украинского военного поселения Майор Клопотовский за депутата со стороны Государственных крестьян Белокуракинской волости Голова Чернуха, настоящей дачи Хутора Верхнего Ивановского сама владелица и опекуница малолетних дворян Труфановых Советница Марья Степановна*

дочь Юхновская, от смежных дач Хутора Среднего Наугольновского сам владелец и опікун Майор Иустин Афанасьев сын Мартос, путоши Стенковой сам владелец Старобельской третьей гильдии купец Михаил Васильев сын Киреев, Хутора Петровского сама владелица Штабс Капитанша Любовь Григорьева дочь Картамышева, дачи хутора Плахова сам владелец штабс капитан Петр Алексеев сын Картамышев, слободы Белокуракиной поверенные от общества Государственных крестьян Василий Просов и Семен Полтораишский дачи Хутора Богородского по доверенности владельцы Коллежской Секретарши Екатерины Раевской крестьянин Егор Анищенков да понятые сторония люди Старобельского уезда разных селений крестьяни а именном Слободы Белокуракинской Иван Серебрянский, Яков Кравцов, Алексей Тимченко” [1]. Отже, назви хуторів села Плахо-Петрівка пов’язані з іменами їхніх власників у імперські часи.

У 1850 р. село отримало релігійну споруду – за сприяння відставного майора Іустина Афанасовича Мартоса було збудовано молитовний дім та освячений в ім’я Казанської Божої матері. У цьому домі знаходилась церковноприходська школа, завідувачем якої на початку ХХ ст. був священник Семион Петровський. Вчителем працював священник Григорій Федоров. Опікуном школи був дворянин Михайло Володимирович Сухачев. У 1916 р. тут навчалося 42 хлопчики та 32 дівчинки [4].

Іншими відомими родинами, які мешкали в Плахо-Петрівці були Кузнецови, Дрожаннікови та інші. На території їхніх угідь до наших днів знаходять уламки фарфорового посуду, золоті прикраси, зброю. Все це зберігається в місцевому музеї [3].

Революційні події 1917–1921 рр. торкнулися й Плахо-Петрівки. Роки були дуже тяжкі, тривожні. В село чи не кожного тижня заїжджали нові формування. Старожили стверджують, що на території села декілька разів розміщувалось по хатах до 600 шабелъ вояків отамана Каменюки, одного з махновських командирів. В 1921 р. неподалік відбувся бій з Богучарським полком Червоної армії. Після цього тяжкого бою в селі було остаточно встановлено радянську владу. Цікаво, що 14 серпня 2019 р. загін МНС з Білокуракиного на місці цього бою

знешкодив боєприпаси, знайдені після косовиці мешканцем села Андрієм Олександровичем Троценком.

Протягом років непу люди на селі зажили краще, відчули себе господарями на своїй землі. Але далі почалося розкуркулення та колективізація. Багато людей виїхало на Донбас в пошуках кращого життя, третя частина села була репресована.

Наприкінці 1933 р. на території Плахо-Петрівки було організовано три колгоспи: імені Комінтерна, Держинського та Горького. Почалося нове нелегке життя для населення.

Новим випробуванням стала Друга світова війна. В списку загиблих значиться 105 осіб, що походили з Плахо-Петрівки. Багато можна говорити про той час, але зупинимось тільки на одному епізоді. З могилою Невідомого солдата в селі пов'язана досить трагічна та водночас зворушлива історія.

У 1943 р. лінія фронту поступово наближалась до Білокуракинщини. Все ближче було чути залпи гармат. Одного зимового вечора до будинку сім'ї Скобів, які проживали на хуторі Картамишеве, хтось постукав. В голові промайнуло „Невже німці?“. Виявилось наші розвідники-зв'язківці, які мали з собою телефонну трубку і дріт. Почали розпитувати де знаходяться німці. Відпочивши вони вирушили в напрямку тодішнього колгоспу „Червоне Руно“. На світанку в селі Тарасівка (6 км від Плахо-Петрівки) був тяжкий бій. Все затихло під вечір, а вночі повернулися розвідники. Вони занесли до хати непритомного бійця, якому на вигляд було років 18. Його було важко поранено живіт. Забравши його документи, один з нічних гостей назвав своє прізвище – Кузнецов. А ось ім'я того, кого залишив, не повідомив – для безпеки. До ранку юнак не дожив. Родина Скобів поховала його в саду [5]. На його честь, як і інших загиблих у страшній війні, в 1967 р. в Плахо-Петрівці був збудований пам'ятник Невідомому солдату.

Після війни на території села розмістилася Плахо-Петрівська сільська рада, яка об'єднувала всі три колгоспи і радгосп „Червоне Руно“. У 1950 р. колгоспи імені Держинського, імені Горького та Комінтерна об'єднали в один великий – імені Держинського. У травні 1957 р. всі господарства приєднали до радгоспу „Червоне Руно“, який отримав нову

назву – „Батьківщина”. У 1990 році плахопетряни відокремилися від радгоспу „Батьківщина” і заснували нове сільхозпідприємство – „Плахо-Петрівське”. У ході реформування агропромислового комплексу в Плахо-Петрівці 18 лютого 2004 р. було організовано нове сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю „Ранок”.

Таким чином, зараз Плахо-Петрівка є центральною садибою фермерського господарства. Люди займаються землею, садять поля. В селі працює музей, який мешканці створили своїми руками, бібліотека. Село живе простим життям. В майбутньому варто робити все, щоб історія невеликого села не забулася, розповідати про неї дітям та робити все для його подальшого процвітання.

Джерела та література

1. Відомості про Тарасівську Миколаївську церкву. Церковний староста Чалий І. Харківська духовна концесторія (копії оригіналів). 1916. **2. Гапочка М.** Село моє Маньківка: Документальна повість. Луганськ : Голос Донбасса, 1998 . 192 с. **3. Николенко Н. Н.** Времена ученичества. Луганськ : Книжковий світ, 2006. 272 с. **4. Модзалевський В. Л.** Малоросійський родословник. Київ, 1908–1914. **5. Спогади** Зайцева М. І. 2012 рік. Записано бібліотекарем Шаверневою Т. М. (записи знаходяться в місцевому музеї). **6. Спогади** Гончар П. П. 2012 рік. Записано бібліотекарем Шаверневою Т. М. (записи знаходяться в місцевому музеї). **7. Всеукраїнський** перепис населення 2001. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>.

Т. К. Гогіна

(Сватівська ЗОШ І–ІІІ ст. № 8)

З історії Сватівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 8

Історія виникнення Сватівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 8 була пов’язана з економічним розвитком Донбасу та залізничним будівництвом кінця ХІХ ст. У 1895 р. відбулося офіційне відкриття залізничної лінії Куп’янськ–Лисичанськ довжиною 124,8 км. У 1898 р. було прокладено другу колію дороги. Однією зі станцій на лінії Лисичанськ–Куп’янськ була станція Сватове. У географічному збірнику того часу було написано: „Вторая за Кривошеевской станция на 21 версте,

получившая свое название от слободы Екатеринослав (другое название Сватово-Лучка). В слободе проживает свыше 7,5 тысяч человек, имеется 2 школы, больница, 2 почтовые станции, ежегодно проходит 6 ярмарок. Станция отгружает до 2 млн. пудов, а выгружает – до 500 тыс. пудов” [1, с. 8].

У 1903 р. на станції Сватове було відкрито школу. Вона офіційно мала назву „Сватівське однокласне залізничне училище” і складалася з 4 відділень (так називалися класи). Термін навчання в школі було визначено в 4 роки. Будівлі, де проходили заняття, збереглися до нашого часу.

Рис. 1. Перше приміщення школи

Один із перших учнів школи Чередниченко М. І. пригадує: „Школа була відгороджена невеликим парканом з північної, східної та південної сторін. А з західної сторони був високий суцільний паркан. На подвір'ї знаходилася довга лавка для відпочинку. Від школи до вулиці Ветеринарної був пустир з глибокими котлованами. Вхід до школи був з південної сторони. Зліва – вхід у коридор, який тягнувся через всю довжину школи. Перша кімната наліво – перший клас, наступна – другий, дальня направо – третій клас, потім – роздягальня, вчительська і остання (проти входу) – четвертий клас...” [2, арк. 66].

За свідченням колишнього учня школи Іванова О. О. наповнюваність класів була велика. У першому класі налічувалося до 40 осіб, але четвертий клас закінчувало близько 20 осіб. Багато учнів не закінчувало школи, покидали її, щоб своїм заробітком допомагати родинам. Деякі залишалися на повторний курс.

Зміст навчання був нескладним. У перших і других класах викладали читання, письмо, арифметику. У третіх та четвертих добавлялися історія Русі, географія, російська мова, малювання, співи. Обов'язковим для всіх класів було вивчення Закону Божого. Крім того, для хлопчиків 3–4 класів викладалася

слюсарна і жерстяна справа з проходженням практики в депо, а для дівчат – рукоділля.

Першим завідуючим училища (до 1911 р.) був Козьменко Іван Юхимович, він же викладав історію Русі. У числі перших вчителів школи були Козьменко Зінаїда Василівна, Лабинська Олександра Володимирівна, Теличко Микола Костянтинович, Солнишкін Іван Іванович (викладач праці, він же електромонтер депо).

У дореволюційні роки існували так звані „блюстителі школи”. До їхніх повноважень входило відвідування уроків, присутність на іспитах. Обов’язки „блюстителів” виконували начальник депо або начальник дільниці служби дороги. Першими „блюстителями школи” були Вакшуй Борис Іванович (інженер, начальник депо), Гамаженко Іван Петрович (начальник дільниці служби дороги), Антошин Павло Микитович (інженер, начальник депо).

Всього за дореволюційні роки школу закінчило близько 250 осіб. Майже всі вони після закінчення навчання йшли працювати на залізницю.

У 1922 р. школа стала семирічною (фабрично-заводська семирічка), а в

1933 р. була перетворена на десятирічку (фабрично-заводська десятирічка).

З 1936 р. школа стала називатися середня школа № 38 Північно-Донецької залізниці. У цьому ж році відбувся перший випуск учнів СШ № 38 станції Сватове Північно-Донецької залізниці. 15 грудня 1960 р. школу було переведено у власність Міністерства

освіти УРСР і вона отримала номер 8. Сьогодні це Сватівська

Рис. 2. Вчителі та учні школи (1922 р.)

Рис. 3. Перший випуск залізничної середньої школи

загальноосвітня школа I–III ступенів № 8 Сватівської районної ради Луганської області.

Джерела та література

1. **Отчеты** и доклады Купянской уездной земской управы. Вып. VI. Куп'янськ, 1913. С. 8. 2. **Державний архів** Харківської області. Ф. Р-3550. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 66.

А. О. Голіков

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Бюджет повітового міста Старобільськ в 1918 р.:

доходи та витрати

Сьогодні в Україні триває другий етап реформування органів місцевого самоврядування, місцеві бюджети отримують більше коштів, якими громади мають повне право розпоряджатися. Тому цікавим і актуальним є дослідження бюджетів міст різних часів, зокрема століття тому, для того, щоб з'ясувати з чого вони наповнювалися й на що витрачалися. Роздивимося це питання на прикладі повітового міста Старобільськ Харківської губернії у 1918 р.

У 1918 р. Старобільськ входив до складу Української Держави на чолі з П. Скоропадським. Це був період відносного спокою та стабільності. Влітку цього року місцеві органи самоврядування – земства та міську думу – перевіряла урядова ревізія, матеріали якої й були нами використані. Так, було проаналізовано надану на ревізію відомість з 1 січня по 1 вересня 1918 р., яка містить дані про доходи та витрати Старобільська, заплановані міською думою на рік [1]. Основні її статті подано в таблиці 1.

Одним з головних джерел надходжень до бюджету міста був податок з нерухомості, який було введено в 1917 р. в розмірі 1,5 коп. з кожного рубля її оціночної вартості. У 1918 р. передбачалося зібрати 15 714 руб. [1, арк. 10 зв. – 11].

Але найбільше коштів давали т.зв. оброчні статі – міське майно, що віддавалося в оренду. Сюди відносили земельні ділянки, ділянки надр, підприємства, будинки з житловими та нежитловими приміщеннями, присадибні господарські споруди, зелені насадження з багаторічним циклом розвитку тощо.

Таблиця 1. Основні статті бюджету Старобільська 1918 р. [1]

ДОХОДИ		ВИТРАТИ	
<i>Стаття</i>	<i>Сума</i>	<i>Стаття</i>	<i>Сума</i>
Міське майно та оброчні статті	83 261	Громадське управління та Сирітський суд	27 269
Збір з нерухомого майна	15 714	Утримання пожежної команди	26 282
Різні надходження	15 425	Народна освіта	22 888
Допомога місту та повернення витрат	12 919	Різні витрати	11 673
Збори з торгівлі та промислів	3 710	Медична, ветеринарна та санітарна частина	10 217
З міських споруд (скотобійні)	3 000	Військова квартирна повинність	7 770
Мита	100	Громадське піклування	7 000
		Благоустрій міста	5 100
		Сплата податків	4 365
		Утримання міського майна	3 813
		Утримання міських споруд (скотобійні)	3 700
		Сплата боргів	3 050
Всього:	134131	Всього:	134131

Так, вагомим джерелом доходу до бюджету Старобільська була платня за оренду міських земель. Всього під посів зернових хлібів і просапних рослин місто мало 1422 дес. землі, дохід з яких складав 34 052 руб. [1, арк. 12 зв.]. Крім того, дохід отримували з землі, допущеної до найму „під зняття трави”. Сінокісні дачі, які в сумі становили 594 дес., здавалися по 30 рублів за десятину, дачі ж на луках по 66 руб. за десятину [1, арк. 13 зв.]. Цікаво, що з 1917 р. приватна власність на землю скасовувалась Центральною Радою, а вся рілля переходила у власність „трудового народу”. На практиці це означало, що земельну ділянку будь-якої форми власності не можна було продавати, дарувати або ж здавати в оренду [2, арк. 10 зв.]. Втім, із встановленням влади П. Скоропадського землю було повернуто

поміщикам, а вирішення земельного питання відкладено, а земля продовжила приносити доходи місту.

Також в оренду здавалися міські будинки: навіси та лавки на Базарній площі, будівлі початкового та приходських училищ, бібліотеки, амбулаторії, відведені військовому відомству тощо. Прибуток становив понад 7 тис. руб. [1, арк. 14 зв. – 16 зв.].

Зупинимося також на інших оброчних статтях. Збір з ярмаркової площі (за встановлення торгівцями „балаганів”) становив 1 тис. руб. та зменшився порівняно з минулим роком (1916 р. – 1331 руб., 1917 р. – 2600 руб.) [1, арк. 16 зв.]. Іншим джерелом доходу була т. зв. посаджена плата за місця для торгівлі. Цікаво, що прибутки від неї постійно зростали. Так, платня за право тимчасового лавками, складами, місцем під кузню з 1916 р. збільшилася на 228 руб., а за використання молочної лавки на Базарній площі – на 254 руб. [1, арк. 17]. Натомість з постійних місць торговців на базарній площі дохід зменшується з 1307 руб. у 1916 р. до 500 руб. в 1918 р. з огляду на зниження прибутків торговців [1, арк. 17 зв.]. З інших же оброчних статей (будівництво та використання купальнь на Айдарі, прокладка каналізаційних труб для млина) дохід майже не змінювався. Разом же за всіма оброчними статтями у 1918 р. дохід Старобільська склав 83 261 руб. 32 коп., що було майже у 2 рази більше, ніж у попередньому 1917 рр. [1, арк. 18 зв.].

Значною була сума допомоги місту та повернення витрат. Так, держава компенсувала частину витрат на утримання військ, Управління військового начальника (6 242 руб.) та поліцейської команди. Сюди ж враховували доходи від передбачуваних позик та відсотків з капіталів, вкладених у місто меценатами. Якщо порівняти дохід за 1916 р. та 1918 р., то видно значне зростання, приблизно в 2 рази [1, арк. 20 зв.]. Це було зумовлено поверненням витрат у минулому, а також позикою готівкових коштів оборотного капіталу [1, арк. 22 зв.].

До різних доходів було віднесено штрафи, пені, стягнення, квартирний збір, кошти від продажу міського майна, а також збори з публічних видовищ (спектаклів, кінематографа тощо). Цей вид доходу Старобільська з 1916 р. стрімко зростав з 4 013 руб. до 15 425 руб. [1, арк. 23 зв. – 24].

У цілому на 1918 р. суму доходів Старобільську міською думою було затверджено в розмірі 134 131 руб. [1, арк. 24].

Звернемося до витрат міста. Їх питому частину складало утримання Громадського управління та сирітського суду (орган, який опікувався сиротами і удовицями) – 25 469 руб. До Громадського управління входили міський голова, два члени управи, канцелярія міської думи та управи. Витрати порівняно з минулими роками збільшилися на 10 000 руб. через підвищення зарплатні та цін на комунальні послуги [1, арк. 35 зв.].

Розташування в Старобільську німецьких військ у 1918 р., які знаходилися в Українській Державі згідно з Брестськими угодами, призвело до збільшення військової квартирної повинності, яка загалом склала 7 770 руб. [1, арк. 39].

Необхідність ущільнювати бюджет призвела до припинення фінансування міської міліції, яка ще у 1916–1917 рр. утримувалася містом. У 1918 році було прийнято рішення передати витрати на неї до державної скарбниці [1, арк. 39 зв. – 40]. Натомість вагомою статтею витрат було утримання пожежної команди, яке складало 26 282 руб. [1, арк. 40 зв.]. тут, навпаки, спостерігаємо збільшення фінансування на 17 000 руб. порівняно з минулими роками, що було викликане збільшенням цін на фураж для коней та вартості комунальних послуг.

На благоустрій міста було виділено в 1918 р. 5 100 руб. [1, арк. 41 зв.]. Ця діяльність викликає приємне враження – було заплановано проведення електричного освітлення вулиць, ремонт мостів, підтримання громадський саду та набережної, фінансувалося обслуговування колодязів [1, арк. 41 зв. – 43].

Значними були витрати на освіту – утримання міських та державних навчальних закладів (вищого початкового, двох приходських, училищ при Миколаївській церкві та монастирі, а також чоловічої гімназії), наданні допомоги приватним закладам (дитячому притулку та жіночій гімназії). Окремо фінансувалися стипендії та плата за навчання для окремих осіб у навчальних закладах міста та губернії (майже 3 тис. руб.). Загалом виплати за освіту склали 22 888 руб., більше порівняно з попередніми роками [1, арк. 43 зв. – 48].

Витрати громадського піклування (утримання богадільні імені Деменко – притулку на 30 осіб) становили 7 000 руб.,

у 2 рази ніж у попередніх роках. Втім частину цих витрат покривали пожертви від меценатів [1, арк. 48 зв. – 49].

Витрати на медичну, ветеринарну та санітарну частини в 1918 р. також зросли вдвічі, до 10 271 руб. [1, арк. 50]. Вони забезпечували утримання амбулаторії, заходи для запобігання та боротьби з епідеміями та епізоотіями, внески на утримання Пастерівського Бактеріологічного інституту в м. Харків, знищення бродячих собак та роботу асенізатора [1, арк. 49 зв.]. Майже 3 тис. руб. передбачалося витратити на утримання скотобійні, потім суму було збільшено на 720 руб. для збереження зарплатні ветеринару [1, арк. 43 зв.].

Інші витрати було спрямовано на сплату податків (4 365 руб.) та утримання майна, що належало місту, зокрема, базару та заліснення пісків (2 511 руб.) [1, арк. 50 зв.].

Таким чином, найбільшим джерелом наповнення бюджету Старобільська в 1918 р. були оброчні статті – нерухоме майно, що віддавалося в оренду. Великий прибуток був зумовлений великими обсягами землі, які здавалися під посів зернових культур та землі допущеної до найму. Найбільші ж витрати були на утримання міського Громадського управління та сирітського суду, а також пожежної команди й фінансування освіти.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 1325. Оп. 1. Спр. 346. Арк. 11–67 зв. **2. ЦДАВО.** Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 10 зв.

М. В. Гончаров

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Мобілізація до Добровольчої армії генерала А. Денікіна на території Старобільського повіту (1919 р.)

Протягом 1917–1921 рр. Україна, як і вся колишня Російська імперія, була ареною для воєнних дій. В різний час на території нашої країни, яка боролася за незалежність, сходилися різні сили. У 1919 р. тут зішлись інтереси трьох сил – Української Народної Республіки, більшовиків та прихильників відновлення імперії, зокрема, Добровольчої армії. Остання тоді 1919 р. контролювала значну частину української території,

зокрема й територію Старобільського повіту, який тоді входив до Харківської губернії.

Зауважимо, що прихильники Добровольчої армії вільно почувалися в Україні за гетьманування П. Скоропадського в 1918 р., про що згадував генерал барона П. Врангель: *„З усіх боків Росії пробивалися тепер на Україну російські офіцери. Частиною залізницею, частиною пішки через кордони більшовицьких військ, щохвилини ризикуючи життям, намагалися досягти вони того єдиного російського куточка, де сподівалися підняти знову триколірний російський прапор, за честь котрого пролито було стільки крові їх соратників. Тут, в Києві, жадібно ловили вони кожну звістку про відродження старих рідних частин. Одні зараховувалися в Українську армію, інші пробиралися на Дон, треті, нарешті, їхали в Добровольчу армію”* [4, с. 4].

З падінням уряду гетьмана в грудні 1918 р. Добровольча армія в боях з більшовиками починає наступ на східні українські території, в тому числі й Старобільщину. 8 грудня 1918 р., один з керівників Білого руху на Дону, полковник Олександр Фіцхелауров привів у Старобільськ три сотні свого 12-го Донського полку, встановивши тут владу А. Денікіна [4, с. 266].

Для ведення постійних воєнних дій в усі часи потрібні були люди, тому Добровольча армія відразу ж розпочала активну мобілізацію на новопридбаних землях. Згідно з архівними даними на території Старобільщини тоді діяв 3-й Окремий Корпус Донської Армії. Він же відповідав за підготовку та здійснення мобілізації [1, арк. 11].

Отже, мобілізаційні заходи почалися ще з грудня 1918 р. Але одразу позначилися її повільні темпи. Так, з рапорту командира 3-го Окремого Корпусу Донської Армії, датованого липнем 1919 р., відомо, що мобілізацію в Старобільському повіті не можна було вважати успішною, оскільки тут було прийнято лише 3652 особи [1, арк. 11 зв.].

4 серпня 1919 р. у наказі військам 3-го Донського Окремого Корпусу Головнокомандувач Збройними силами на Півдні Росії генерал Денікін повідомив про недостатню швидкість мобілізації: *„Нажаль не всі розуміють і цінять турботу про них Головнокомандуючого, не всі вбачають*

необхідність скоріше покінчити з більшовиками, щоб зажити вільно та добре. В результаті цього оголошена мною мобілізація проходить недостатньо енергійно, а в деяких містах зовсім в'яло" [3, арк. 3]. За цим наказом всі, хто не пройшов мобілізацію, підлягали військово-польовому суду та засудженню як за втечу зі служби під час війни [3, арк. 3]. В результаті мобілізація, як і очікувалося прискорилося. Але випадків дезертирства ставало все більше.

Зокрема, після виходу згаданого вище наказу № 5 тільки з 1 по 13 вересня 1919 р. число прийнятих склало 2240 осіб, тоді як до видачі наказу, за період з 26 грудня 1918 р. по 8 липня 1919 р. було прийнято лише 3652 особи [1, арк. 54 зв.]. Погрози та тиск зробили свою справу.

Звісно простежувалися значні стрибки у відомостях про прийнятих на службу навіть до видачі Наказу № 5. Так, з 20 до 28 липня кількість прийнятих сягає 3884 особи, що дещо виділяється від загальної статистики щодо прийнятих в цей період [1, арк. 55].

Не дивлячись на покращення темпів мобілізації на початку осені 1919 р., залишалися волості, мешканці яких відмовлялися від явки всіх мобілізованих в місця зборів. Так у рапорті № 993 від 15 жовтня 1919 р., йшлося про те, що Петропавловська, Старо-айдарська, Смолянинівська, Трьохізбянська, Бараниківська, Біловодська, Городищенська, Колядовська, Кризська та Марківська волості відмовилися з'являтися по проголошенню мобілізації, в волостях зростають антидержавні настрої та кількість дезертирів [3, арк. 45]. В рапорті № 1372, адресованого начальнику Старобільського повіту, було вказано навіть кількість упійманих та доставлених дезертирів в період з 15 по 31 жовтня – 233 особи [3, арк. 59].

Покращення показників на початку вересня було нетривалим. Далі знову темпи мобілізації знову впали (в період з 1 вересня по 3 листопада 1919 р. число прибувших на зборні пункти склало лише 13 944 особи, з яких до служби було допущено лише 6076 осіб) [3, арк. 65]. Це призвело публікації наказу Головноначальствуючого Харківською областю В. З. Май-Маєвського, де всі, хто ухилився від оголошення мобілізації, були зобов'язані з'явитися на збірних пунктах під

загрозою смертної кари [3, арк. 95]. Так число мобілізованих знову зросло, в період з 20 по 28 листопада в Старобільському повіті було прийнято 3884 особи [1, арк. 55].

Загалом, за різними даними, списками та зведеннями зі Старобільського повіту в 1919 р. було мобілізовано до Добровольчої армії (відправлено в частини) приблизно 22 тисячі осіб. Але загальна кількість людей, що з'явилися на пункти, звісно, в рази більша. Для прикладу, в період з 8 по 21 листопада на пункти з'явилося 2376 осіб, з яких для військової служби виявилися придатні лише 861 осіб [3, арк. 100]. В цілому ж, незважаючи на всі досягнення, можемо говорити, що „денікінська” мобілізація виявилася значно менш вдалою, ніж розраховувала влада. Так, у певний проміжок часу з 27 волостей Старобільського повіту замість запланованих до мобілізації 6768 осіб вступили до лав армії А. Денікіна лише 1658 осіб [1, арк. 59].

Таким чином, мобілізацію на Старобільщині все одно не можна вважати успішною. Більша частина призовників ухилялися від мобілізації або дезертирували. Саме тому можемо з упевненістю говорити про відсутність підтримки Добровольчої армії на території Старобільського повіту.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 1325. Оп. 1. Спр. 26.
2. ЦДАВО України. Ф. 1339. Оп. 1. Спр. 87.
3. ЦДАВО України. Ф. 1339. Оп. 1. Спр. 98.
4. **1918 рік на Україні** / Складання, наукова редакція, передмова і коментарі д.і.н. С. В. Волкова. М.: Центрполиграф, 2001. 414 с.

Д. Денисенко

(Старобільська ЗОШ ІІ–ІІІ ст. № 2;
слухач КЗ ЛОМАНУМ)

Польські інтерновані офіцери у Старобільську (1939–1940 рр.)

У історію Другої світової війни Старобільськ увійшов у трагічному звучанні „Катинь, Козельськ, Старобільськ, Осташково”. Трагічна доля польських офіцерів хвилює і до нині світову спільноту, так як і в 40-х рр. ХХ ст. Тема вбивства 21 857

польських офіцерів навесні 1940 р. замовчувалась. Німецьке командування, знайшовши останки загиблих поляків у 1942 р., розповсюдило фото, тим самим доводячи злочинність сталінського режиму. А потім довгий час і в Польщі, і в СРСР ця тема була заборонена для обговорення в засобах масового друку.

Першою книгою про Старобільський табір стала книга в'язня Старобільського спецтабору Юзефа Маріана Францішека Чапського (1896–1993) „Starobelskie zapiski” (1944 р.), пізніше „Starobelskie рассказы. На нелюдной земле” [4; 5]. Питання про старобільський спецтабір досліджувалися харківським дослідником С. М. Заворотним у роботі „Харьковская Катынь”, луганським істориком В. В. Снегірьовим в праці „Это было в Старобельске”, а також старобільським краєзнавцем І. О. Мірошніченком у праці „Последний этап” та інших статтях [2; 1]. У 2002 р. вийшла друком книга професора А. С. Чайковського „Плен. За чужие и свои грехи. Военнопленные и интернированные в Украине” [3]. Це перша монографія в незалежній Україні, де автор зробив спробу дослідити таке важке питання.

Перший ешелон з польськими військовополоненими прибув у м. Старобільськ зранку 30 вересня 1939 р. Із трьох таборів Старобільський спецтабір НКВС був особливим, так би мовити, привілейованим. Табір розміщувався на території колишнього жіночого монастиря. Він займав територію в 40 тис. кв. метрів [1].

Із доповідної записки начальника табору Бережкова В. Г., мовою оригіналу „...полковники живут в двух домах по ул. Кирова, генералы – в двух домах по ул. Володарского” [1]. До 14 жовтня 1939 р. у Старобільськ було доставлено 7045 осіб, в тому числі і 4813 рядових. Пізніше за наказом Берії, цей табір було зроблено тільки для офіцерів та генералів. Загальна кількість складала 3974 особи, серед них 8 генералів [1]. Серед них були військові лікарі, льотчики, капелани, інженери, 20 професорів, 55 полковників, 130 підполковників, 2526 офіцерів. Серед генералів – Ф. Сікорський, командувач обороною Львова, К. Плясовський, П. Скуратович, Л. Білевич, С. Халлер, О. Ковалевський, К. Луковський-Орлик, Л. Скерський. Серед полковників був Зігмунд Берлінг, який став організатором

польської армії на території СРСР, саме він сформував 1-шу піхотну дивізію ім. Тадеуша Костюшка та командував 1-ою армією Війська Польського. Був у цьому таборі і Головний рабин Війська Польського Барух Штайнберг. Це була польська еліта.

Влада міста робила все задля виконання директиви наркома НКВС про забезпечення харчами і послугами. Генерали і полковники вільно пересувалися містом у формі, із нагородами і особистою зброєю. Біля будинків стояла охорона, три рази на день їм привозили гарячу їжу.

З перших днів у спецтаборі було встановлено розпорядок близький до внутрішнього розпорядку польської армії. Загальна молитва, загальне шиккування, сніданок. Офіцери дотримувались дисципліни, порядку, були чемні, виховані. Очевидці – старобільчани, які працювали і обслуговували табір, згадують, що польські офіцери багато читали, дискутували на різні теми, грали в шахи.

Дещо гірше становище було у тих, хто жив на території монастиря у літньому храмі. Осінні холоди принесли багато клопотів, холод і скупченість у монастирських приміщеннях давалися взнаки. Почали хворіти, з'явилися перші померлі. Польські лікарі зробили все, аби побороти спалах грипу. Виживати допомагала віра в Бога, військові капелани таємно вели свою пасторську роботу[4].

Польські офіцери не визнавали себе полоненими і готові були кожної хвилини йти визволяти свою батьківщину. До кінця вірили, що радянська сторона буде виконувати зобов'язання, за які польське військо склало зброю. Бригадний генерал Сікорський декілька разів звертався до радянських органів, зокрема до командувача Українським фронтом С. Тимошенка, із проханням визначитися із подальшою долею польських офіцерів та солдат. На жаль, генерал розділив участь більшості полонених, його було розстріляно у Харкові [1].

20 лютого 1940 р. начальник управління НКВС Сопруненко викладає Берії свої пропозиції відносно „розвантаження Старобільського і Козельського таборів”. У березні 1940 р. на засіданні Політбюро винено рішення про долю 14 700 польських офіцерів: *„Рассмотрение дел провести без вызова арестованных и без предъявления обвинения,*

постановления об окончании следствия и обвинительного заключения” [1]. 16 березня 1940 р. у Старобільському спецтаборі була заборонена будь-яка переписка. 23 березня були відправлені перші 700 справ полонених. Виконувалися усі заходи по забезпеченню і безперестанній доставці етапів зі Старобільська до Харкова. 5 квітня 1940 р. було відправлено перші 195 польських полонених і це тривало до 12 травня включно. Усього в Харкові було розстріляно 3 888 польських військовополонених, яких доставили із Старобільського спецтабору [1]... Харківський дослідник С. М. Заворотнов називає дещо іншу чисельність – 3 820 розстріляних польських військових, державних діячів, професорів, ксьондзів. Сталінський режим так жорстоко розправився із польськими офіцерами, які склали зброю перед Радянською армією. Тим самим підтверджуючи думку про злочинність і сталінського, і гітлерівського режимів.

У Старобільську шанують пам'ять польських офіцерів. За останні роки зроблено багато, перепоховані останки 48 померлих полонених спецтабору на нове впорядковане кладовище, тут же встановлено величний хрест і мармуровий надгробок із гербом Республіки Польща. На монастирській стіні, де знаходився табір, відкрито меморіальну дошку. Сюди приїзять співробітники посольства і консульства Польщі, рідні загиблих і ті, хто дивом залишався ще в живих із полонених. Біля меморіалу лежать квіти.

У місті з'явилося і діє товариство шанувальників польської мови і культури „Надія”. Не вмирає надія на те, що ми будемо пам'ятати уроки історії.

Джерела та література

1. Мирошниченко И. Последний этап. Луганск : Элтон-2, 2008. 116 с. **2. Снегирев В. В.** Это было в Старобельске. Эхо Катынской трагедии : Свидетели и документы рассказывают. Луганск, 2004. **3. Чайковский А. С.** Плен. За чужие и свои грехи. Военнопленные и интернированные в Украине. 1939–1953 гг. К.: Парламентское издательство, 2002. 503 с. **4. Чапский Ю.** Беседа о Старобельске. *Катынь. Свидетельства, воспоминания, публицистика.* М. : Текст, 2001. **5. Чапский Ю.** Старобельские рассказы. На бесчеловечной земле. Москва-Вроцлав : Летний сад – Коллегиум Восточной Европы имени Яна Новака Езёранского, 2012. 476 с.

К. Р. Долгополов

(Міловський заклад загальної
середньої освіти І–ІІІ ступенів)

**Вивчення демографічних особливостей Луганщини
під час Голодомору 1932–1933 рр.**

Сучасний рівень розвитку науково-технічного прогресу зумовив вирішальну роль „людського фактору” в перспективах світової цивілізації, що спричинилося до „соціалізації” економіки, необхідності враховувати вплив людського фактору на всі сфери життя суспільства. У зв’язку з цим важливого значення набувають географічні знання про населення. Центральне місце в системі знань про народонаселення займає демографія. Як свідчать літературні джерела, вперше цей термін застосував французький вчений А. Гійяр, який у книзі „Елементи людської статистики або порівняльної демографії” (1855 р.) писав, що демографія – це природна та соціальна історія людського роду, математичне пізнання людських популяцій, їх загального руху, їх фізичного, громадського, інтелектуального та морального стану [5, с. 11]. Особливо важливим у дослідженні демографічних процесів на певній території є взаємозв’язок чисельності населення з конкретними фактами та подіями, що відбувалися. Так для Луганщини, як і для всієї території колишнього УРСР, „чорною сторінкою” став Голодомор 1932–1933 рр. Для дослідження перебігу цих жахливих подій ми взяли за мету вивчити на основі архівних, історіографічних та географічних джерел демографічне становище на Луганщині у 1932–1933 рр.

Різке збільшення смертності в Україні спостерігалось у 1931–1933 р. За офіційними даними в УРСР у 1933 р. померло 1909 тис. осіб (на 1,4 млн більше ніж у 1928–1931 рр.), а коефіцієнт смертності становив 61,3 на 1000 осіб. За оцінками дослідників, реальний рівень смертності в УРСР у 1933 р. становив близько 3629 тис. осіб (123 на 1000, або 12,3% населення). Розрахункова смертність перевищувала офіційну у 1927–1930 рр. на 8–11%, у 1931–1932 рр. на 1932 р. на 18,5–19,0%, у 1933 р. на 90,1%. [6]

Таблиця 1.

	Кількість померлих, тис.		Коефіцієнт смертності (на 1000 осіб)	
Рік	зарєстрована	розрахункова	зарєстрований	розрахунковий
1927	522,6	579,0	17,6	19,6
1928	495,7	548,0	16,4	18,2
1929	538,7	584,9	17,5	19,1
1930	538,1	581,0	17,2	18,7
1931	514,7	610,1	16,1	19,6
1932	668,2	795,4	20,6	25,6
1933	1908,9	3629,0	61,3	123,0
1934	471,0	517,9	15,9	18,5
1935	341,9	362,0	11,7	12,8
1936	359,5	380,0	12,4	13,3
1937	428,4	515,0	14,6	17,6
1938	430,8	526,0	14,3	17,6

Політика колективізації у Радянському Союзі призвела до Голодомору 1932–1933 рр., який став однією із чорних сторінок у новітній історії українського народу. Створений комуністичним режимом, він забрав декілька мільйонів життів наших співвітчизників і завдав низку жакливих демографічних змін у розвитку нашої держави.

Голодомор – це соціально-господарче явище, проявом якого було позбавлення населення мінімуму продуктів харчування, що призвело до змін демографічної та соціальної структури населення регіонів і УРСР у цілому.

У контексті дослідження теми Голодомору в Україні важливим є вивчення її регіонального аспекту, зокрема, масштаби та наслідки голоду на Луганщині.

При дослідженні цієї теми важливе місце посідають документи місцевих партійних і радянських органів, установ, організацій. Ця категорія матеріалів надає конкретні факти про хід реалізації та виконання планів хлібозаготівель, передають настрої, які панували на місцях, прояви масового невдоволення. Ці матеріали також важливі деталізацією складних процесів, персоніфікацією перебігу подій, більшою визначеністю посадових осіб щодо негативних явищ, насамперед оцінки голоду, масової смертності людей тощо.

За видовою ознакою це були постанови, доповідні записки, листи обкомів, міськкомів та райкомів КП(б)У, виконкомів рад, органів державного управління, президій сільрад, правлінь колгоспів. Постанови бюро обкому партії у переважній більшості ухвалювалися на виконання рішень вищих директивних органів щодо хлібозаготівель, посівних та збиральних кампаній. Тому найбільш інформативними і важливими у джерелознавчому сенсі є доповідні записки та листи Донецького обкому партії до ЦК КП(б)У.

Інформаційні матеріали найнижчої ланки компартійного апарату – райкомів – подають фактичний матеріал на рівні району, окремих сільрад, сіл, сімей, людей.

Документи райкомів партій свідчать, що чимало керівників районів намагалися применшити масштаби голоду. Зокрема секретар Новоайдарського райкому партії у доповідній записці до Донецького обкому КП(б)У, відзначаючи справді „подекуди” важке продовольче становище, пише про контрреволюційні та куркульські елементи, які намагаються „створити загальну думку про суцільний голод і неможливості виконання поставлених перед нами задач” [2, с. 390].

Також райкоми повідомляли Донецький обком КП(б)У про смертність серед населення, про факти людодїства та труподїства. Зокрема про факти труподїства повідомляв Новопсковський райком партії [3, с. 811].

Партійні осередки на місцях закликали посилити контроль, щоб зберегти посів матеріали від розкрадання сіячами. Наприклад, на загальних зборах Новороскошанського партосередку Новопсковського району ухвалили, що: „во время посевной поставит партийно-комсомольский контроль для

сохранения посевматериала, чтобы не было похищено сеятелями для пищи родственникам сеятелей” [4, с. 708].

Важливе значення мають і документи сільських рад, які містять чисельний фактичний матеріал про стан сільського господарства, про хід реалізації посівних та збиральних кампаній тощо.

Сільські ради постійно наголошували про важливість своєчасного, вірного і у повному обсязі виконання заходів, спрямованих на підсилення хлібозаготівель та на охорону врожаю від розкрадань. Зокрема, Хлистівська сільська рада зобов’язалась чітко стежити за виконанням наданих планів, а також вести рішучу боротьбу з утратою урожаю та розкраданням *„тому що в залежності від того скільки ми маємо хліба – залежить побудова як важкої, так і легкої індустрії, побудови соціалізму в нашій країні” [1, арк. 42].*

Таким чином, досліджуючи архівні документи місцевих партійних органів з теми Голодомор на Луганщині 1932–1933 рр. ми сприяємо суттєвому розширенню документальної інформації про трагедію українського народу, поглибленню наукової розробки проблеми, відновленню історичної правди та пам’яті.

Джерела та література

1. **Державний архів** Луганської області. Ф. Р-253. Оп. 1. Спр.159.
2. **Голод 1932–1933 років на Україні** : очима істориків, мовою документів / кер. кол. Р. Я. Пиріг. К. : Політвидав України, 1990. 605 с.
3. **Голодомор 1932–1933 років в Україні**: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг. К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2007. 1128 с.
4. **Національна книга Пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні**. Луганська область. Луганськ: Янтар, 2008. 920 с.
5. **Голодомор 1932–1933 років в Україні**: Причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 25–26 вересня 2008 р. К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. 447 с.
6. **Історична демографія України**. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Історична_демографія_України.

О. А. Забудкова
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

**Зовнішній вигляд міст сучасної Луганщини на початку
XX ст. (за матеріалами статистичної збірки
„Города России в 1904 году”)**

Оновлення міської інфраструктури завжди було одним з головних завдань органів місцевого врядування. З плином часу зовнішній вигляд населених пунктів змінювався й продовжує змінюватися зараз. При цьому гострою є проблема збереження історичного міського середовища для того, щоб його модернізація не призводила до втрати містом власного обличчя. З цієї точки зору вивчення зовнішнього вигляду поселень того чи іншого регіону в різні часи є не лише цікавим, а й актуальним для нашого часу. Серед іншого, це стосується й населених пунктів сучасної Луганщини, вивченню зовнішнього вигляду яких присвячено дану роботу.

На початку XX ст. Центральним статистичним комітетом при Міністерстві внутрішніх справ Російської імперії було організовано детальне анкетування міст. Після обробки зібраних зі всієї країни матеріалів було видано збірку „Города России в 1904 году”, яка попри певні прогалини та похибки, стала цінним джерелом з історичної урбаністики. Цікаво, що під „містом” укладачі розуміли не лише населені пункти, де було запроваджено Міське положення, а й поселення з понад 10 тис. мешканців, що значно розширювало межі дослідження. Зокрема на теренах сучасної Луганщини офіційно містами вважалися Луганськ та Слов'яносербськ у Катеринославській губернії, а також Старобільськ у Харківській [2, с. 95, 111]. До анкетування ж було додатково включено слободи Біловодськ, Марківка та Сватова Лучка (сучасне Сватове).

З переліку свідчень про стан міст у 1904 р. як такі, що характеризують їх зовнішній вигляд, нами було обрано площу, кількість та якість вулиць та житлових будівель, наявність вуличного освітлення. Окремо виділено об'єкти, які впливають на загальний міський пейзаж – церкви, заводи й фабрики. Вказані дані нами було зведено в єдину таблицю (Таблиця 1).

Таблиця 1. Міста сучасної Луганщини в 1904 р. [1]

	<i>Луганськ</i>	<i>Слов'яносербськ</i>	<i>Старобільськ</i>	<i>Біловодськ</i>	<i>Марківка</i>	<i>Світлова Лучка</i>
<i>Населення</i>	34222	3901	~5000	17532	10559	12132
<i>Площа (в км²)</i>	13,7	9,1	3,8	Без даних	22,5	10,3
<i>Густота (осіб на км²)</i>	2 498	429	~1316		469	1178
<i>Кількість вулиць/площ</i>	63/5	23/3	42/12	30/4	38/3	66/3
<i>Мощені вулиці</i>	9,5%	—	1,2%	—	—	—
<i>Вуличних ліхтарів</i>	450	—	95	—	8	—
<i>Житлові будівлі:</i>						
<i>Всього</i>	~5000	737	879	4404	1538	2135
<i>Кам'яні</i>	~4950	280	67	904	4	275
<i>Дерев'яні</i>	~50	260	640	3500	973	1680
<i>Інші матеріали</i>	—	197	172	—	561	180
<i>Криті залізом</i>	~1500	67	325	Без даних	21	170
<i>Криті деревом та черепицею</i>	~3000	52	4	Без даних	—	15
<i>Криті соломною та очеретом</i>	~500	618	550	Без даних	1517	1950
<i>Церков</i>	11	4	4	6	4	3
<i>Заводів/фабрик</i>	16	—	3	—	—	10

Аналіз наведеної таблиці дозволяє зробити деякі висновки. У першу чергу кидається в око значна розбіжність між містами за більшістю показників. Так, безумовно, серед інших різко виділяється Луганськ, центр Слов'яносербського повіту, – найбільше місто і за кількістю населення (34 222 особи), і за площею (13,66 км²). При цьому тут була найвищою й густота населення – майже 2,5 тис. осіб на км² [1, с. 164, 180]. Решта ж міст значно різняться за цими показниками: від невеличкого компактного повітового міста Старобільськ (бл. 5 тис. населення

на 3,8 км² площі з густотою 1,3 тис. на км²) до великої за площею слободи Марківка (бл. 10,5 тис. населення на 22,5 км² та густотою 469 осіб) [1, с. 165, 180]. На жаль укладачам не було надано інформації про площу Біловодська, населення якого було найбільшим після Луганська (17,5 тис. осіб) [1, с. 165]. Наступною за кількістю населення була Сватова Лучка з більше, ніж 12 тис. населення та 10,3 км² площі, яка посідала третє місце за густотою – майже 1,2 тис. осіб на км². Найменшим за кількістю населення був Слов'яносербськ – 3,9 тис. осіб на площі в 9,1 км². Варто зауважити, що ці цифри є вельми відносними, адже під час заповнення анкет міста часто вказували площу та населення з приміськими територіями, що, звісно, впливало на кількісні показники.

Статистичні джерела не дають інформації про особливості забудови міст, тільки цифри щодо кількості вулиць та площ, які нами наведені в таблиці 1. Однак можемо сказати дещо про їх зовнішній вигляд. Так, як бачимо, вулиці в містах були, за деякими виключеннями, ґрунтовими. Мощеними були лише 9,5% загальної протяжності вулиць Луганська та 1,2% – Старобільська [1, с. 180]. Крім того, відомо, що в Луганську 23,2% від загальної протяжності вулиць складали тротуари, а також бульвари, обсажені деревами. 1,4% загальної площі міста займали садки. У Старобільську тротуари складали 48%, бульварів та вулиць обсаджених деревами не було. Садки займали 0,3% загальної площі міста. У Слов'яносербську бульвари та вулиці обсажені деревами займали 52,6%. Тут же був садок, який займав 0,1% площі міста. Таким же був відносний розмір саду у Марківці. У решті ж поселень мощених вулиць, тротуарів, бульварів, садків не було [1, с. 181].

Мало уваги приділялося й освітленню вулиць. Зовсім не використовувалися електричні та газові ліхтарі, а гасові були лише в Луганську (1 ліхтар на 204 м вулиці), Старобільську (на 280 м) та Марківці (8 ліхтарів, загальна протяжність вулиць невідома) [1, с. 196, 198].

Відповідно до кількості населення коливалася кількість житлових будівель у містах. Цікавим є різноманіття матеріалів, з яких їх було побудовано. Так, у Луганську переважаюча більшість будівель була кам'яною, тоді як інші міста було

забудовано в основному дерев'яними будинками. Поруч з цими найпопулярнішими матеріалами використовували також змішані (дерев'яно-кам'яні), а також технології будівництва з глини. Зокрема, у Слов'яносербську було 197 плотових, в Старобільську 104 глинобитний, а в Марківці 561 глинобитний і крейдяний житлові будівлі [1, с. 180]. Вочевидь, йдеться про різновиди т.зв. хати-мазанки, поширеної в ті часі в Україні.

Великою проблемою на початку ХХ ст. були втрати міст від пожеж. Одним із заходів профілактики такого лиха було покриття будинків вогнетривкими матеріалами – залізом та черепицею, які міг дозволити собі не кожен господар. Тільки в Луганську відсоток залізних дахів був відносно великим (бл. 1,5 з 5 тис.), основну частину (2,9 тис.) було вкрито черепицею [1, с. 180]. Найдешевшою ж альтернативою їм були солома й очерет, які, як бачимо з даних таблиці, залишалися основним матеріалом для решти міст Луганщини. Деревина та солома були основними матеріалами й для Біловодська, де цю інформацію подано без кількісних показників [1, с. 180].

Окрасою міст були релігійні споруди, в першу чергу, православні церкви. Їх було по декілька в кожному місті. Зокрема в Луганську служба велася в 11 церквах, молитовних домах і каплицях (7 православних, а також католицька, іудейська, протестантська та вірмено-григоріанська). Іудейська громада мала своє приміщення й у Слов'яносербську. Решту ж культових споруд представляли православні церкви та каплиці – по 3 у Слов'яносербську та Сватовій Лучці, по 4 у Марківці та Старобільську (тут також діяв жіночий монастир), а також аж 6 у Біловодську [1, с. 292–293].

Іншими об'єктами, які формували міський простір були промислові підприємства, які на досліджуваній території повною мірою були представлені тільки в Луганську. У місті працювало 16 фабрик і заводів з 4712 робітниками. Відповідно й найпоширенішим промислом тут була робота на названих підприємствах, на що вказували й укладачі збірки. У Старобільську ж діяли лише 3 промислові підприємства з 84 робітниками, а основним промислом була торгівля. Схожою була ситуація у Сватовому з його 10 підприємствами (43 робітники), а також Біловодську, де фабрик і заводів не було,

але діяло 50 ремісничих закладів (близько 1 тис. ремісників). Основним заняттям решти поселень було землеробство [1, с. 341–342].

Таким чином, на початку XX ст. міста на території сучасної Луганщини за своїм зовнішнім виглядом не дуже відрізнялися від сільських поселень. На загальному фоні виділявся Луганськ як промислове місто, яке поступово ставало центром тяжіння навколишніх населених пунктів.

Джерела та література

1. Города России в 1904 году. СПб. : Типо-лит. Ныркина, 1906. 907 с., разд. паг. **2. Список городских поселений Российской империи.** СПб. : Хоз. деп. Мин-ва внутр. дел, 1901. Ч. 1. Города. [15], 177 с.

С. Г. Закірова

(Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського)

Зміни комунікаційного простору індустріальних міст (на прикладі повітового Луганська)

Питання аналізу філософського, соціологічного і територіального аспектів розвитку міського середовища доволі активно досліджується сучасними науковцями. Натомість різноманітність урбанізаційної проблематики, зважаючи на загальний тренд вивчення процесів піднесення технологій та активізації соціальних комунікацій, потребує більш детального висвітлення особливостей еволюції комунікаційних процесів у межах міських і сільських поселень, формування нових видів і проявів масової комунікації у великих і малих публічних просторах.

Сучасна наука визнає, що передумовою до комунікації у будь-якому просторі виступає наявність відносин між чим-небудь і ким-небудь, виникнення зв'язку і взаємодія на основі цих відносин. Виникаючі інтеракції виявляються взаємозалежними діями учасників комунікації один на одного. Комунікація у такому випадку виконує перетворюючу функцію, вона створює і репрезентує світ, у якому мешкають люди. Місто в історичній ретроспективі стає тією локацією, де зміни в економічному і соціальному житті мешканців викликають

загальну трансформацію способу життя, свідомості і поведінки, що згодом стає спонукальним мотивом для діяльності людей у процесі облаштування і перетворення самого поселення.

Певною ознакою будь-якого міста як загального простору виступає взаємодія двох складових. Публічний простір формується політичною, соціальною, економічною реальністю, але зі свого боку ця реальність починає конструюватися і контролюватися суспільним простором міста. Зокрема, саме суспільним простором з часом починають обумовлюватися характерні риси контактів, комунікації, взаємодії мешканців міста, виникають традиції та сталі форми поведінки міщан, які чітко ідентифікують їх у порівнянні з представниками інших спільнот [3, с. 53].

Специфіка доіндустріального міста в Україні до початку XX століття, зважаючи на його професійну структуризацію, не вимагала наявності загальноміської комунікації. Як вважає доктор економічних наук, професор І. Прибиткова, невисокий рівень суспільного розподілу праці, домінуюча роль родини у життєдіяльності городян і недиференційованість праці, побуту, відпочинку й навчання, чітко увиразнена у просторі роз'єднаність окремих соціальних груп та їхня культурна однорідність, нерозвиненість транспорту та інших засобів зв'язку – все це спричиняло перевагу саме особистої комунікації на ґрунті територіальної або родинної близькості [5, с. 363].

Утім неможливість повністю ігнорувати прагнення сусідів спонукала міщан посилювати комунікативні ресурси. Якщо праця на землі дозволяла дистанціюватися від справи сусідів, бо це практично не впливало на розмір врожаю, то торговець чи ремісник на ринковій площі мав обов'язково враховувати інтереси сусіда аби збільшити розмір власного виробництва чи продажу, зважаючи на конкуренцію товарів і послуг. Разом з цим поселення набувало характерні ознаки і риси міста.

Суттєве значення для поширення території міського простору мало виникнення друкарського станку і письмових засобів масової комунікації. На думку П. Забеліна, вплив перших масово поширюваних друкованих текстів можна порівняти з впливом соціальних мереж та інших інтернет-ресурсів на сучасне суспільство [2, с. 41]. Поява друкарства і газет сприяли

прискореному поширенню інформації у межах міста і держави. ЗМІ у короткий час втягнули в орбіту свого впливу величезні маси людей, сприяючи їх залученню до обговорення загального кола тем.

Прикладом такого нового засобу масової комунікації у повітовому Луганську можна вважати щоденну соціально-літературну газету „Донецьке життя”, яку з 1892 р. друкував міщанин М. Кулашкін. Досить показовою є мета, що ставила перед собою редакція газети – *„сприяння усім проявам суспільної самостійності, точне та всебічне висвітлення потреб та інтересів „Донецького басейну”*. Вартість видання була помірною, що дозволяло її купували представникам різних верств населення. Передплата газети „Донецьке життя” у 1913 р. на місяць, три місяці, півроку та рік відповідно становила 0,75 руб., 1 руб., 3 руб. та 5,5 руб. [1, с. 4]

У 1912 р. разом із Є. Шнирліним М. Кулашкін надрукували інше видання – „Весь Луганськ у кишені”, що виконувало важливу інформаційно-комунікаційну функцію не тільки для луганчан, а й для мешканців навколишніх сіл і поселень. Видання інформувало про державні та релігійні свята різних конфесій, розклад пасажирського залізничного руху, тарифи перевізників Луганська, відомості про органи місцевого самоврядування. Значний обсяг інформації про законодавство держави, діловодство і правові папери містив юридичний відділ. Видання включало довідковий відділ з численною інформацією про міри, ваги, поштові та телеграфні послуги, пільги тощо. Комерційний відділ надавав консультацію про відкриття Товариства споживачів або власної крамниці, приводив таблицю розрахунку відсотків на капітал, містив широко інформацію щодо торговельно-промислових фірм Луганська та Слов’яносербського повіту.

Поява нових технологій виробництва, машинної праці призвела до кардинального зрушення у просторі і комунікаційному середовищі міста. Публічний простір міста та комунікаційні стратегії мешканців почали пристосовуватися до нових потреб, змінюючи тим самим обличчя і світ самого поселення.

Суто міським елементом комунікаційного простору вважається культура розважальних театральних закладів. З 1893 р. у повітовому Луганську почав діяти театр купця Блинова. Власник театру переобладнав одне з приміщень, збудував сцену і влаштував у ньому 480 театральних місць: 6 лож для місцевої аристократії, балкон на 16 місць, встановив у партері 16 рядків стільців.

У середовищі промислового міста почали активно створюватися окремі локації, які ставали центрами і вузлами комунікаційних процесів. У містах індустріального періоду влаштовували парки культури для спілкування та відпочинку, де працювали кімнати для більярду, буфети, зали для глядачів, дитячі та дорослі гойдалки та атракціони, по вихідних грали духові оркестри. Такі нові за формою, незвичні для сільського укладу комунікаційні простори формували специфічну міську самоідентифікацію мешканців. Так, за даними фондів Луганського обласного архіву, у 1897 р. у Луганську був заснований міський сад відпочинку, а вже через два роки на засіданні Луганської міської управи розглядалося питання про його передачу в орендне утримання підприємцю К. Корольову. Відповідні рекреаційно-комунікаційні зони для своїх робітників організовували і новітні промислові заклади. Зокрема, біля робітничої колонії заводу Гартмана був влаштований сад для прогулянок площею майже 2 га, де знаходилися крита естрада для концертних виступів, встановлені розважальні та гімнастичні споруди [4, арк. 89].

Отже, міста постійно виконують функцію центрів комунікації, формуючи і розвиваючи нові форми масової комунікації. В Луганську в період активного індустріального розвитку під час зміни соціальних функцій та процесів мали місце суттєві трансформації комунікаційного простору, з'являлися окремі локації специфічного міського публічного простору.

Джерела та література

1. Донецкая жизнь. 1913. 1 марта. **2. Забелин П. В.** Технологии коммуникации рубежа XIX–XX веков и современная цифровая экономика: исторические аналогии. *Образовательные ресурсы и технологии*. 2018. № 1 (22). С. 39–43. **3. Закірова С.** Місто як

еволюційний публічний простір комунікаційних змін. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 52. С. 49–60. **4. Матеріали** та листування з історії заводу Гартмана. *Державний архів Луганської області*. Ф. 2. Оп.1. Спр. 17. **5. Прибиткова І. М.** Еволюція міських систем у часі й просторі: український варіант. *Містобудування та територіальне планування*. 2011. Вип. 41. С. 351–368.

В. Р. Клименко

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Діяльність 8-ї італійської армії у Старобільську в період окупації (1942–1943)

13 липня 1942 р. місто Старобільськ було зайнято німецькою групою армії Південь. Окупація була здійснена під час літнього наступу 1942 р., головною метою якого було захоплення всіх ключових позицій на території східної України, вихід на оперативний простір для подальшого наступу на Сталінград, Кубань та нафтових родовищ Кавказу. Старобільськ завдяки своєму вигідному географічному становищу забезпечував контроль над всією північню Ворошиловградської області, а наявність природного бар'єру – ріки Айдар – давала потужний плацдарм як для ведення наступу, так і організації стійкої оборони. Також в Старобільську була досить розвинута сітка автомобільних доріг, що сполучала його з районними центрами поруч. Важливою для німців була також наявність залізничної станції та великої кількості складських споруд.

Тож можна зрозуміти чому саме Старобільськ був обраний як місце розміщення штабів та тилових служб німецької та союзної їй 8-ї італійської армії. Враховуючи важливість, яку надавало місту німецьке командування, протидію будь-якій диверсійній діяльності з боку радянського підпілля було поставлено на високий рівень. Зокрема, коли територію Старобільщини було передано під контроль та нагляд окупаційних військ 8-ї італійської армії, то в зоні проведення операцій при кожному командуванні корпусів створювалися „Секції у цивільних справах”, які повинні були виконувати функції адміністративного керівництва та перевіряти виконання

наказів. В тилу таке керівництво підпорядковувалось інтендантській службі армії. Громадське життя в тилу армії контролювало „етапне командування”, яке забезпечувало порядок за допомогою „Спеціального етапного командування”. Це були новостворені місцеві органи влади, які спільно з німецьким командуванням вирішували конкретні завдання. У тилу цивільна адміністрація тилу почала діяти з 15 серпня 1942 р. [5, 1560/1].

Станом на 01.12.1942 р. населення Старобільського району в 15 населених пунктах, що перебували під італійською цивільною та адміністративною відповідальністю на тимчасово окупованих територіях, становило 29 565 осіб, а гарнізон італійської допоміжної поліції в районі Старобільська складався з 147 солдат та офіцерів [5, 1560/1].

У придушенні антифашистського руху італійське командування використовувало переважно допоміжну поліцію і в меншій мірі – армійські з’єднання. Це пояснювалося перевагами колабораціоністів, котрі добре знали мову і місцевість. *„Допоміжна поліція в тилах була підпорядкована інтендантській службі, але в зонах операції підпорядковувалась командуванню армійських корпусів”* [4, с. 137].

На початку відступу військ Третього Рейху та його союзних сил з району Сталінграду, Старобільськ залишався одним з головних центрів тилового забезпечення військ німецької армії. Вже наприкінці 1942 р., фронт швидко наближався до міста, і в планах окупантів була організація оборони на лінії р. Айдар для уповільнення або повної зупинки сил Радянської Армії, які прорвавши фронт в результаті Середньодонської операції (кодова назва – операція „Малий Сатурн”, з 16–30 грудня 1942 р.), погіршили і без того катастрофічну для німецької та союзних їх армій ситуацію, що склалась в регіоні. Німецький фельдмаршал Е. Манштейн у своїх спогадах згадував: *„Якраз в ці дні було прорвано ділянку фронту групи армій „Б” на Дону, яку обороняла угорська армія. У цій катастрофі постраждала також сусідня ділянка фронту групи армій, далі на північ. Група армій „Б” мала намір відвести свої сили за Айдар: тобто приблизно на лінію Старобільська. Тим самим вона відкривала для противника Донець нижче*

Ворошиловград. Практично це крило групи армій через кілька днів уже більше не існувало. Від Ворошиловграда на північ утворилася широка пролом, тут в деяких пунктах чинили відчайдушний опір розрізнені бойові групи німецьких військ зі складу групи „Б”, тоді як угорці, подібно італійцям, зникли з поля бою” [3, с. 199].

Остаточний розгром італійців та відступ залишків їх бойових підрозділів з позицій на Дону описував молодий офіцер, що проходив службу в артилерійському батальйоні італійської дивізії Пасубіо в складі 8-ї італійської армії, Еудженіо Корті: „50 кілометрів від Біловодська до Старобільська, де розмістилося командування 8-ю армією, я подолав на вантажівці. Незабаром після мого від'їзду Біловодськ піддався масованому бомбардуванню радянськими літаками, що значно зменшило число щасливців, які вийшли з оточення. Увечері того ж дня, 17 січня, штаб спішно залишив Біловодськ, не дочекавшись, щоб всі, хто вийшов з оточення були перевезені в Старобільськ. Багато з них потім йшли разом з німцями, але дехто не встиг і потрапив в полон” [2, с. 202].

Одними з найбільш боездатних підрозділів, уже фактично не існуючої 8-ї італійської армії були залишки 298-ї піхотної дивізії вермахту, частина уцілілих італійських дивізій Пасубіо і Челере, а також 19 танкова дивізія вермахту, яка після невдалої контратаки на с. Чертково, з тяжкими втратами відійшла на позиції на схід від Старобільська. 23 січня ділянка так званого „фронту” до Старобільська була підпорядкована групі армій „Дон”. Практично на цій ділянці знаходилася тільки більш-менш пошарпана в боях 19 танкова дивізія, яка була змушена залишити Старобільськ під натиском трьох корпусів супротивника [3, с. 198].

Впродовж 22–23 січня йшли запеклі бої за звільнення міста. Генерал Радянської армії Валентин Іванович Варенніков, у своїх спогадах про участь у звільненні м. Старобільськ зазначив: „...тільки після 23 січня, після ретельної підготовки, в тому числі після проведення сильної артилерійської підготовки, наші частини перейшли в наступ і взяли спочатку східну частину, а потім все місто. Бій був запеклий. Підбито 4 танка, 2 бронемашини, 53 тягача, знищено багато стрілецької зброї та

іншого військового майна. Але найголовніше – були звільнені 200 наших поранених бійців і командирів. Вони представляли собою тяжке видовище. Зарослі, брудні, давно не бачили ані їжі, ані медикаментів, безпорадні. Вони були нескінченно раді й тому, що наші нарешті наступають, і перемозі, яка принесла їм свободу. Бачили б ви ці очі...” [1, с. 303].

Після звільнення міста, радянськими військами була відкрита дорога до подальшого звільнення Донбасу та всієї лівобережної України. Війська ж німецької та залишки союзних їй армій намагались якнайскоріше підготуватись до нової атаки радянських військ, формуючи нову лінію оборони на р. Сіверський Донець.

Джерела та література

1. **Варенников В. И.** Парад Победы. М. : Вагриус, 2005.
2. **Корти Э.** Немногие возвратившиеся. М. : ЗАО Центрполиграф, 2002.
3. **Манштейн Э.** Утерянные победы. М. : АСТ; СПб Terra Fantastica, 1999.
4. **Скотони Дж.** Обеспечение безопасности на временно захваченных территориях СССР силами 8-й итальянской армии. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2016. № 5. С. 133–138.
5. **Archivio Uffi cio Storico Stato Maggiore dell'Esercito – AUSSME.** DS II 3. Italian Ministry of Defence. Stato Maggiore Esercito. Ufficio Storico. Le operazioni del CSIR e dell'ARMIR. Roma, 1977.

А. О. Климов

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Століття Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: віхи історії

У 2021 р. виповнюється сто років від заснування за часів більшовицької влади Луганського національного університету.

Здійснюючи комуністичний експеримент правляча комуністична партія знищила університетську систему освіти й взялася за створення нового типу навчальних закладів, котрі мали готувати фахівців, здатних будувати заміряне нею суспільство. З метою підготовки для потреб Донецької губернії працівників соціального виховання були створені й 15 лютого 1921 р. в селі Маломиколаївка Антрацитівського району почали роботу

Донецькі губернські педагогічні курси, переміщені в жовтні 1922 р. до Луганська. 28 червня 1923 р. Народний комісаріат освіти УСРР ухвалив на їх основі створити Донецький інститут народної освіти (ДІНО).

Спочатку в ДІНО навчання велося на факультеті соціального виховання і підготовчому робітничому факультеті. Згодом, у 1927 р., було відкрито факультет професійної освіти з соціально-економічним, хімічним, техніко-математичним, агробіологічним відділеннями та відділенням мови і літератури. У 1930 р. відділення перетворили на п'ять окремих факультетів, наступного року при ДІНО запрацював учительський інститут, котрий проіснував до 1954 р. Тоді ж до денної форми навчання додалися заочна та вечірня. Значення інституту як центру освіти Донбасу зростало, у 1931 р. при ньому відкрили філію Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів.

У 1933 р. в Україні змінили систему підготовки педагогічних кадрів і створили єдиний тип вищого педагогічного навчального закладу – педагогічний інститут. Відтоді ДІНО став Луганським державним педагогічним інститутом. Тоді виш готував вчителів історії, математики, фізики, природознавства, хімії, географії, української мови і літератури, російської мови і літератури, англійської та французької мов. Наприкінці 1930-х рр. інститут був одним із найбільших вищих навчальних закладів України. За денною формою навчалося понад 2,2 тис. студентів, за заочною – 4,7 тис., з 1938 р. функціонував екстернат. На 13 кафедрах, очолюваних провідними фахівцями, працювало понад ста викладачів. З 1935 по 1958 рік та в 1970–1990 рр. у зв'язку з перейменуванням міста виш мав назву Ворошиловградський державний педагогічний інститут.

У 1939 р. святкували 125-річний ювілей Тараса Шевченка. З цієї нагоди Президія Верховної Ради УРСР, враховуючи значення інституту для Донбасу й всієї України, 26 квітня 1939 р. ухвалила присвоїти йому ім'я великого українця.

Під час Другої світової війни й німецької навали на СРСР значна частина викладачів і студентів перебувала на фронті та у евакуації. Перебазування вишу у липні 1942 р. до Маркштадту на Поволжі через стрімкий німецький наступ виявилось невдалим. З окупацією Ворошиловграду 16 липня 1942 р. й до

його визволення 14 лютого 1943 р. інститут не працював. Роботу було відновлено після звільнення міста, але у червні 1943 р. нестабільна ситуація на фронті, продовження воєнних дій на території області змусили провести евакуацію до села Володимирівка Сталінградської області. Лише восени заняття було продовжено у власних приміщеннях.

Повоєнні роки були добою сталого розвитку навчального закладу. Створювалися нові факультети, як от фізичного виховання, музично-педагогічний, підготовки вчителів початкових класів тощо. Зміцнювалася навчально-матеріальна база, котра, крім численних лабораторій, мала унікальні геологічний, анатомічний, зоологічний, археологічний музеї, навчальну обсерваторію. У середині 1960-х рр. інститут був відомий як один із кращих вищих педагогічних навчальних закладів України, маючи оригінальну гуманітарну та природознавчу інфраструктуру. Понад 4 тис. студентів навчали 130 викладачів, третина з яких з науковими ступеннями і вченими званнями. Це дало підстави порушити клопотання про створення на його базі класичного університету. Проте керівництво країни визнало за доцільне відкрити його у 1965 р. в місті Донецьк. 19 лютого 1974 р. за успіхи в підготовці вчительських кадрів виш нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

У подальшому інститут продовжив розвиватися, розширюючи перелік спеціальностей, з яких велася підготовка фахівців, нарощуючи кадровий потенціал й збільшуючи контингент студентів. У 1990 р. на 38 кафедрах уже працювало 502 викладача, з них 238 – доктори наук, професори, кандидати наук і доценти, з усіх провідних спеціальностей діяла аспірантура. Кількість співробітників досягла 600.

Випускники інституту стали не тільки учителями і організаторами освіти, але й знаними ученими і політиками, дипломатами і журналістами, державними службовцями і успішними підприємцями, військовими і працівниками спецслужб високого рівня, письменниками і поетами, артистами і професійними спортсменами, кінорежисерами, художниками, композиторами, котрі працювали і працюють в Україні та різних країнах світу.

У незалежній Україні відбувається розквіт вишу. У 1998 р. він отримав статус педагогічного університету, у 2003 р. став національним, а у квітні 2008 р. його перетворено на класичний університет. На початку ХХІ століття в структурі вишу було 19 навчальних підрозділів (інститути, факультети, коледжі тощо), контингент студентів досяг майже 25 тис. осіб. Навчальний процес забезпечували понад тисячі педагогів, серед яких 52 академіки НАН України та інших академій. Діяло 5 філій інститутів Національної академії наук України – Інституту прикладної математики і механіки, Донецького фізико-технічного інституту, Інституту економіки промисловості, Інституту археології, Інституту літератури імені Тараса Шевченка, а також філія Академії педагогічних наук України і відділення Міжнародної академії наук педагогічної освіти.

У 2014 р. у зв'язку з війною на Донбасі виш вимушений був перебазуватися до Старобільська. Окремі його навчальні підрозділи працюють в Рубіжному, Кременній, Полтаві. На новому, вкрай складному етапі розвитку, він продовжує свою наукову та освітянську місію, працюючи на інтелектуальний потенціал нації, на майбутнє України.

Виш очолювали Андрій Селіверстов (1921–1923), Петро Єфремов (1923–1925), Володимир Галін (1925–1929), Олександр Воробйов (1929–1932), Костянтин Цикін (1932–1933), Ілля Паскель (1933–1935), Олександр Неверовський (1935–1936), Євген Ажажа (1936–1938), Семен Пеньков (1938–1939), Федір Бадаєв (1939–1941), Ніна Барщевська (1941–1942), Оксана Кротова (1943), Прохор Ляшенко (1943–1946), Олександр Стрельцов (1946–1953), Федір Гужва (1953–1955), Хома Гончарук (1955–1957), Григорій Ємченко (1957–1960), Всеволод Пічугін (1960–1975), Дмитро Жданов (1975–1986), Нінель Щербина (1986–1989), Анатолій Климов (1989–1997), Віталій Курило (1997–2007, 2012–2014), Сергій Савченко (2007–2012 та з 2014).

Джерела та література

Публікації автора з історії університету: 1. Климов А. О. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. 1923–1998. Історичний нарис. Луганськ: ВАТ “ЛОД”, 1998. 127 с. 2. Климов А. О., Курило В. С Від педагогічних курсів до кращого регіонального університету України. Освіта Донбасу.

2001. № 2. С. 5–11. **3. Климов А. О.** Історія Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка в особах його професорів. Луганськ: Альма-матер, 2001. 168 с.

4. Климов А. О. До історії відкриття першого університету в Донбасі. *Бахмутський шлях*. 2002. № 3–4. С. 185–186.

5. Климов А. О., Курило В. С. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історичний нарис. Луганськ: Альма-матер, 2003. 118 с. **6. Климов А. О.,** Курило В. С. Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історія. Сьогодення. Перспективи. Луганськ: Альма-матер, 2006. 120 с. **7. Климов А. О.** Почесні професори Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. 20 с. **8. Климов А. О.** З історії вищої педагогічної освіти на Луганщині : 30-ті роки ХХ ст. *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 228–234. **9. Климов А. О.** Сторінки історії Луганського національного університету в спогадах ректора. *Освіта Донбасу*. 2011. № 1(144). С. 147–152. **10. Климов А. О.,** Курило В. С. Створення та розвиток першого педагогічного ВНЗ Донбасу (До 90-річчя Луганського національного університету імені Тараса Шевченка). *Рідна школа*. 2011. № 1–2. С. 33–39. **11. Климов А. О.** Ректори Ворошиловградського (Луганського) державного педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка 1940-х – 1980-х рр. *Бахмутський шлях*. 2011. № 3/4. С. 129–138. **12. Климов А. О.** З історії присвоєння Ворошиловградському державному педагогічному інституту імені Тараса Шевченка. *Краєзнавство*. 2013. № 4. С. 156–157. **13. Климов А. О.,** Неживий О. І., Савенкова І. Ю. Іменем його високим. *Україна Тараса Шевченка*. Харків : Фоліо, 2015. С. 424–430.

А. В. Кобзар

(Новопсковський краєзнавчий музей)

Пам'ять про минуле

Обороні Севастополя 1941–1942 рр. присвячена велика кількість робіт, публікацій і досліджень. Штамп „Севастополь – город русской славы” у 2014 р. отримав нове життя, особливо у російськомовному контенті, але приписувати всю славу боротьби лише росіянам цілком некоректно.

У даній роботі ставиться питання щодо участі наших земляків-українців у військових операціях у Криму на початку німецько-радянської війни. Досліджуючи документи, колекції предметів, спогади очевидців про події Другої світової війни, що зберігаються у краєзнавчому музеї, розумієш, що за героїчною величчю перемоги приховано трагедію народу.

Всього за роки війни з 42-тисячного населення Новопсковського району у діючу армію було призвано 14 тисяч осіб, у тому числі 1 400 жінок та дівчат, 6 212 загинули та померли від ран у госпіталях [16, с. 2]. Про земляків-учасників оборони Севастополя залишилося мало інформації, або ж вона тільки позитивно-героїчна. Але є інший бік героїчної оборони.

Успішно пройшла оголошена мобілізація військово-зобов'язаних 1890–1904 рр. та молоді 1922–1923 р.н. Серед тих, хто потрапив до Криму, були: Вакуленко Іван Іванович, 1922 р.н., уродженець с. Новорозсош, лейтенант; Гончаров Давид Євменович, 1922 р.н., с. Донцівка, рядовий; Жеребило Ілля Якович, 1904 р.н., с. Закотне; Закора Петро Васильович, 1921 р.н., с. Білолуцьк, матрос; Золотарьов Василь Володимирович, 1916 р.н., с. Писарівка; Івченко Іван Пилипович, с. Риб'янцеве, матрос; Комісаренко Григорій Степанович, 1921 р.н., с. Закотне, ст. матрос на танкері „Емба” (у січні 1942 р. використовувався в Керченсько-Феодосійській десантній операції); Копилов Іван Романович, 1920 р.н., с. Білолуцьк, ст. матрос; Кротов Петро Прохорович, 1916 р.н., с. Булавинівка; Капустін Федір Вікторович, 1903 р.н., с. Осинове (27 лютого 1942 р. загинув у бою на Мекензієвих горах); Попов Кирило Антонович, 1914 р.н., с. Новобіла, рядовий; Приголовкін Іван Маркович, 1922 р.н., с. Писарівка (у липні 1942 р. потрапив у полон); Халапурда Федор Антонович, 1922 р.н., с. Новорозсош, ст. матрос; Шрамко Федір Федорович, 1913 р.н., с. Закотне, головстаршина та ін.

Учасником оборони Одеси та відступу до Севастополя став наш земляк Шрамко Федір Федорович. Він згадував, що 27 серпня 1941 р. принесли повістки, цього дня на фронт із Закотного відбули 27 осіб на поповнення частин, що захищали Одесу. Федора Федоровича зарахували до 2-го батальйону 3-го полку морської піхоти, призначивши командиром відділення, в бій вступили вже наступного дня. Вночі провели розвідку

успішно. Вранці три батальйони полку, скориставшись розвіданими та свідченнями полоненого офіцера, з трьох напрямків атакували Григорівку. Одночасно було задіяно повітряний десант. Ледь батальйон зачепився за Григорівку, спалахнув жорстокий бій під Дофинівкою. Відхід із Одеси до Севастополя був сповнений трагізму. Ворожі літаки весь час були у небі над караваном кораблів з евакуйованими мешканцями Одеси та пораненими. Три кораблі були розбиті, мало хто зумів дістатися берега.

Під час оборони Севастополя наш земляк проявив особливу мужність і відвагу в період другого наступу німців у грудні 1941 р. в боях у районі Мекензієвих гір. В одному з боїв загинув командир взводу. Бійці розгубилися. Шрамко прийняв рішення взяти на себе командування кулеметним взводом. Завдяки мужнім і рішучим діям взводу було відбито кілька атак. Справа дійшла до гранатного бою. За цей бій Федір Федорович Шрамко був нагороджений орденом Леніна. Але відпочити того вечора бійцю не вдалося, бо постало нове завдання: вибити німців з с. Трихатки, де знаходилася водогінна станція та включити її в роботу, щоб подати воду до Севастополя. Як згадував Федір Федорович: *„До хутора підповзли полпластунському і втрапили якраз на станцію. Без пострілу зняли варту і вирішили вигнати окупантів з хутора – інакше б вони не дали нам включити водогін. І, коли в хуторі не залишилося жодного окупанта, зайняли кругову оборону, включили водогін. Залишивши станцію в роботі (хай більше подасть води), ми непомітно залишили бойові пости і в передсвітанковому морозі прослизнули через лінію фронту. Так водогін і пропрацював до світлого дня доки румуни виявили, що нас там вже немає і негайно відключили воду, якій так зраділи місцеві та оборонці міста. Але ми в той час змучені попередніми боями та безсонною ніччю вже міцно спали. Аж тут прибігає вістовий від командирів полку з наказом нашому взводу знову повертатися в с. Трихатки з попереднім завданням. Обережно виповзаємо з окопів і плазуємо до хутору. На півдорозі нас накрили щільним артилерійсько-мінометним вогнем. Наші мовчать. Залишається єдине – стрімким ривком вперед виходити з-під обстрілу. Подаю відповідну команду взводу і сам щосили кидаюсь вперед. Та не*

зробив і десятка кроків, як відчув страшний удар у груди і світ мені потьмарило, а пам'ять відібрало” [4, с. 137].

В бою Шрамко був важко поранений. Після лікування медкомісія визнала його інвалідом 2-ї групи з припискою на демобілізацію. Але він переконав командування залишити його в діючій армії й далі проходив службу на посаді інтенданта, сподіваючись знову колись потрапити на фронт. Вже коли полк воював в Угорщині голов-старшину Шрамка призначили командиром бойового катера Дунайської військової флотилії.

Унаслідок великих прорахунків, допущених як при підготовці, так і у ході оборонної операції, Кримський фронт у травні 1942 р. зазнав серйозної поразки. Усього протягом травня війська фронту втратили 176 тис. 566 чол., 347 танків, 3476 гармат, мінометів і 400 літаків [18, с. 240].

Досліджуючи цю тему натрапляємо на довідки, а також картки, де вказано прізвище, військове звання, назва частини, посада, дата народження та звідки, яким військкоматом був призваний, а також – „час та причини вибуття”, де читаємо російською мовою „*пропал без вести 3.07. 1942 г.*”. Карток із такою позначкою, що оформлені на наших земляків багато, серед них: Золотарьов Василь Володимирович, Чорнуха Іван Лукич, Приголовкін Іван Маркович, Чумак Степан Тихонович та ін. Постає питання, що ж сталося 3 липня 1942 р.?

До початку червня 1942 р. під Севастополем були зосереджені основні сили 11-ої німецької армії та румунські війська 10-ти піхотних дивізій, створено потужне артилерійське угруповання, що нараховувало 670 гармат калібру від 75 до 420 мм, 655 протитанкових гармат і 720 мінометів. Крім того противник мав дві 615-мм мортири та 800-мм гармату „Дора”. Середня щільність артилерії становила 60 гармат і мінометів на 1 км фронту [18, с. 241]. Яке це було пекло можна тільки уявити, а ті люди, хто вижив там згадують ці події з жахом.

Приморська армія на цей час нараховувала 7 стрілецьких дивізій, 2 бригади морської піхоти, 2 стрілецькі бригади та 2 полки морської піхоти. У складі СОР (Севастопольський оборонний район) нараховувалося 106 тис. 625 осіб, 606 гармат і мінометів, 38 танків (Т-26) та 53 літака [18, с. 241]. Підвезення поповнення, боеприпасів, пального, ліків та інших матеріальних

засобів для військ СОР здійснювалося у дуже складній ситуації при пануванні противника на морі. У цілому ворог мав перевагу в піхоті й артилерії в 1,5 рази.

2 та 5 червня німці вели руйнівний вогонь по місту, а 7 червня в атаку рушили німецькі та румунські дивізії. Щоб не допустити підходу до Севастополя нових радянських частин та озброєння, Манштейн наказав цілодобово з повітря і суші обстрілювати порт – останній зв'язок Севастополя з великою землею. Радянське командування використовувало підводні човни як транспортні засоби, але вони не могли забезпечити місто боєприпасами та людьми, а також вивозити поранених. 26 червня 1942 р. до Севастополя востаннє прорвався з поповненням лідер ескадрених міноносців „Ташкент”. 27 червня на транспортному літаку ПС-84 евакуюювався з Севастополя наш земляк І. П. Сіврюк, уникнувши долі багатьох тисяч бійців і командирів, які загинули, потрапили в полон на мисі Херсонес на початку липня 1942 р. З його листа: *„В 1942 г. после тяжелых боев Севастополь был оставлен нашими войсками, я был переброшен в Анапу, а затем в Потти, где формировалась 143-я стрелковая бригада, я был назначен командиром пулеметного отделения и с этой частью направлен на Сталинградский фронт”*. Сіврюк Іван Полікарпович – Герой Радянського Союзу, уродженець с. Ганусівка, 1921 р.н., 5 травня 1940 р. був призваний до лав армії та направлений до школи молодших авіаційних спеціалістів у м. Херсон. У червні 1941 р. у складі 8-го винищувального авіаційного полку 62-ї авіаційної бригади Іван Полікарпович потрапляє на фронт майстром із озброєння. Брав участь в обороні Керчі, Феодосії, Сімферополя, Севастополя. Ніс аеродромну та технічну службу на аеродромі на мисі Херсонес.

У ніч на 29 червня німецькі сухопутні дивізії взяли під свій контроль вузлові ділянки севастопольської оборони. Протягом червня радянські війська без підтримки авіації, відчуючи гострий брак матеріально-технічних засобів, вели бої. У період з 7 по 30 червня німецька авіація здійснила 23 751 бойових вильотів літаків і скинула 20 528 т авіабомб, було збито 52 радянських літаки в повітрі та 18 на землі, потоплено 3 есмінці, 1 підводний човен, 1 тральщик, 4 сторожових катери, близько 20 малотоннажних суден [21, с. 13]. У цілому під час

третього штурму Севастополя у період з 2 по 5 липня 1942 р. німецька артилерія випустила по радянським позиціям та по місту 1 млн. 360 тис. снарядів і мін [21, с.17].

Трагічні події, що сталися на початку липня, відбилися й на долях наших земляків. У ніч на 1 липня 1942 р. за наказом Ставки з мису Херсонес на підводних човнах і кількох транспортних літаках було вивезено вищий склад командування СОР – генерала Петрова зі штабом, партійний актив, а також співробітників НКВС. У цей час люди вирушали до Кавказького узбережжя на дрібних плавзасобах, а то й просто вплав. Понад тисячу осіб підбрали у відкритому морі. 3 липня Севастополь був залишений радянськими військами. 4 липня 1942 р. розігрався останній акт Севастопольської драми: після артилерійської підготовки на мис Херсонес увірвалися німецькі піхотинці і почалося масове полонення захисників Севастополя. Бої ще тривали до 9 липня, а подекуди припинилися тільки 12 липня [18, с. 241]. Лише невелика частина гарнізону змогла прорватися у гори, основна маса потрапили у полон.

Деяких наших земляків спіткала саме така доля. Наприклад, Приголовкін Іван Маркович, 1922 р.н., уродженець с. Писарівка, у військовому квитку записано: „*В Великой Отечественной войне с сентября 1941 г. по июль 1942 г.*”. Також є записи, що він був стрільцем 8-ї бригади морської піхоти Чорноморського флоту саме з вересня 1941 р. по липень 1942 р. А що далі? На жаль, Іван Маркович, потрапив у полон і в його картці також є запис „*пропал без вести 3.07. 1942 г.*”. У полоні знаходився з липня 1942 р. по травень 1945 р. Потім був їздовим у 776-му стрілецькому полку, демобілізований 22.10.1946 р.

Забутий герой Севастополя – Золотарьов Василь Володимирович, 1916 р.н, уродженець с. Писарівка, на війні з 22.06.1941 р. У картці за номером 438-37 зазначено, що Василь Володимирович молодший сержант, частина БО-4 (берегова оборона), партійність ВЛКСМ, національність – українець, призваний Новоковським РВК, пропав без вісті 3 липня 1942 р., а насправді потрапив у полон.

Доля радянських військовополонених в роки Другої світової війни складає одну з найтрагічніших сторінок. Тих, хто потрапляв до полону, оголошували зрадниками і в разі

повернення направляли в табори. В. В. Золотарьов втік з полону, вижив завдяки винограднякам та місцевим жителям, які його вилікували, бо червоноармієць був поранений. На жаль, не за всі свої героїчні вчинки Василь Володимирович отримав нагороди, хоча й був відзначений командирами. Зберіглися нагородні листи (не один) про представлення до ордену „Червона Зірка”, але не судилося. Нагородили В. В. Золотарьова орденом Слави III ст., Вітчизняної війни II ст. та ювілейними медалями.

Оборонці Севастополя виконали свій обов’язок ціною власного життя. Війна вважається закінченою, коли похований останній солдат. А воїни, які загинули під Севастополем, в своїй більшості не поховані за православним звичаєм і залишаються безіменними, серед таких є й наші земляки. Так, Чумак Степан Тихонович, уродженець с. Заайдарівка, пропав без вісті 3 липня 1942 р. у Севастополі, рідні отримали тільки сповіщення. У братській могилі покоїться наш земляк Капустін Федір Вікторович, 27 лютого 1942 р. загинув на Мекензієвих горах.

На жаль, точної цифри оборонців Севастополя, призваних з Новопсковського району, ми не маємо. Але розуміємо, що їх було досить багато. Так, за переписами населення XIX–XX ст. майже 90% Новопсковського району складають українці. У складі Червоної армії щонайменше 23% були українцями за походженням. Серед захисників Севастополя їх не могло бути менше. Крім того, кістяк оборони становили підрозділи Окремої приморської армії, що перед тим діяли на півдні України та боронили Одесу. За рахунок місцевих призовників відсоток українців у цій армії був ще вищим, ніж загалом по армії. Таким чином, не менше чверті радянських солдатів у Севастополі були етнічними українцями, і не менше третини – вихідцями з українських земель. Треба пам’ятати, що серед оборонців Севастополя були представники багатьох національностей.

Джерела та література

1. Великая Отечественная война / под ред. Жилина П. А. М.: Политиздат, 1970. 638 с. **2. Ванеев** Г. И. Севастополь, 1941–1942. Хроника героической обороны. К.: Украина, 1995. Т. 1. С. 234–251. **3. Ванеев** Г. И. Севастополь, 1941–1942. Хроника героической обороны. К.: Украина, 1995. Т. 2. 285 с. **4. Гурський** В. А. Нескорена Слобожанщина. Луганськ: „Преса”, 2005. 140 с.

5. Друга Світова в історичній пам'яті України / упоряд. Герасименко Л., Пилявець Р. Київ-Ніжин, 2010. 247 с. **6. Золотарьов В. І.** До 350-річчя нашого краю. Велика Вітчизняна. *Перемога*. 1988. № 84. **7. Історія** міст і сіл Української РСР / за ред. Ткаченко В. Г. К., 1968. 940 с. **8. Книга** Памяти Украины. Луганская область / Герасимов И. А. и др. Луганск, 1998. Т. 15. 608 с. **9. Книга** Памяти Украины. Луганская область: в 14 т. / Герасимов И. и др. Луганск, 1995. Т. 8. 672 с. **10. Левітас Ф.** Друга світова війна: український вимір. К.: Наш час, 2012. 271 с. **11. Луцкий И.** Море и плен. Трагедия Севастополя 1940–1945. Нью-Йорк, 1958. 167 с. **12. Луганщина** в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / под ред. Шевченко В. В. Донецк: Донбасс, 1969. 376 с. **13. Маношин И. С.** Июль 1942 года. Падение Севастополя. М.: Вече, 2009. 288 с. **14. Москаленко К. С.** На Юго-Западном направлении. Воспоминания командарма. М.: Наука, 1969. Кн. 1. С. 758. **15. Рябышев Д. И.** Первый год войны. М.: Воениздат, 1990. С. 255. **16. Кобзар А. В.** Трагедія 1942 року: погляд із сьогодення / історична довідка/. Новопсков. 2015. 17 с. **17. Трудова** слава Новопсковщини. Луганськ, 2008. 425 с. **18. Україна** в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. / за ред. Смолій В. А. та ін. К., 2011. Кн. 1. 736 с. **19. Україна** у Другій світовій війні. К., 2015. 28 с. **20. Чуйков В. И.** В боях за Украину. К.: Изд. полит. лит. Украины, 1972. 190 с. **21. Чірікалов О.** Оборона Севастополя під час третього штурму та її вплив на хід літньо-осінньої кампанії 1942 року. *Воєнна історія*. 2010. №54. С. 5–20.

І. М. Коваленко

(Лисичанська загальноосвітня школа

I–II ступенів № 29)

Минуле та сьогодення українського села

Я, Коваленко Ірина Михайлівна, родом з села Світле Старобільського району Луганської області. Мені до рук потрапив рукопис про створення та народження нашого села, який я з цікавістю прочитала. Цей рукопис написав та передав до сільської бібліотеки колишній парторг Чепіга Семен Іванович (01.05.1928–03.01.1999).

За словами старожилів на території нашого села простягався неосяжний ковиловий степ. І лише на початку

XIX ст. його почав освоювати багатий поміщик Веселий. Основною його діяльністю було землеробство. З метою укріплення свого господарства він взяв у борг у Старобільського старости сім тисяч рублів. Під час його панування було вирито чотири ставки, які збереглися до сьогоднішніх часів. Але спроби вести господарство силами найманих робітників привели його до краху. Борги не давали спокою і, не витримавши цього, він покінчив життя самогубством. Син Веселого відмовився від боргів, внаслідок чого землі та майно перейшло в спадщину до казни. Коли майно Веселого перейшло до держави, цар за вірну службу дворянина Струкова подарував йому землю, на якій розкинулося наше село. Отримавши у користування маєток та землі, Струков створив своє господарство. Але 19 лютого 1861 р. Маніфестом було скасовано кріпосне право. І тоді поміщик Струков почав правити на „новий лад”. Він прагнув залишити за собою більше земель. За положенням поміщики мали право на половину земель, а іншу половину повинні були віддати селянам. Струков був не згоден з цим рішенням і аби зберегти землю пішов на хитрість: розділив її між членами родини (на 3 частини).

У старому маєтку залишилися старі Струкови та старший син Іван. В народі цей хутір став називатися Іванівкою.

На другий хутір віддалася донька Ольга, яка була старою дівою, від природи некрасивою. Погнавшись за багатством, до неї пристав у прийми Башкатов, і цей хутір став називатися Башкатовкою. Ця назва існує і донині.

Третій син Єгор, отримавши в спадок землі, назвав свій хутір Єгорівка. Назва зберіглася по наш час.

У ті часи рівень культури селян був низький, майже всі вони були неписьменними. За переписом 1905 р. з 260 мешканців трьох хуторів, грамотних було двоє чоловіків і жодної жінки. Діти виховувалися вдома. У школу вони не ходили, тому були малорозвинені. За настановою поміщика Миколи Івановича Струкова, сина Івана Струкова, в центрі розташованих хуторів у 1916 р. була побудована початкова школа. Підрядником будівництва був багач Мороз. Школа мала лише чотири класи. Першою вчителькою, яка почала викладати предмети у школі, була Дудіна Марія Петрівна, направлена з міста Старобільськ. Пізніше в школі почали викладати Соболеви Семен Григорович

та Надія Іванівна. Священник Семен з селища Чепівка навчав Закону Божому. Для підтримки порядку на заняттях він ввів сувору „різкову систему” та за непослух ставив учнів у куток на коліна, де завчасно насипав горох. Після відвідування школи діти поспішали додому, де їх чекала непосильна праця. Батьки змушували дітей працювати до виснаження.

У 1940 р. у школі отримували вже семирічну освіту. Люди, які закінчили сім класів, вважалися грамотними і займали відповідальні посади. Для того, щоб отримати середню освіту, мешканцям села потрібно було йти пішки з торбою за плечима до міста Старобільськ. На курсах трактористів та шоферів навчалися за свій рахунок. В ті часи паперу не вистачало, писали на грифельних дошках. Неграмотність селян давала про себе знати. Мешканці села, а особливо жінки, не виходили за межі свого хутору. Того, кому вдавалося побувати в місті і побачити потяг, вважали себе людиною великого кругозору.

Після закінчення Другої світової війни в багатьох сім'ях хуторів діти залишилися без батьків. Уряд ужив заходів до створення задовільних умов для проживання для дітей-сиріт. Згідно з наказом від 7 травня 1947 р. на території хуторів було відкрито обласний дитячий будинок. Дирекцією колгоспу під нього були відведені два будинки. Завідувачем був призначений М. С. Огданський. Мешканці дитбудинку відвідували заняття в семирічній школі колгоспу. З ними проводилася робота з трудового виховання. Вихователі та няні постійно знаходилися з дітьми. Вихованців дитячого будинку залучали до підготовки культурних заходів. Особливо старанно попрацював колектив дитячого будинку в підготовці концерту художньої самодіяльності 7 листопада 1952 р. За активну участь у концерті директором колгоспу оголошена подяка із записом у особисту справу Бондар Віктору, Джим Галині, Ливенко Аллі (всього 13 вихованців) та виділено 300 рублів для закупівлі музичних інструментів. У вересні 1953 р. дитячий будинок було визнано самостійним виховним закладом — „Ворошиловградський колгоспний дитячий будинок”. Не дивлячись на це, мешканці колгоспу вирішили продовжувати допомагати дітям. В липні 1954 р. дитячий будинок був переведений в Новосвітлівський

район, а частина його вихованців, уродженці Кримської області, повернулися у свій край.

У 1966 р. радянська влада об'єднала 3 хутори в село Світле.

У 1976 р. у селі була збудована двоповерхова восьмирічна школа, у якій навчалася я. Молодші класи розміщувалися на першому поверсі, а старші – на другому. Класні кімнати були просторі та світлі. Середня наповнюваність учнів у класах – 24 особи. Директором школи була Лимаренко Ганна Тихинівна. Школярі брали активну участь у всіх сільських святах. Особливо мені запам'яталося свято „Обжинки”. Ми відповідально готувалися, а потім їхали до комбайнерів у поле і показували нашу художню програму. Учні школи кожного року допомагали збирати врожай картоплі, моркви, буряків на колгоспних полях. Наше шкільне життя вирувало. Але зараз, на жаль, чисельність населення зменшилась, через відсутність робочих місць. Молодь почала виїждати з нашого мальовничого села, і у школі зменшилась кількість класів та учнів. На даний момент в нашій великій, просторій школі залишилося лише вісім учнів. А вже з наступного року вона перестане існувати.

Дописавши свою розповідь до кінця, мені стало страшно за те, що багато поколінь наших селян відбудовували та розвивали село, робили все, щоб життя в ньому кипіло. Страшно за те, що мине лише кілька років і воно знову перетвориться на той ковиловий степ, з чого все починалося.

Джерела та література

1. Чепіга С. І. Былое нашего села. Рукопис. 189 с. Бібліотека-філія № 30 с. Світле Старобільської районної централізованої бібліотечної системи.

Т. В. Коваленко

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Луганщина в роки Української революції

(березень 1917 – початок 1918 рр.). Факти. Події. Люди.

Українська революція 1917–1921 рр. розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію в березні 1917 р. У всіх регіонах України створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські організації, під

тиском революційних подій змінювалася сама політична свідомість українців і національної політичної еліти.

Протягом перших місяців 1917 р. українська преса стала на шлях широкого розвитку. Глибокі демократичні перетворення торкнулися й інформаційного простору Луганщини. Поряд з існуючими друкованими органами політичних партій, такими як „Северный Донец”, „Донецкий колокол” (буржуазно-демократичної партії), „Донецкая жизнь”, „Донецкая истина” (соціал-демократичної партії), з’явилася низка нових періодичних видань: березень-квітень – „Известия Луганского совета рабочих и солдатских депутатов”, „Известия Славяносербского уездного общественного комитета” (газети нейтральної політичної орієнтації), червень – „Донецкий пролетарій” (видання Луганського комітету партії РСДРП (більшовиків), серпень – „Заря” (видання Луганської районної організації комітету партії РСДРП (меншовиків), у вересні – „Голос крестянина”, „Слов’яносербський хлібороб” (газета партії соціалістів-революціонерів) тощо [1].

У 1917 р. у лисичанській газеті „Голос рабочего” був надрукований перший вірш Володимира Сосюри – українського письменника та поета-лірика. Його вірші друкуються в бахмутській „Народній газеті”, лисичанській газеті „Голос труда”. Постать Володимира Сосюри посідає визначне місце в українському історико-культурному просторі. У 1918 р. він бере участь у повстанні проти гетьманських військ. Незабаром потрапляє в армію УНР, де посідає місце бунчужного 3-го Гайдамацького полку, входить до особистої варти Симона Петлюри. Його вірші знайшли місце на сторінках газети „Український козак” – друкованого органу армії УНР.

Активний процес українського державотворення на Луганщині почався з моменту створення Української Центральної Ради, яка очолила масовий рух за здобуття автономії. Автономія передбачалася в межах 9 губерній, у тому числі Катеринославської та Харківської, до складу яких входила більша частина сучасної Луганщини.

Тимчасовий уряд негативно ставився до вимог широкої національно-територіальної автономії України. Його бездіяльність, нездатність радикально вирішити проблеми,

врегулювати міжнаціональні відносини, призвели до загострення становища в державі і приходу до влади більшовиків.

Але більшовики на Луганщині зустріли протидію і національно-демократичних сил, і помірних соціалістів-революціонерів. Ради, керовані представниками партій есерів і меншовиків, наприклад, Лисичанський, засудили збройне захоплення влади в Петрограді й не проголосили про своє єдиновладдя [2, с. 303].

Національно-демократичні сили підтримали проголошену III Універсалом Української Центральної Ради 7 (20) листопада 1917 р. Українську Народну Республіку, як автономну державну одиницю Російської Республіки. До її складу увійшли Слов'яносербський і Старобільський повіти.

У Старобільську відбувся Земський собор, який визнавав владу Центральної Ради й висловлював готовність брати активну участь у національному відродженні України. Сформовані Катеринославська губернська рада, повітові управи, загін вільного козацтва. Гайдамацькі курені, загони вільного козацтва, осередки „Просвіти” почали функціонувати в багатьох містах і селах сучасної Луганської області [2, с. 304].

Адміністративна реформа передбачала включення Старобільського, Слов'яносербського та Бахмутського повітів до складу Половецької землі з центром у Бахмуті.

У грудні 1917 р. Симон Петлюра сформував Гайдамацький кіш Слобідської України – військову частину в складі армії УНР з метою звільнення Слобожанщини від більшовиків. У березні 1918 р. кіш було розширено до Гайдамацького піхотного полку й включено до складу Запорізького корпусу. Цей корпус ніс бойову службу на території сучасної Луганської області. Один із підрозділів корпусу – кінна сотня сотника Ляховича кінного полку імені Кості Гордієнка – розташовувався в Новопсковському районі. Солдати цього підрозділу виконували фактично функцію прикордонників, боронячи рубежі від більшовиків і денікінців. Про гайдамаків-запорожців у Можняківці залишився матеріальний свідок: гайдамацька могила у степу над крутим обривом степової балки [3].

Історичне рішення, яке свідчило про остаточний розрив з імперським центром, Центральна Рада ухвалила Четвертим універсалом.

Серед видатних представників Української революції 1917–1921 рр. варто виділити Микиту Юхимовича Шаповала – визначеного українського політичного й громадського діяча, поета, письменника, публіциста, вченого-соціолога, який фахову освіту здобув у державній лісовій школі слободи Новоглухівка (зараз м. Кремінна Луганської області). Один із творців IV Універсалу „Про державну незалежність України”, генеральний секретар і голова Української Національної Ради, Всеукраїнської лісової спілки, член Центральної і Малої Рад (1917–1918 рр.), з 1918 року – міністр пошти й телеграфу УНР, міністр земельних справ при Директорії [4, с. 93–102].

„Мій – це шлях від найнижчого рівня селянської свідомості до сучасного стану європейської культурної свідомості”, – писав про самого себе наприкінці життя Шаповал, який в еміграції був секретарем дипломатичної місії УНР у Будапешті.

У середині січня 1918 р. петроградський Раднарком розгорнув повномасштабний військовий наступ проти Української Народної Республіки. Радянські загони під командуванням М. Муравйова розпочали підготовку до наступу на Київ. Мало яка інша подія в історії України є настільки ж відомою, як бій під Крутами, що посідає чільне місце в національній історичній пам’яті.

Одним із учасників цього бою був Лощенко Семен Матвійович, уродженець с. Іванівка Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії (нині с. Іванівка Антрацитівського району Луганської області). За словами Аверкія Гончаренко – командира українських частин та інших вцілілих учасників бою, сотник Лощенко спорудив з товарної залізничної платформи, двох вагонів і потягу імпровізований „бронепотяг”, розмістивши на них 75 мм гармату й кулемет. Це була єдина українська гармата в бою, але за словами очевидців, її присутність не тільки підбадьорливо впливала на всіх українських вояків, але й, під’їжджаючи під самі позиції ворога й незважаючи на сильний обстріл, відважно й вдало нищила його ряди [4, с.175–178].

Підполковник армії Української Народної Республіки, командир сотні 1-го Українського козацького полку імені Богдана Хмельницького, учасник Першого зимового походу до кінця залишався відданим борцем за українську державність.

В бою під Крутами оборонці української державності отримали переконливу військову перемогу. Наступ ворога було зупинено. Українська делегація підписала Брест-Литовський договір. Збройні сили Німеччини та Австро-Угорщини увійшли на Україну. 28 березня 1918 р. вони зламали опір більшовиків у Луганську, а після захоплення 30 березня 1918 р. станції Чортково, відновили владу УНР на Луганщині.

Одночасно за межі Донбасу, у радянську Росію, вивозилося обладнання, продовольство, банківські цінності, майно друкарень, паровози, вагони, вугілля, метал та інша сировина; всього було вивезено бл. 3 тис. вагонів різних вантажів [2, с. 309].

З приходом до влади Павла Скоропадського Луганщина увійшла до складу Української держави.

Джерела та література

1. **Ульянова К. М.** Журналістика Луганського краю (1903–1938). Слов'янськ : Друкарський двір, 2014. 254 с.
2. **История Луганского края** / Ефремов А. С., Курило В. С., Бровченко И. Ю., Климов А. А. и др. Луганск : Альма-матер, 2003. 432 с.
3. **Кузнецов А.** Борців за незалежність – воїнів армії УНР – згадують на Луганщині. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2135967.html>.
4. **Летопись** украинского Донбасса. Донбасс во времена Освободительной Борьбы 1917–1921 гг. / сост. Ю. Косенко. Ичня: ЧП „Формат”, 2018. 308 с.

В. С. Курило

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Оновлення структури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка на початку ХХІ ст. (до 99-ї річниці з дня заснування університету)

Наступного 2021 р. столітній ювілей буде святкувати один з найстаріших закладів вищої освіти Донбасу – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Цілком закономірно, що кругла дата звертає увагу дослідників на історію

цього закладу на різних етапах його існування, в тому числі й у період створення університету в тому вигляді, яким він є зараз. Саме наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбуваються визначні для нього події: у 1998 р. отримання статусу педагогічного університету, у 2003 р. він стає національним, а з 2008 р. набуває статусу класичного й отримує нову назву – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Збільшення студентського та професорсько-викладацького складу, зростання кількості кафедр і спеціальностей на денній та заочній формах навчання та необхідність відповідати на виклики сучасності спонукали університет до структурних змін, які почалися наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Їх висвітленню й присвячено дану роботу.

Внутрішня структура університету змінювалася за рахунок відкриття нових та перетворення частини існуючих факультетів на інститути. У 2000 р. на базі існуючого факультету було створено Інститут післядипломної освіти, очільником якого залишився професор Євген Хриков. У тому ж 2000 р. також почав роботу перетворений з факультету музики Інститут культури і мистецтв. Директором інституту стала Заслужений працівник культури України, професор Надія Гвоздева.

Відповідаючи на потреби ринку праці в нових фахівцях у 2001 р. з фізико-математичного факультету було виділено Інститут економіки та бізнесу, який очолив декан факультету доцент Валерій Хмель. А наступного 2002 р. перетворення торкнулися й факультету фізичного виховання, який став Інститутом фізичного виховання і спорту.

2007 р. став точкою відліку функціонування в структурі університету ще двох підрозділів, які готували студентів за новими актуальними спеціальностями. Наступником одного з найстаріших факультетів – фізико-математичного – стає Інститут інформаційних технологій (з 2013 р. – Інститут фізики, математики та інформаційних технологій), утворений 1 грудня 2007 р. (директор – доцент Микола Семенов). У той же день було засновано Інститут торгівлі, обслуговуючих технологій та туризму, який очолив доцент Віктор Дрель.

Пізніше реорганізація торкнулася й інших факультетів – у 2009 р. на базі психолого-педагогічного факультету створено

Інститут педагогіки і психології, а у 2012 р. історичний факультет став Інститутом історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук. Обидва інститути зберегли своїх багаторічних очільників – директорами стали професори Геннадій Божко та Леонід Ваховський.

У зв'язку з відкриттям нових спеціальностей та спеціалізацій було також перейменовано факультети: природничо-географічний (з 2007 р. – факультет природничих наук) та української філології (з 2012 р. – факультет української філології та соціальних комунікацій).

Отже, у 2014 р. внутрішня структура університету була представлена 8 інститутами та 3 факультетами.

Одним з головних завдань, які постали перед закладом у новому статусі університету, було створення на його основі потужного навчально-науково-виробничого комплексу, який би надав освітні послуги на всіх рівнях. Крім того, серйозна увага приділялася питанню доступності освіти. Саме тому протягом 1998–2014 рр. у Луганській області та Криму відкривалися відокремлені структурні підрозділи університету, де студенти отримували освіту рівня кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста, а згодом – бакалавра та спеціаліста.

У 1998 р. було створено перший відокремлений факультет у Старобільську, який очолив Анатолій Полтавський. Через рік починає діяти Ровеньківський факультет, директором-деканом якого став Володимир Бабченко. Перші факультети готували переважно педагогічних працівників, втім з часом зростала і кількість спеціальностей, і контингент студентів.

Паралельно до складу університету включаються заклади I–II рівня акредитації. Так, у 1997 р. було приєднано Лисичанський й Стахановський педагогічні коледжі. Останній у 2005 р. став основою для створення Стахановського навчального комплексу – третього відокремленого факультету, який мав право готувати фахівців з повною вищою освітою.

З 2002 р. університет був представлений за межами Луганської області – у Автономній Республіці Крим. Тоді почав свою роботу Алуштинський навчально-консультаційний центр. Він швидко набув популярності, про що свідчить той факт, що в 2008 р. на XI міжнародній виставці навчальних закладів „Сучасна

освіта в Україні – 2008” Центр за високі творчі досягнення був нагороджений дипломом Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України. У 2010-х рр. тут можна було отримати підготовку більш ніж по 10 напрямам і спеціальностям, яку здійснювали викладачі університету за заочною формою навчання. У цей час у Алушті навчалася близько 500 студентів з Криму, Харківської, Донецької, Дніпропетровської, Сумської та інших областей України. Випускники отримували дипломи молодшого спеціаліста, бакалавра та спеціаліста.

Цікавим є те, що в складі університету були й підрозділи, які забезпечували й надання середньої освіти. З 2002 р. таку роботу проводив навчально-виховний комплекс „Початкова школа-гімназія „Дитяча Академія”. Цей заклад включав у себе школу раннього розвитку (4–5 років), початкову школу (1–4 класи), гімназію (5–9 класи), профільну школу (10–11 класи), а також дитячий садок. З 2004 р. він набув статусу експериментального навчального закладу регіонального рівня за темою „Особливості навчально-виховного процесу, що забезпечує цілісний розвиток особистості дитини”. За результатами національного рейтингу 2006 р. „Дитячу Академію” було визнано лідером у сфері освіти.

Починаючи з 2005 р. швидко збільшується мережа відокремлених структурних підрозділів університету, які приєднувалися до нього чи не щороку. У 2005 р. до складу ЛНУ увійшов Рубіжанський політехнічний коледж імені О. Є. Порай-Кошиці (директор – Сергій Хортів), у 2006 р. – Брянківський технологічно-економічний технікум (з 2013 р. – Брянківський коледж), який очолила Раїса Черепакіна, у 2007 р. – Луганський професійний торгово-кулінарний ліцей (Ірина Світлична), а також Рубіжанський професійний електромеханічний ліцей. Наступного 2008 р. до структури університету було введено Луганський коледж технології та дизайну (Михайло Жукович) та Луганський професійний машинобудівний ліцей, який отримав нову – назву Вище професійне училище ЛНУ (Віктор Шемет). Ще через рік, у 2009 р., частиною університету став Щастинський професійний ліцей автомобільного транспорту на чолі з Віктором Ткаченком.

Протягом 2000–2013 рр. понад 700 студентів одержали диплом молодшого спеціаліста на базі різних підрозділів університету. У 2013 р. з метою оптимізації процесу ступеневої освіти такі спеціальності було об'єднано в складі новоутвореного структурного підрозділу – Коледжу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ), який очолив Андрій Бойко. Тоді ж починають роботу дві нові структури на базі відокремлених підрозділів: Рівеньківський та Старобільський гуманітарно-педагогічні коледжі ЛНУ. Їх очолили Олена Фіненко та Олена Ковпак.

Таким чином, поступово з року в рік, залучаючи нові та реформуючи існуючі структурні підрозділи, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка на початку ХХІ ст. створив повноцінну освітню макросистему. Вона дозволяла надавати освітні послуги будь-якій категорії абітурієнтів від початкової освіти до післядипломної, включаючи фахову перепідготовку, підвищення кваліфікації, а також навчання в аспірантурі та докторантурі.

Джерела та література

1. Курило В. С., Климов А. О. Створення та розвиток першого педагогічного ВНЗ Донбасу (До 90-річчя Луганського національного університету імені Тараса Шевченка). *Рідна школа*. 2011. № 1–2. С. 33–39. **2. На Вченій** раді [Інформація про засідання Вченої ради ЛНУ імені Тараса Шевченка в 2010–2014 рр.]. URL : <http://web.archive.org/web/20140208012823/http://luguniv.edu.ua/?z1=b,832>.

Д. В. Лебедєв

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Захоплення Повстанської армією Н. Махна Старобільська у вересні 1920 року: хід подій і стратегічні результати

Історія повстанського селянського руху за часів революції 1917–1921 рр. залишається одним з найменш досліджених питань в українській історіографії. Серед іншого, залишається досить симптоматичним і вивчення захоплення Н. Махном міста Старобільськ. Важливість події обумовлено тим, що 3 жовтня 1920 р. саме тут лідер Революційної Повстанської Армії уклав

угоду про спільну боротьбу проти білого генерала П. Врангеля з більшовиками.

Широко відомим є факт, що Н. Махно двічі входив в місто – в серпні та наприкінці вересня 1920 р. Перший раз населений пункт був захоплений махновцями, а вдруге отаман був запрошений сюди вже в якості союзника більшовиків. На наш погляд, обставини його першого перебування в Старобільську вимагають додаткового наукового дослідження.

Як відомо, влітку 1920 р. Повстанська армія Нестора Махна продовжувала війну проти більшовицького режиму. В одній з чергових сутичок, під містом Куп'янськ Харківської губернії, „Батька” був поранений у ногу. Необхідність отримання кваліфікованої допомоги в лікарні зумовила необхідність захоплення Старобільська, де така була.

Напередодні нападу на Старобільськ серед бійців махновців був поширений наказ штабу Повстанської армії. У ньому йшлося: „... для заняття м. Старобільська необхідно:

1. Виділити два піхотні полки, 1-й кавалерійський полк при „львівській” команді, 10 „максимів”, при двох гарматах, на які й покласти заняття м. Старобільська.

2. До міста підійти тихо та непомітно, піти в лоб, а кавалерії слід переправитися на східний бік р. Лейдор (?) та зробити хибний наступ на місто по дорозі сіл Євсуг – Піщане і с. Чмирівка.

3. Т. Тихненко зі своєю комендантською командою повинен йти за піхотним ланцюгом і забезпечити заняття пакгауза тощо, виставляючи свої караули, щоб не було розтягнуто військову здобич” [3, с. 421].

3 вересня 1920 р. план було здійснено і махновські сили зайняли Старобільськ. Наскоку Махна на місто ніхто не очікував, оскільки ще шість днів тому, 27 серпня, він був ще на Полтавщині.

Напередодні можливого наступу, чутки про який вже курсували, 2 вересня, о 5-й ранку відбувся розвідувальний виїзд червоних із с. Олексіївка в с. Містки, для того щоб перевірити чутки про концентрацію тут махновських військ. В районі Містків місцевий селянин повідомив, що бачив великі загони.

Однак, в цілому, верхова розвідка червоних у даний район результату не дала.

Проте вже ввечері 2 вересня Махно вийшов саме з Містків і до півночі вже стояв в 2 км від с. Підгорівка, в Казначейському ярі. З ними були сотні підвід селян. Рано вранці 3 вересня махновці впритул підійшли до міста і зупинилися на горі. Через сильний туман їх не було видно. Близько восьмої години ранку туман осів і махновці пішли на місто ланцюгом за підтримки артилерії. Місцевий батальйон ВОХР здебільшого перейшов на бік махновців, а меншою – біг на Луганськ. Було заарештовано завідувача ПВНО А. Г. Лягушенка та секретаря Троцького [7].

Учасник подій, Григорій Роздимаха, так описує той ранок: *„Махновці раптово вранці 3 вересня увірвалися в місто. Вартова рота вступила в нерівний бій і була зім'ята. 25 червоноармійців, майже половина її складу, були зарубані. Бійці ЧОПу, які бігли до місця служби за тривогою, зустрічалися з махновцями та гинули. Член повітового бюро комсомолу Коля Жуков по дорозі в Упартком зіткнувся з групою махновців, заліз в канаву на перехресті Великої Дворянської та Ковальської, першим же пострілом убив махновця. Він довго відстрілювався, затримуючи рух, але був убитий махновцем, який підкрався з двору. Загинули комуністи Белоусов, Шевченко, Попов, Мураховський і інші. Колишній матрос Пастухов відстрілювався з вікна своєї квартири, вбив і поранив кількох махновців, останнім патроном застрелився”* [7].

Махновці виявляли комуністів і активістів. Частина з них була зарубана на „буграх” (район кварталу Ватутіна). Чисельність війська, яке брало місто, згідно з даними І. Мирошніченко, доходила „до 8 000 – три піхотні полки, кулеметна частина (200 тачанок) і саперний підрозділ. Артилерійська частина складалася з 18 шестидюймових і тридюймових гармат”. Махновські загони розміщувалися по всьому місту та навколишніх селах – Чмирівка, Бутово, Заєрка, Підгорівка, Куликівка. Тут же, в Старобільську, місцеві доктори зробили операцію на нозі пораненого Махна.

Відбувалися реквізиції – махновці конфіскували засоби пересування: брички, лінійки, а також коней, корів, зерно, сільськогосподарський інвентар. Всього зі складу Упродкому

було вивезено 22 тис. пудів зерна; зі складів Уземвідділу селяни вивозили плуги, сівалки, косарки, сортове залізо та вироблену шкіру. Були очищені сейфи Уфінвідділу – махновцям дісталось 22 млн. рублів і ще 3 млн. у інших установах. Також в місті було реквізовано всі ліки та бинти [7].

У бюлетені інформаційного відділу Донецького губкому згадувалося про розстріляних махновцями комуністів (15 осіб) і безпартійних (23 особи). Також зазначалося, що було захоплено 48 000 патронів, 50 000 аршин мануфактури, 20 000 пудів хліба, близько 200 вівці, кілька десятків пудів меду, 15 вагонів шкіри та 22–23 млн рублів. З випущених дезертирів і злочинних елементів були ті, хто приєднався до армії [4, с. 136–137].

Під час перебування в місті махновці встигли віддрукувати свою газету [3, с. 390–391]. Цікавий факт – наприкінці серпня 1920 р. на Харківщині махновці захопили як військовий трофей легкий аероплан, який розібраним перевозили в обозі. Останній раз він був помічений саме в Старобільську 3 вересня [9].

Було організовано огляд-парад війська на лузі поруч з річкою біля крейдяного Пристіну, нижче Нобелівських нафтових баків, з метою привернення місцевої молоді. Поранений Махно сам приймав парад – сидячи, поклавши поранену ногу на барабан [7].

Під час перебування махновців у місті, до них приєдналися місцеві повстанські загони Буданова і Каменюки (близько 3 тис. повстанців, 4 гармати); за їх допомоги було взято пізніше Біловодськ [5, с. 287–289].

Захоплення Старобільська дозволило Махно отримати переваги під час організації планованого походу на Луганськ і інші населені пункти регіону. 3–8 вересня 1920 р. махновці вже контролювали район між Старобільськом та Біловодськом, здійснюючи вилазки на Лисичанськ, Лиман і Кам'янське.

Джерела та література

1. Беспечный Т. А., Букреева Т. Т. Нестор Махно: Правда и легенды; Лева Задов: Человек из контрразведки. Донецк : Донеччина, 1996. 288 с. **2. Мирошниченко И.** Старобельщина – жемчужина Приайдарья. Луганск: ООО „Виртуальная реальность”, 2011. 252 с. **3. Нестор Махно.** Крестьянское движение на Украине. 1918–1921: Документы и материалы / под

ред. В. Данилова и Т. Шанина. М. : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2006. 1000 с. 4. **Савченко В. А.** Махно. Харків: Фоліо, 2008. 415 с. 5. **Чоп В. М.** Авиация Махно. *Експедиция ХХІ* (Днепропетровск). 2008. № 10. С. 8–9.

О. Ю. Мельник

(Новопсковський краєзнавчий музей)

**Жіноча сорочка – традиційний елемент народного
костюму кінця ХІХ – початку ХХ ст.**

У 1797 р. після утворення Слободо-Української губернії Старобільську було надано статус повітового містечка.

Військові обивателі Старобільського повіту, до якого з кінця ХVІІІ ст. належала Новопсковщина, є нащадками слобідських козаків Острогозького полку з досить складним етнічним утворенням. До його складу входили українські селяни і козаки, російські селяни та донські козаки.

В кінці ХІХ ст. з 41 слободи Старобільського повіту 21 була заселена українцями, в 12 було змішане українсько-російське населення (причому в 7 з них українське населення значно переважало), 6 слобод були заселені росіянами, в 2-х жили нащадки донського козацтва [10, с. 50]. На території Новопсковщини етнічний склад українців був досить значним до 80%. З плином часу росіяни, які проживали в українських слободах, українізувалися.

Для українського народного одягу, який наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. побутував у вигляді комплексів відповідних історико-етнографічних регіонів, були характерні як традиційні, так і нові види вбрання.

Вирішальну роль у розвитку народного одягу відігравали його етнічні традиції, що забезпечували передачу від покоління до покоління досвіду, набутого народними майстрами протягом століть. Найстійкішим щодо збереження традицій був одяг сільського населення. Етнічні особливості найяскравіше проявились і надалі збереглись у жіночому вбранні.

Основними джерелами дослідження елементів українського костюму нашої місцевості є краєзнавчі нариси краєзнавців Новопсковщини, а також предмети етнографічного зібрання Новопсковського краєзнавчого музею.

Сорочка є одним з найбільш старовинних елементів одягу. Вона аж до початку XX ст. є різновидом натільного одягу як на території Слобожанщини, так і всієї України. Білий колір домотканого, ретельно відбіленого полотна – це своєрідний естетичний еталон українських сорочок XIX ст.

Сорочка кінця XIX – початку XX ст. мала велику кількість варіантів крою і орнаменталії та відповідала декільком призначенням: це сорочки колоритно оформлені святкові, і більш стримані „*позжизни*” та повсякденні, які виготовлялися з полотна різної якості.

Виходячи з локальних варіацій крою, можна виділити основні типи сорочок, що побутували наприкінці XIX – на початку XX ст. на території України: тунікоподібна, з плечовими вставками, з суцільнокроєними рукавами, на кокетці.

Локальна специфіка основних типів крою виявлялась у способі з’єднання плечової вставки і рукава зі станом, в розмірі і формі плечової вставки, рукавів та ластовиць, в характері призбирання верхньої частини рукава та горловини, в оформленні комірця та манжеток, в горизонтальному чи вертикальному членуванні стана сорочки. Розміри деталей сорочки, кількість полотнищ стану були тісно пов’язані з шириною додаткового полотна (в середньому 50 см), що визначалось можливостями ткацького верстату [6, с. 3].

На Слобожанщині побутували жіночі сорочки переважно полтавського типу, які тут називали українками або малоросками.

Жіночий різновид полтавських сорочок складався з двох пілок – передньої та задньої, що з’єднувалися на плечах поликами (уставки) прямокутної форми. У місці з’єднання полика й рукава робилися численні складки – пухлики (пухцики). Під рукавами вшивалися квадратні ластовиці (ластки). Рукави закінчувалися чохлами. Станок із пришитими до нього вставками збирався біля горловини на нитку і вшивався до коміра. Комір звичайно був невеликий, вузький. Іноді замість коміра робили обшивку – стежку. Частіше комір робили міленькими зубцями, а під ним вишивали так званий вистіг – вузький узор хрестиком або гладдю. Широкі рукави орнаментувалися досить рясно та закінчувалися вишитими манжетами [3, с. 15].

Використовуючи місцевий матеріал і досліджуючи етнографічну колекцію Новописковського краєзнавчого музею, можна виділити два основних різновиди сорочок, що переважали у вбранні жінки Новописковського краю.

Сорочка з плечовими вставками (уставки – „плічки”) представляла собою різновид полтавських сорочок.

Сорочка з суцільнокроєними рукавами – рукав шили у вигляді прямокутного полотнища, призбирався по всій ширині, разом з горловиною та полками стану і пришивався по основі. Ширина рукава залежала від ширини полотнища чи до нього додавалось ще полотнище. Рукав шириною півтора полотнища існував майже по всій території України та був найширшим. Такий тип рукавів частіше використовувався у додільних сорочках.

Об’єм верхньої частини сорочки регулювався ще й розмірами ластовиць. Чим ширше робився рукав, тим менше ластовиця. На ластовицю і додаткову напівполку нерідко йшло полотно гіршої якості.

Таким чином, два різновиди сорочок – з вставкою та з суцільнокроєним рукавом, з’єднувались зі станом сорочки по основі. Наприкінці XIX ст. з’являються сорочки на кокетці (до талійки), з великим викотом горловини та рукавами, пришитими безпосередньо до кокетки. У музейній колекції представлені домоткані сорочки на кокетці для дівчат-підлітків (Н. Кликової, с. Павленково, початок XX ст.)

Конструктивне рішення стана сорочки, в порівнянні з плечовою частиною, було простіше та визначалось кількістю полотнищ. В залежності від ширини домотканого полотна в сорочках їх могло бути від трьох до шести, розташовувались вони симетрично чи асиметрично відносно центра фігури. Стан сорочок зшивався з трьох несиметричне розташованих полотнищ, у об’ємі сорочка дорівнювала 140–145 см, довжину мала таку, що поділ обов’язково виднівся з-під іншого одягу. Додаткова довжина слугувала напуском в області поясу. Стан сорочки міг бути цільним („додільна сорочка”) чи відрізним („сорочка до підтички”). Сорочка з відрізним станом складалась з двох зшитих частин: верхньої („станок”, „чехлик”), часто зробленої з тонкого домотканого полотна та нижньої (підставка

„підтичка”) – із грубого домотканого полотна, оскільки остання прикривалась пояси́м одягом, а також швидше зношувалась [6, с. 5].

Одним із засобів надання речам повноцінності було їх орнаментування. Семантика сорочок визначалась не тільки засобом їх носіння та ритуалізацією виникнення (прядіння і ткацтво), а й в значній мірі – орнаментикою.

Художнє оформлення визначалось призначенням сорочки, віком та рівнем достатку власниці.

Вишивали сорочки на території нашого краю льняними та конопляними нитками домашнього виготовлення, для фарбування ниток використовувались рослинні фарбники. Закріплювалась фарба на нитках кип'ятінням у молоці чи солі. Наприкінці ХІХ ст. починають користуватися покупними кольоровими бавовняними нитками для вишивання.

У це час ще зберігаються архаїчні мотиви і техніки оздоблення сорочок. В одній композиції нерідко об'єднувались декілька вишивальних технік: пряма гладь поєднувалась з ажурною технікою („*виризуванням*”). До ажурного шва слід віднести мережку, якою оформлювали поділ сорочки у вигляді „*пруги*”. Проте, з часом переважають сорочки, орнаментовані альбомними рослинними візерунками, вишиті хрестиком.

На Слобожанщині з середини ХІХ ст. починають застосовувати техніку вишивки хрестиком, яка до початку ХХ ст. існувала паралельно з різноманітними типами вишивок, а пізніше поступово почала їх витісняти. Вишивка хрестиком створювала широкі можливості кольорової розробки та більш реалістичного трактування рослинних мотивів. Це, безумовно, менш складна техніка, проте поліхромні візерунки хрестиком чи півхрестиком вишивають переважно грубою ниткою, що створює уявлення рельєфності. Локальним різноманіттям визначались і мотиви орнаменталії сорочок. На території нашого краю у вишивці переважно використовували рослинні мотиви орнаменту, рідше суто геометричні, частіше вони об'єднувались між собою. Орнаментальні мотиви на жіночих сорочках були вишиті на рукаві: у верхній частині суцільного рукава чи уставки, по всій площі рукава та на манжеті. Орнаментальна композиція на рукаві жіночої сорочки, як правило, мала тричастинну структуру: у

центральної смузі розміщувалися крупніші й складніші мотиви, а вузькі орнаментальні смуги, розміщені по боках, завершували загальну композицію, акцентуючи увагу на її центрі [9, с. 3]. Наприклад, у оздобленні рукавів частіше можна спостерігати поєднання геометричної, геометризваної рослинної та рослинної орнаментики: у центральній частині вишивались квіти, вазони, виті гілки, грона винограду, а в обрамовуючі орнаментальних смугах – розетки, хрестики, ромби. Ромбічні орнаменти відомі з часів палеоліту і пов'язувались з ідеєю родючості та блага. Вишивка менш колоритна прикрашала поділ сорочки, рідше горловину, на погрудді була відсутня.

Червоно-чорний колір орнаментатії жіночих сорочок у досліджуваному регіоні знаходився у відносній рівновазі. Вишивка білою ниткою („біллю”) характерна для старовинних святкових комплексів. Добре відбілені нитки на сірому чи кремовому домотканому полотні або тоновані воском – на відбіленому полотні лягали рельєфними строчками. До монокольорових орнаментів іноді вводили додатковий колір: червоний, чорний, синій. В нашому краї „біллю” прикрашали жіночі весільні сорочки з незначним вкрапленням червоних і чорних, або синіх ниток. В колекції Новописковського музею є сорочки аналогічного різновиду: додільна цільнокроєна – з вишивкою білим по білому, прикрашені рукава та поділ; короткі – прикрашені „біллю” по рукавах з вкрапленням червоного і чорного, або червоного і синього кольорів.

За спогадами селянок з села Осинове на початку ХХ ст. жіноча весільна сорочка вишивалась „білим по білому”, та іноді у вишивці весільної сорочки на лівому рукаві були вкраплення червоних та чорних ниток, щоб ніхто не міг зурочити молоду за повір'ям [12, с. 10].

У колекції музейного зібрання того часу домоткані сорочки переважно вишиті технікою хрестик. Для оформлення верхньої частини суцільного рукава або уставки використовували техніку дрібний хрестик, а по всій площі рукава переважно вишивали середнім хрестиком.

Із спогадів жительки селища Новописков Носової Поліни Степанівни (1919 р. н.): „*Моя тітка, Сергієнко Тетяна Федорівна, 1881 року народження, була дуже гарна майстриня -*

вишивальниця на той час у нашому селі. Робила у наймах в багатіїв, вишивала білизну, яскраві празникові та весільні сорочки, скатертини і рушники. Дуже майстерно володіла вишивкою „біллю” та вирізуванням по домотканій тканині. Заробляла тканиною, нитками. Нам, родичам, дарувала вишиті сорочки та рушники. А ми, дівчата, вчилися у неї гарно вишивати”. У Новопсковському краєзнавчому музеї експонуються сорочки і рушники, вишиті П. С. Носовою та Т. Ф. Сергієнко початку ХХ ст. [14, с. 3].

Колористика орнаментаций жіночих сорочок відображає і місцеві традиції, і етнокультурний взаємовплив. У селах Новопсковщини за етнічним складом українців більшість, що підтверджує дослідження, відповідно орнаментация жіночих сорочок знаходилась під впливом червоно-чорного кольору, котрий у орнаментальних мотивах був у відносній рівновазі.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у зв’язку з появою на селі фабричних матеріалів, частіше коленкору, ситцю, який був значно ширше домотканого полотна, змінюється крій сорочок: зменшується кількість швів, збільшується об’єм рукава. Крім того під впливом міста, на зміну традиційним сорочкам, приходять блузи різноманітних фасонів, поступово відводячи сорочці роль спідньої білизни. Значних змін зазнає й вишивка сорочок – як у техніці виконання, так і в орнаментальних мотивах, нерідко запозичених із малюнків фабричних тканин. Нові орнаментальні мотиви довгий час співіснували зі старими. На порубіжжі ХІХ–ХХ ст. на Слобожанщині у орнаментиці панували альбомні мотиви, так званих „*брокерівських*” троянд, що були елементом загального процесу втрачання самотності народного мистецтва.

Таким чином, еволюція крою та орнаментации жіночих сорочок відбувалась передусім в оформленні верхньої їх частини. В сорочках найдовше зберігалось домоткане полотно; фабричні тканини спочатку не внесли значних змін до конструкції, а пристосовувались до традиційних форм.

На початку 80-х рр. ХІХ ст. у Новопсковському районі та в самому селі фабричними тканинами крамарював купець-торговець Іванов Іван Петрович. Він мав свою крамницю, продавав тканину вітчизняного виробництва – ситець, сатин,

кашемір, поплін, парчу, плис та ін. Фабричні тканини селяни називали „крам”, тому що були придбані у крамницях [13, с. 8].

На селі плечовий одяг із фабричних тканин називали „*кохта*”. „*Кохта*” шилась зі строкатого ситцю та вовни з рівною спинкою, без перехватів у талії і підкладки, довжиною $\frac{1}{2}$ аршина нижче талії; нижня частина і рукави обшивались фалдистою тасьмою чи зубцями. Зубці шили з однотонного ситцю, частіше чорного, в два ряди. Перший ряд оформлював самий низ, другий пришивався трохи вище. „*Кохта*” іноді шилась з комірцем, але частіше без, застібувалась спереду на гудзики і мала вартість – 90 коп. На свято шилась „*кохта*” з одноманітного шовку на тонкій ситцевій підкладці і також прикрашалась тасьмою з чорного мережива або зубчастими стрічками переважно темних кольорів. На початку ХХ ст. у Осинівській волості селянки одягали шовкові „*кохти*” на свята до шовкової або вовняної рясної спідниці. У музейному зібранні знаходиться святкова „*кохта*” з зеленого шовку на підкладці, прикрашена чорним мереживом (Подлісна Надія Василівна, 1911 р. н., с. Осинове, початок ХХ ст.) [14, с. 4].

Зміна старовинних форм міським костюмом не завжди була прогресивним явищем [6, с. 10]. Форми народного костюму, які відповідали новим умовам, у сільській місцевості зберігали ще довгий час свою локальну специфіку, особливо сорочка, хоча її вираження значно відрізнялось на початку ХХ ст. У першій половині ХХ ст. тільки у літніх жінок зберігався повний комплекс традиційного костюму заради святкової події.

Таким чином, селянський одяг – це своєрідний літопис історичного розвитку й художнього мистецтва нації. Він є одним із стійких елементів матеріальної культури та здавна відображав не тільки етнічну приналежність й географічне середовище, а також у ньому відбивався рівень економічного розвитку, соціального й майнового стану, релігійної приналежності народу.

Джерела та література

1. Иванов В.В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Т. 1. Харьков, 1898. **2. Познанский Б. С.** Одежда малороссов. М., 1905. **3. Багалий Д. И., Сумцов М. Ф.** Слобожане. Х.: Союз, 1918. **4. Чижикова Л. Н.** Русско-украинское пограничье. М.: Наука, 1988. **5. Наулко В. І., Артюх**

Л. Ф., Горленко В. Ф. Культура і побут населення України. К.: Либідь, 1991. **6. Ніколаєва Т. О.** Різновиди традиційного одягу. *Українська минувшина*. К.: Либідь, 1993. **7. Ключко Т. М.** Дукачі з колекції Луганського обласного краєзнавчого музею. Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. Луганськ, 2005. **8. Маслійчук В. Л.** Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України 17–19ст. Харків: 2007. **9. Струнка М. Л.** Українське декоративне мистецтво. Вишивка. К., 1990. **10. Краєзнавчі записки:** деякі питання з історії заселення краю, життя та побуту жителів регіону. Вип. 2. Луганськ, 1993. **11. Золотарьов В. І.** Етнографія Айдарського краю. Народна обрядовість, свята та звичаї Слобідської України на матеріалах колишнього Старобільського повіту Харківської губернії 19 ст. Новопсков, 2006. **12. Попов С. Г.** Краєзнавчий нарис „Пізнання світу”. Новопсков, 1961. **13. Платонов С.** Краєзнавчий нарис „Новопсков”. Новопсков, 1961. **14. Польові** матеріали автора: рукопис. 2008. Архів ЛОКМ.

І. І. Музика

(Лисичанська багатопрофільна гімназія)

**Депортації західноукраїнців 1944–1951 рр. в історії
Луганського краю: регіональні аспекти процесу розселення,
влаштування та адаптації**

У вересні 2019 р. виповнилось 75 років від початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини. Ця пам'ятна дата встановлена відповідно до постанови Верховної Ради України від 18 грудня 2018 р. і відзначається кожної другої неділі вересня. Тисячі українців примусово позасудово переселили до УРСР у 1944–1951 рр. комуністичні режими СРСР і Польщі із застосуванням терору, репресій, конфіскації майна, обмеження політичних, соціальних, економічних і культурних прав людей. Виселяли українців у різні регіони УРСР – від Галичини до Причорномор'я, Слобожанщини та Донеччини. Під час процесу переселення було цинічно порушено права і свободи людини, тому сьогодні необхідно прийняти заходи щодо визначення правового статусу та соціальних гарантій українців Закерзоння, поновити їхні права на відшкодування моральних і

матеріальних збитків, завданих внаслідок примусового виселення.

Мета дослідження полягає у об'єктивному висвітленні основних особливостей переселення українців з Польщі на територію Луганщини шляхом проведення комплексного й об'єктивного аналізу вказаного процесу.

Проблема переселення українців із Польщі до УРСР і загалом обміну населенням (трансферу) між УРСР та Польщею останнім часом посідає одне із чільних місць в українській історіографії. Проблемами заселення, влаштування та адаптації українських переселенців із Польщі на території східних (Донецької та Луганської) областей України займалися М. Алфьоров [1; 2], А. Макарова [22], Т. Максимчук [23], В. Рудзевич [24], В. Снегірьов [25], Н. Шипік [26], С. Ясінчак [27]. Дослідники, спираючись на архівні джерела, визначили чисельність та місця влаштування переселенців, їх закріплення та роль у народному господарстві регіону, висвітлили загальні аспекти, пов'язані з самим процесом переселення. Думки українських дослідників часто різняться, але кожна з них має своє підґрунтя, інколи залежне від національних чи політичних уподобань автора, інколи обмежене колом використаних документів. Зняття цензури дозволило з'явитись у періодичних виданнях значній кількості спогадів переселенців, публіцистичних виступів, що давали політичну оцінку явищу переселень у повоєнні роки. Неопубліковані документи, що було використано у науковій роботі, представлені матеріалами Державного архіву Луганської області. Це фонди виконкому Луганської обласної ради народних депутатів [3–10], Ворошиловградського обласного фінансового відділу Міністерства фінансів УРСР [11; 12] Відділу переселення Ворошиловградського виконкому обласної ради депутатів трудящих [13; 14]: Постанови та розпорядження ради народних комісарів Української РСР та ЦК КП(б)України, листування з радами народних комісарів СРСР та УРСР і наркоматами СРСР та УРСР, Інструкції та звіти щодо розрахунків з переселенцями, Рішення виконавчого комітету Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих, Постанови та Інформації відділу переселення про господарське влаштування українського

населення, яке прибуло з Польщі та про роботу серед них. Значну частину неопублікованих документів введено до наукового обігу вперше. Джерела особового походження представлені спогадами учасників тогочасних подій та їх нащадків [15–21]. Спогади були особисто зібрано дослідником у селах Званівка, Роздолівка, В. Кам'янка, куди були переселені українці з села Лісковате Дрогобицької області у 1951 р.

Істотне поглиблення історіографії проблеми зумовлено змінами у використанні джерел, тому й надалі першочергове значення матиме відкриття й залучення до наукових досліджень нових документів, особливо з недоступних у минулому архівних фондів. З одного боку, це зближуватиме позиції науковців, сприятиме пізнанню історичних процесів і явищ, з іншого боку, формуватиметься поле для плідних наукових дискусій й поступу історичної науки.

Українські дослідники єдині в тому, що під час українсько-польського обміну населенням 1944–1951 рр. було грубо порушено принцип добровільності, а керівники УРСР та Польщі нехтували інтересами людей задля вирішення своїх геополітичних і державних завдань. Водночас погляди дослідників розходяться в тому, чи слід подібні процеси вважати депортацією, чи просто переселенням. Також недостатньо дослідженими залишаються питання облаштування переселенців на нових місцях поселення, ставлення до них представників органів влади та місцевих жителів, їхня подальша доля. Розмаїття понять-синонімів щодо масового переселення українців з Польщі в УРСР в 1944–1951 рр. дозволяє відчутти глибину трагедії населення, яке змусили покинути рідні місця та поринути у вир економічних, побутових і соціальних негараздів.

На основі фактичного матеріалу можна чітко виділити етапи та особливості переселення українців Закарпаття на територію Луганщини. Якщо на початку процес переселення характеризувався відносною добровільністю, то у подальшому здійснювався примусово з застосуванням сили, грубим ігноруванням загальнолюдських цінностей. Українці-переселенці були позбавлені права впливати на характер евакуації, переїзду та розселення на нових місцях.

Подальша соціально-економічна адаптація депортованих

на територію УРСР людей була важкою й проблемною. І підтвердженням тому є матеріали Державного архіву Луганської області та спогади українців-переселенців. Місцеві органи влади не були готові вирішити своєчасно проблеми переселенців. Очікуваних коштів на будівництво власного житла закерзонці у повному обсязі так і не отримали. До всіх лих додався ще й голод 1946–1947рр., який і без того ускладнив адаптацію переселенців.

Виконання урядової програми щодо забезпечення депортованих житлом і землею для індивідуального господарювання на Східній Україні було нереальним через відсутність коштів. Взаєморозрахунки між владою і переселенцями були не надто чесними через занижену оцінку залишеного в Польщі майна та завищення вартості наданого за місцем нового поселення, внаслідок чого в УРСР люди отримали набагато менше, ніж мали в Польщі. Місцевих коштів і ресурсів постійно не вистачало, а урядові субсидії приходили із значним запізненням і не в повному обсязі. Наділення депортованих довгостроковими кредитами й безповоротною допомогою відбувалось із значним запізненням та в обмеженій кількості. Лише незначна частина людей отримали рівноцінну грошову компенсацію за залишене у Польщі майно.

Процес соціальної адаптації українців Закерзоння був тривалим та тяжким. У їхню свідомість міцно ввійшов „синдром переселенця” – усвідомлений страх від перипетій минулого, передусім, приниження, через яке їм довелося пройти. Депортація залишила важкий слід в індивідуальній та колективній історичній пам’яті українців Закерзоння та їх нащадків. Та, не зважаючи на всі перешкоди, вони змогли пристосуватися до нових умов життя, спромоглися збагатити його, зберегти свою самобутність, віру і пам’ять про рідні місця.

Джерела та література

1. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу в 1939–1959 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук. Донецьк, 2007. 36 с. **2. Алфьоров М.** Слідами депортації. *Донеччина*. 2000. № 33. С. 2–3. **3. Державний архів Луганської області (ДАЛО).** Ф. Р-1779. Оп. 1. Спр. 19. 162 арк. **4. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп.1. Спр. 30. 273 арк. **5. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп. 1. Спр. 31. 370 арк. **6. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп. 1. Спр. 33.

105 арк. **7. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп. 1. Спр. 34. 289 арк. **8. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп. 1. Спр. 35. 116 арк. **9. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп. 2. Спр. 389. 54 арк. **10. ДАЛО.** Ф. Р-1779. Оп. 2. Спр. 630. 68 арк. **11. ДАЛО.** Ф. Р-2256. Оп. 1. Спр. 102. 179 арк. **12. ДАЛО.** Ф. Р-2256. Оп. 1. Спр. 108. 525 арк. **13. ДАЛО.** Ф. Р-3474. Оп. 1. Спр. 1. 60 арк. **14. ДАЛО.** Ф. Р-3474. Оп. 1. Спр. 2. 66 арк. **15. Інтерв'ю** з Стиранцем Василем Андрійовичем (1944 р.н.), мешканця с. Верхнекам'янське, Донецької області. З власного архіву автора. **16. Інтерв'ю** з Стиранець Марією Михайлівною (1940 р.н.), мешканкою с. Званівка, Донецької області. З власного архіву автора. **17. Інтерв'ю** з Стиранцем Миколою Андрійовичем (1966 р.н.), мешканцем с. Верхнекам'янське, Донецької області. З власного архіву автора. **18. Інтерв'ю** з Стиранцем Михайлом Андрійовичем (1953 р.н.), мешканцем с. Верхнекам'янське, Донецької області. З власного архіву автора. **19. Інтерв'ю** з Тарасенко Наталією Семенівною (1958 р.н.), мешканкою с. Званівка, Донецької області. З власного архіву автора. **20. Інтерв'ю** з Тимків Степаном Івановичем (1939 р.н.), мешканцем с. Званівка, Донецької області. З власного архіву автора. **21. Інтерв'ю** з Чаплик Марією Дмитрівною (1944 р.н.), мешканкою с. Званівка, Донецької області. З власного архіву автора. **22. Макарова А. В.** Лемки на Луганщині. *Фольклор, література та мистецтво Сходу України в системі етнокультурних вимірів* : зб. наук. праць. Луганськ, 2006. Вип. IV. С. 119–126. **23. Максимчук Т. А.** Переселення українців з Польщі. *Архівний літопис Донбасу*. 2005. № 2. С. 23–26. **24. Рудзевич В. В.** Примусове виселення етнічних українців з території Польщі (за документами Державного архіву Луганської області). *Історичні записки* : зб. наук. праць. Луганськ : СНУ, 2006. Вип. XI. С. 133–139. **25. Снегирьов В.** Тече „Вісла” до Донбасу. Луганськ : Вид-во „Шико” ТОВ „Віртуальна реальність”, 2009. 136 с. **26. Шипік Н. Ф.** Сільськогосподарські переселення в Донбас у повоєнні роки. *Нові сторінки історії Донбасу*. Донецьк : ДонДУ, 2003. Вип. 10. С. 122–136. **27. Ясінчак С.** Лемки – народ позбавлений Батьківщини. Нариси, спогади, факти, документи про депортацію лемків на землю Луганщини. Луганськ : Янтар, 2007. 160 с.

Ж. П. Нагибіна

(Міловський заклад загальної
середньої освіти І–ІІІ ступенів)

Мілове – східний поріг України

Міловщина... Безмежні, порізані косими балками, начебто зовсім непривабливі місця Стрілецького степу. Безкрає синє небо, яскраве сонечко, степове різнотрав'я і пряний запах чебрецю. Це все ви можете побачити в заповіднику „Стрілецький степ”, який знаходиться в 12 кілометрах від Мілового. Коли ж починається історія Міловської землі? Про що розповідають міловські степи?

Перша згадка про Мілове в літературі з'являється у 1872 р. під час будівництва залізниці Воронеж-Ростов. „Воронежские ведомости” писали в серпні 1873 р.: *„Государь ехал в немецком вагоне, любовался замечательной красотой огромных степей и поражался безлюдностью мест, где могли бы расти розьж и пастись стада лошадей и прочей живности”* [1].

Після аграрної реформи 1861 р. селяни слободи Марківка Старобільського повіту отримали у цій місцевості наділи землі та почали споруджувати будови. Так у 1872 р. виник хутір, який отримав назву Мілове. Вона походить, скоріше за все, від великої кількості крейдяних покладів, які постійно зустрічаються у цій місцевості. Адміністративно Мілове входило до складу Марківської волості Старобільського уїзду Харківській губернії. З 1924 р. воно офіційно – село, а з 1938 р. – селище міського типу [2].

За народними переказами першим поселенцем і засновником хутору був скотопромисловець Базікало. Він випасав тут свої стада великої рогатої худоби, відправляючи їх потім до Москви [2].

На початку ХХ ст. станція Чорткове стала відігравати велику роль при вивезенні сільськогосподарської продукції, в основному, зернових культур, із прилеглих територій Біловодська, Марківки до Ростову-на-Дону, Петербургу, портів Чорного й Балтійського морів, а також Поволжя. Надалі цей товарообіг призвів для росту поселення. Почалося будівництво житл, промислових підприємств, складських та інших приміщень.

Хутір тяжко пережив революцію та громадянську війну. Спочатку було встановлено владу Української Центральної Ради, потім прийшов Каледін, його змінив Антонов-Овсієнко, потім з'явилися німці, за ними – білокозаки... [1] У червні 1917 р. з фронту повернувся міловський селянин, що був членом полкового комітету, – Кашуба О. О., який привіз із собою революційні більшовицькі листівки. Під впливом його розповідей бідняки, незадоволені свавіллям місцевих багатіїв, які підняли ціни на продукти харчування першої необхідності, зірвали замки із соляного складу. До вересня 1917 р. становище хутору погіршилося. Наприкінці квітня 1918 р. австро-німецькі війська підійшли до хутору Мілове й станції Чорткове. Організований опір за розпорядженням В. І. Леніна не допустив просування австро-німецьких військ [3, с. 12].

20 грудня 1920 р. було засновано Міловський район (в сучасних кордонах – з 8 березня 1966 р.). Зараз це окраїна південно-східної частини Луганської області та України.

На території Міловського району знаходиться 11 пам'ятників археології. Вони представлені курганными групами, які датуються II тис. до н.е., а також поселення VIII–IX ст. в селі Мусіївка. Курганні групи знаходяться на території всіх сільських та селищних рад. Археологи відносять захоронення до катакомбної та зрубної культур. Археологічні розкопки в с. Калмиківка Міловського району свідчать про те, що ще в епоху бронзи (III–I тис. до н. е.) по нашим степам кочували скотарські племена. Наші землі були свідками великого переселення народів в IV–VII ст. Монгольська навала в XIII ст., міжусобні війни ординських ханів в XIII–XV ст. призвели до майже повного запустіння землі та утворення Дикого поля – безлюдного степового простору. На цих землях селилися переселенці, рятуючись від польсько-литовського і московського гніту. Вони займалися полюванням, рибальством, бортництвом. Через землі нашого краю підтримувався постійний зв'язок між Запоріжжям та Військом Донським. По цій території проходив „секретний шлях” із Запорізької Січі на Дон. Саме з цим історичним фактом пов'язана історія виникнення села Великоцьк Міловського району. В середині XVII ст. під час війни українського народу з Річчю Посполитою для формування нових

загонів на Дон були направлені запорізькі козаки. У нашій місцевості залишаються козаки Дорош Великоцький, Мороз та Зорик, які засновують села Великоцьк, Зориківка та Морозівка [3, с. 5].

На території Міловського району протікає річка Камишна, яка є притокою річки Деркул. Саме там, де річка Камишна робить крутий поворот в своїй течії, оселилося кілька сімей на прізвище Чечень і утворили слободу Чечень. Навколо неї стали розселятися інші приїжджі, таким чином, слобода переросла в село Чечевку. Чечевкою називалося село до тих пір, поки не приїхала на кінний завод імператриця Катерина II. Уже в 1798 р. за Указом Катерини II було створено село Стрільцівка, в якому було збудовано кінний завод № 60. Спочатку всі слободи підпорядковувались Білгородській губернській канцелярії, а з 1767 р. – Дворцовій конюшинній канцелярії [3, с. 7]. У 1936 р. до Стрілецького кінного заводу приїздить С. М. Будьонний. Після його візиту він стає одним із провідних заводів країни, вирощує класних скакунів та племінну продукцію чистокровної верхової породи. Лошаки конезаводу № 60 почали отримувати перемогу в традиційних призах і лідирували до 1938 р.

Скорботною і водночас героїчною сторінкою в історії Мілового є роки Другої світової війни. 9 липня 1942 р. в селах Мусіївка, Калмиківка та Стрільцівка з'явився ворог. На село Новострільцівка було скинуто смертоносний вантаж фашистських стерв'ятників. Кінний завод було зруйновано. Потім нанесено бомбовий удар по нафтобазі селища Мілове. Горіли багаті зрілими хлібами поля, будинки та все живе. 7 січня 1943 р. почався штурм Мілового. Із значними втратами наші війська зайняли початкові позиції. Бойові дії тривали і вдень, і вночі. В морозну ніч 15 січня 1943 р. обезкровлені підрозділи фашистського гарнізону прорвали фронт на південній окраїні Мілового в надії на спасіння. Та кара настигла ворога. Бої за селище точилися жорстокі і тривали близько місяця. І лише 16 січня 1943 р. перше українське селище – Мілове – було визволене від фашистів. На честь цієї події в селищі Мілове на площі імені Ф. Чечерова споруджено меморіальний комплекс „Україна – визволителям”, який занесено до державного реєстру нерухомих пам'яток України.

У районі 18 пам'ятників історії та культури, які представлені братськими захороненнями радянських воїнів часів Другої світової війни, а також пам'ятник жертвам фашизму в селі Діброва, де в роки Другої світової війни знаходився табір військовополонених Червоної Армії.

Переможно завершивши війну, міловчани перейшли до мирної праці, відновленню народного господарства. Хлібороби колгоспів району досягали високих урожаїв зернових культур. Зростали доходи колгоспів та радгоспів, що дало можливість будівництву на селі виробничих об'єктів, клубів, шкіл та інших об'єктів соціально-культурного призначення.

Від нас і сонце свій хід починає, і тут, на порозі, в zenіті стає. Ворота в Донбас воно нам відкриває і щастя народам України дає.

Джерела та література

1. **Дружбинський В.** Сонце сходить у Міловому. URL: https://dt.ua/SOCIETY/sontse_shodit_u_milovomu.html.
2. **Селище Мілове.** URL: <http://milove.rada.org.ua/selische-milove-09-15-33-02-10-2017/>.
3. **Меловщина** – воронцовый край степной. Историко-краеведческий очерк / сост. И. Г. Озерной, Г. В. Фетисова. Луганск: Луганская типография, 2000. 48 с.
4. **История Луганского края** / Ефремов А. С., Курило В. С., Бровченко И. Ю., Климов А. А и др. Луганск: Альма-матер, 2003. 427 с.

А. В. Сикало

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Предводитель старобільського дворянства

Ілля Матвійович Зілоті та його родина

Тривалий час історія дворянських родин не вивчалася з ідеологічних причин. Саме тому поза увагою залишилося багато особистостей, які в свій час залишили помітний слід не тільки в історії нашого краю, але й країни загалом. Одним з прикладів була родина старобільського дворянина Іллі Матвійовича Зілоті, представники якої стали всесвітньо відомими.

Ілля Матвійович Зілоті – відставний штабс-капітан, землевласник та предводитель дворянства Старобільського

повіту Харківської губернії наприкінці XIX ст. Він походив з роду Зілоті, який почався від греків, що осіли в придунайському князівстві Молдова. Саме в Бессарабії в 1821 р. землевласник Матвій Зілоті отримав спадкове дворянство [1, с. 78–83]. Його син Ілля Матвійович народився 4 липня між 1830 та 1835 рр. [2, с. 550]. Освіту він отримав в Одеському Ришельєвському ліцеї [3, с. 187]. У 1848 р. Ілля закінчив Павловський кадетський корпус у Петербурзі та вступив на службу до 6-го армійського корпусу, де в 1857 р. отримав чин штабс-капітана. 18 лютого 1859 р. він вийшов у відставку [4].

17 листопада 1864 р. відставний штабс-капітан Ілля Зілоті подав в Бессарабське дворянське депутатське зібрання прохання про переведення його з Бессарабії в дворянство Харківської губернії. Найвірогідніше таке рішення було пов'язане з його одруженням та новими матеріальними можливостями [5].

Дружиною Іллі Матвійовича стала Юлія Аркадіївна Рахманінова. Вона походила з багатой та відомої родини, була сестрою Василю Аркадійовичу Рахманінову – батьку видатного композитора Сергія Васильовича Рахманінова. Родині Рахманінових належав великий маєток Знаменське в Тамбовській губернії, а молодому ж подружжю – невеличкий хутір Софіївка (Ампілів) Ново-Білянської волості Старобільського повіту Харківської губернії (сучасний Новопсковський район Луганської області). Ілля Матвійович Зілоті мав тут 865 десятин землі, а з 1863 р. при хуторі почав працювати маслоробний завод, який належав Юлії Аркадіївні Зілоті [4; 6, с. 84].

У Старобільському повіті Ілля Матвійович відразу ж долучився до громадської діяльності. Протягом 1868–1886 рр. він щорічно обирався гласним повітового земського зібрання [7, с. 56; 5]. У 1885 р. Ілля Матвійович був головою земської управи, а в 1877, 1884–1885 рр. – предводителем повітового дворянства [8, с. 118; 3, с. 187; 9, с. 144]. Крім того, на початку 1880-х рр. І. Зілоті був почесним попечителем Олександрівської гімназії в Старобільську. Паралельно з цим, протягом 1866–1875 рр. він був мировим посередником у своєму маєтку в Софіївці, а з 1878–1889 р. – почесним мировим суддею Старобільського повіту [10, с. 106; 11, с. 135].

У 1887 р. маєток Зілоті було продано з торгів. Позбувшись свого майна, Ілля Матвійович Зілоті втратив право брати участь в обранні його гласним, але незважаючи на це, як було вказано вище, продовжував бути почесним мировим суддею до ліквідації цієї посади на початку 1890-х рр. Помер Ілля Матвійович Зілоті 26 червня 1895 р. (за іншими даними – 1900 р.) в родовому маєтку дружини в селі Знам'янка [12; 13].

Що нам відомо про особисте життя представника старобільського дворянства та його родину? „...Він відставний військовий миколаївського часу і живе роками в селі і в провінції, багатий і розумний...”, – так характеризував Іллю Матвійовича російський письменник і політичний діяч Володимир Мещерський [14, с. 37].

Також було відомо, що Ілля Матвійович захоплювався музикою, а саме був музикантом-аматором, полюбляв грати на скрипці, а також фортепіано [15].

Зовнішність Зілоті описала у своїх спогадах його невістка Віра Павлівна: „...Ілля Матвійович був маленький, худенький, низький на зріст, мав характерне молдавське лице, маленькі сірі очі, великий ніс, коротке голе підборіддя; носив коротенькі бакенбарди...”. Вона ж характеризує й вдачу свекра: „Він був в особистому житті глибоко нещасний. Був він чистою, хорошою людиною, надзвичайно добрим (передає цю доброту всім своїм дітям), розумний, енергійний, дуже релігійний і правдивий, але був, по-моєму, неврастеніком...” [16, с. 155].

Про приватне життя подружжя Зілоті збереглися лише розрізнені свідчення, які не розкривають їхні сімейні відносини. Відомо, що в 1880-х рр. місцем проживання Іллі Матвійовича в Харківських адрес-календарях було вказано або слободу Кам'янка, або маєток у Софіївці, або ж Тамбовську губернію [17, с. 204; 18, с. 212; 19, с. 219]. Тож Зілоті на той час вже жили порізно, лише епізодично зустрічаючись у Старобільську, Москві або маєтках Юлії Аркадіївни на Тамбовщині [7, с. 56].

Незважаючи на це, подружжя об'єднували семеро дітей: Аркадій (1858 р. н.), Володимир (1860 р. н.), Сергій (1862 р. н.), Олександр (1863 р. н.), Дмитро (1866 р. н.), Варвара (1868 р. н.) та Марія (1871 р. н.) [13; 4]. Варто розповісти про них.

Практично нічого крім дати народження не відомо про старшого сина родини Аркадія. Про другого сина, Володимира Ілліча, відомо, що з 1886 р. він був дільничним мировим суддею Старобільського повіту та жив у слободі Смоляниновій [20, с. 124; 11, с. 135]. Крім того, з 1887 р. його згадують як члена Старобільського повітового піклування [21, с. 124].

Третій син Іллі Матвійовича Сергій був єдиним хто обрав військову кар'єру. Він закінчив Третю Московську військову гімназію, став генерал-лейтенантом флоту (відповідає званню віце-адмірала), заступником начальника Адміралтейського Генерального штабу Російської імперії [22]. При цьому Сергій любив театр, був музикантом-любителем, композитором, автором романсів „Як добре”, „Ах, так нехай світло засуджує”. Збереглися навіть грамзаписи його творів 1901 та 1912 рр. Вважається, що його нареченою була російська актриса Віра Коміссаржевська, але шлюб між ними так і не був укладений [23]. Загинув Сергій Ілліч Зілоті 27 листопада 1914 р., на початку Першої світової війни, в Балтійському морі [22].

Найвідомішим нащадком родини Зілоті був четвертий син Олександр – піаніст, композитор, диригент, педагог, музично-громадський діяч, професор Джульєрдської консерваторії [15]. До 8 років Олександр Зілоті навчався музиці у свого батька в Старобільську [15]. З 1871 р. його вчителями стають відомі музиканти Микола Зверев, Микола Рубінштейн, а також видатний композитор Ференц Ліст [7, с. 57]. У 1887 р. Олександр одружився з дочкою засновника Третяковської галереї Павла Михайловича Третякова – Вірою Павлівною [7, с. 58]. У подружжя народилося шестеро дітей. З 1888 р. Олександр Зілоті викладав у Московській консерваторії, в 1900 р. став головним диригентом філармонічного товариства. З 1903 р. він працював у Петербурзі, організовував знамениті „Загальнодоступні концерти” (1912 р.) і „Народні безкоштовні концерти” (1915 р.) [24, с. 4]. Після революції 1917 р. він покинув Росію – виїхав до Фінляндії та Німеччини, а з 1922 р. влаштувався в США, де викладав в Джульєрдській школі при Колумбійському університеті [7, с. 61]. Помер Олександр Зілоті 8 грудня 1945 р. в Нью-Йорку [25].

Молодшим сином Зілоті був Дмитро. Про нього відомо, що він був керівником маєтку Наришкін Пади, у Петрово-Соловово в Тимофіївці. Всупереч волі матері, одружився на селянці Василені Балабановій, з якою жив на хуторі поблизу Знам'янського. У 1919 р. Дмитра було вбито бандитами [26].

Цікавою виявилася і доля доньок Іллі Матвійовича та Юлії Аркадіївни – Варвари та Марії. Вони вийшли заміж за відомих у Російській імперії братів Гучкових. Шлюб Варвари та Костянтина Гучкова, московського промисловця, було укладено в середині 1890-х рр. Після 1917 р. Костянтин Іванович емігрував разом з молодшим сином, який служив в Білій армії, а його дружина Варвара, старший син та дочка залишилися в Росії, де доглядали матір та бабусю Юлію Аркадіївну Зілоті, яка померла в 1925 р., а її дочка Варвара Іллівна – в 1939 р. [27; 28].

Після першого невдалого шлюбу Марія Зілоті вийшла заміж за Олександра Гучкова. Це була дуже відома та впливова в Російській імперії людина – політик, лідер партії „Союз 17 жовтня”, голова III Державної думи. А також голова Центрального військово-промислового комітету (1915–1917 рр.) та міністр Тимчасового уряду (1917 р.). У шлюбі, укладеному в 1903 р., народилося дві дитини. Марія Іллівна супроводжувала чоловіка всюди: під час Російсько-японської війни була в Маньчжурії, де працювала в шпиталі, а після революції 1917 р. емігрувала з ним до Франції. Померла вона в 1938 р. в Парижі [29, с. 91–94].

Таким чином, родина Зілоті – це цікавий приклад того, як історія нашого краю була пов'язана з видатними іменами, які залишили помітний слід в історії нашої держави та стали відомими у всьому світі.

Джерела та література

1. Горобец С. В. Творческий портрет Александра Зилоти (к 70-летию со дня смерти). *Обсерватория культуры*. 2015. № 2.
2. Харьковский календарь на 1873 год. Х.: [б. в.], 1872. 620 с., разд. паг.
3. Харьковский календарь на 1877 год. Х.: [б. в.], 1876. 799 с., разд. паг.
4. Зилоти Илья Матвеевич. URL: www.otkudarodom.ua/ru/ziloti-ilya-matveevich.
5. Горобец С. В. А. И. Зилоти и его ближайшее родственное окружение. URL: <http://naukarus.com/a-i-ziloti-i-ego-blizhayshee-rodstvennoe->

okruzhenie. **6.** Памятная книжка Харьковской губернии на 1866 год. Х. : [б. в.], 1865. 500 с., разд. паг. **7.** **Культурна** спадщина Слобожанщини: зб. наук. ст. Ч. 37. Харків: Курсор, 2018. 220 с. **8.** **Харьковский** календарь и памятная книжка на 1885 год. Х. : [б. в.], 1884. 894 с., разд. паг. **9.** **Харьковский** календарь на 1884 год. Х. : [б. в.], 1883. 721 с., разд. паг. **10.** **Харьковский** календарь на 1874 год. Х. : [б. в.], 1873. 573 с., разд. паг. **11.** **Харьковский** календарь на 1888 год. Х. : [б. в.], 1887. 676 с., разд. паг. **12.** **Фамилия** Зилоти. URL: <https://rosgenea.ru/familiya/ziloti>. **13.** **Илья** Матвеевич Зилоти + Юлия Аркадьевна Рахманинова. URL: <https://ru.rodovid.org/wk/Семья:56363>. **14.** **Мещерский В.** Письма к императору Александру III, 1881–1894. М.: „НЛО”, 2018. 1140 с. **15.** **Назаренко В., Вілінський Ю.** Пам’яті Олександра Зілоті. До сімдесятиріччя з дня смерті видатного музиканта та співвітчизника. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/pamyati-oleksandra-ziloti>. **16.** **Зилоти В. П.** В доме Третьякова. М.: Искусство, 1998. 349 с. **17.** **Харьковский** календарь на 1880 год. Х. : [б. в.], 1879. 872 с., разд. паг. **18.** **Харьковский** календарь на 1882 год. Х. : [б. в.], 1881. 508 с., разд. паг. **19.** **Харьковский** календарь на 1883 год. Х. : [б. в.], 1882. 734 с., разд. паг. **20.** **Харьковский** календарь на 1886 год. Х. : [б. в.], 1885. 912 с., разд. паг. **21.** **Харьковский** календарь на 1887 год. Х. : [б. в.], 1886. 1378 с., разд. паг. **22.** **Ковалева-Огороднова Л.** Генерал и композитор. URL: https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/nam_dorogu_etu_pozabyt_nb_sp_nelzya. **23.** **Зилоти** Сергей Ильич. Захоронения. Смоленское Лютеранское Кладбище. URL: <https://spslc.ru/burial-places/ziloti-sergej-ilich.html>. **24.** **Милованова Т. А. И.** Зилоти – новое имя в истории Старобельщины: музыкант, дирижер. *Вісник Старобільщини*. 2012. 6 січня. С. 4. **25.** **Александр Ильич Зилоти.** URL: <http://rgfond.ru/person/12492>. **26.** **Александр Зилоти.** 150 лет со дня рождения. URL: <https://dem-11.livejournal.com/138656.html>. **27.** **Дочь** философа Шпета. Ч. 2. URL: <https://e11enai.livejournal.com/6080.html>. **28.** **Юлия** Аркадьевна Рахманинова. URL: <http://rgfond-ru.1gb.ru/person/12470>. **29.** **Корелин А. П.** Россия на рубеже веков исторические портреты. М.: Политиздат, 1991. 410 с.

О. В. Сухорада

(Новопсковський краєзнавчий музей)

Трагедія Білого Яру

Сьогодні наша країна, як і у роки Другої світової війни, є епіцентром протистояння агресору. Намагання істориків об'єктивно подати події передісторії й історії війни, відкриття нових архівів і бажання позбавитись ідеологічних стереотипів викликають потребу ще раз дослідити роль України в подіях Другої світової війни, щоб унеможливити їх повторення.

Про трагедію Білого Яру ми дізнались вже через багато десятиліть після війни. Це лише один з епізодів величезної битви, що розгорнулася в 1942 р. від Дінця до Волги, яка почалася поразкою під Харковом і закінчилася розгромом фашистських військ на Волзі. І ми не зрозуміємо, що трапилося тут, якщо коротко не згадаємо тих подій, які передували цьому.

Розгромивши радянські війська під Харковом та в Криму, німецьке командування розпочало головну літню операцію. Планувалось завдати двох з'єднувальних ударів. Один – з району на північний схід від Курська на Воронеж, другий – з району Вовчанська на Острогозьк. Таким чином знищити радянські війська на воронезькому напрямку і вийти до Дону. Операцію на Кантемирівському напрямку німці також планували двома з'єднувальними ударами від Воронежа та з лінії Слов'янськ-Артемівськ-Краматорськ. Обидва угруповання ворога мали з'єднатися біля Кантемирівки і повністю оточити війська нашого Південно-Західного фронту і знищити їх. Як бачимо, наш край був в центрі, на вістрі удару.

Для здійснення свого задуму гітлерівці сформували три потужні армійські групи. На наш край була спрямована група „А” під командуванням фельдмаршала Ліста. До складу групи входили 11-а, і 17-а загальновійськові, 10-а танкова німецька та 8-а італійська танкова армії.

Радянські війська відкотились до р. Оскол. Наприкінці червня німці розпочали наступальну операцію „Клаузевіц”, метою якої було оточення і розгром військ Південно-західного та частини Південного фронту з виходом на Кавказ і Волгу. На 7 липня на лінії Ровеньки-Курячівка-Білокуракине зайняла

оборону 38-а армія. Наступним рубежем оборони мав стати Айдар. Але на цей час ворог уже дійшов до Воронежа і повернув частину військ на південь [6, с. 58; 7, с. 90].

Через Новопсковщину ринула повинь відступаючих військ, в основному пішим ходом. Відомий український поет Павло Усенко, що як фронтовий кореспондент ішов з військами, залишив такий вірш, написаний в липні 1942 р.:

*Тривожно зблискує Айдар,
Вода кривавиться до дна.
Прийшла і в ці краї біда,
Прийшла і в ці краї війна.
Стікає з тебе сто потів,
І втома валить тебе з ніг,
І я напиться хотів,
Але не зміг, але не зміг...[3].*

Шосейні та степові дороги, немов повинь долину, затопили колони тракторів, возів з сільгоспремнанентом та майном евакуйованих. На тракторних причепах і возах сиділи люди. Інші гнали гурти коней, рогатої худоби і вівці. А важкі хмари пилу здіймалися до самого неба, приваблюючи нацистські літаки, що немов шуліки кружляли над степом, знущаючись над беззбройним людом. Налетівши на колону, вони опускалися до десятиметрової висоти і з страшенним ревом проносилися над беззахисними людьми, гуртами худоби, упиваючись своєю безкарністю, вселяючи паніку серед людей та жах на худобу і змушуючи тих й інших розбігатися по полю подалі від доріг. Якщо ж колони продовжували рухатись, то літаки давали по кілька черг з кулемета чи скидали одну-дві бомби і таки загальмовували рух евакуйованих, тобто робили все, щоб не допустити бажану здобич до донських переправ.

Так в степу між Кам'янкою та радгоспом „Айдар” Марківського району розбомбили величезну тракторну колону, де вона і стояла до вигнання гітлерівців радянськими військами.

Відомий краєзнавець В. А Гурський встановив, що через наш край відступали в основному війська 28-ї армії генерала Д. І. Рябишева та частини 40-ї армії, в тому числі 13-а, 15-а гвардійські, 38-а та 175 стрілецькі дивізії. Генерал Рябишев залишив спогади і про Харківську операцію, і про Воронежко-

Ворошиловградську операцію, але про хід подій у нашому краї там немає нічого [1, с. 5–38].

Південніше від нашого краю відступала 38-а армія генерала В. К. Москаленка, який дає лише загальний хід подій. Тому про бої на Новопсковщині ми маємо лише уривчасті дані з спогадів окремих бійців з різних частин, систематизовані свого часу В. А. Гурським.

10 липня в районі з'явилися танкові і моторизовані частини окупантів, в цей же день ворог захопив станцію Кантемирівку, тому частини, що виявилися в оточенні змушені були прориватися південніше. Так з Новобілої через Заайдарівку в район Біловодська-Міллерово проривалася 15-а гвардійська дивізія генерал-майора Василенка. Про неї дійшло до нас чи не найбільше даних.

Комдив Василенко з частиною 44-го гвардійського стрілецького полку, скориставшись американськими вантажівками „Джемп“, прослизнувши степовими дорогами між селами Донцівка і Новорозсош крізь німецьке кільце, також степовими дорогами вийшли на Біловодськ, прорвали оборону під станицею Морозівською та вийшли до своїх.

Рештки 47-го і 50-го гвардійських стрілецьких полків та 43-го артилерійських полків, очолювані начальником артилерії дивізії гвардії підполковником Телетіним теж прорвали кільце оточення біля с. Донцівки.

Ось як описував ті події 10 липня 1942 р. в кінці 1986 р. колишній командир батареї Роман Агріков з Одеси: *„Бій та прорив через Донцівку пам'ятаю добре. Село простягалося вздовж річечки, заплава її була заболоченою та зарослі очеретом. Єдиний дерев'яний міст в районі прориву захопили німці (отже вони йшли через Ганусівку з гори). Ми вивели всі гармати на відкриті позиції, дружно вдарили і наша піхота пішла вперед. Нацисти намагались підпалити міст і спробували підігнати сюди бензовозку. Але ми накрили її артвогнем. Наша піхота заволоділа мостом, а далі й прилеглим до дороги вулицями, змусивши німців тікати з них в очерети в одних підштанниках. По утвореному коридору і пройшли наші обози без*

найменших втрат, а в умовлений час знялися з вогневих позицій і артилеристи заслону”.

Але за 15 км південніше с. Донцівки в Білому Яру німецькі танки наздогнали якусь колону бійців, що відступали на Біловодськ. Що це була за частина ми, на жаль, не знаємо, можливо якісь підрозділи з тієї ж 15-ї гвардійської дивізії, що відстали, можливо з іншої. Була в них лише одна гармата, єдиним пострілом з якої було підбито передовий танк біля дамби степового ставка. Тоді вдарили ворожі кулемети, навколо були лише хліба, ні лісосмуг, ні крутосхилих ярів... 10 липня загарбники захопили всю Новопсковщину [2, с. 415; 5, с. 444].

Ховали загиблих воїнів за наказом новоспеченого німецького коменданта в Новопскові місцеві жителі, це були діди та підлітки. За спогадами ветерана війни і праці О. І. Протасова з Новопскова до братської могили поклали не менше 200 бійців. Відтоді вони і лежать тут безіменні [1, с. 5–38].

В спогадах маршала К. Москаленка говориться: *„10 липня було відносно спокійно... і лише вкінці дня вони досягли переднього краю поспішно зайнятої оборони. Після виснажливого нічного маршу до ранку 11 липня ми досягли останнього проміжній лінії Первомайський – Новострільцівка і перекрили залізницю північніше районного центру Чертково”* [6, с. 45].

Бої на території нашого краю залишилися поза увагою маршалів і генералів, але залишилися в пам'яті бійців і командирів. Нацистам не вдалося розгромити радянські війська влітку 1942 р., відходячи з боями за Дон, вони нагадували пружину, яка стискувалася під дією ворожої сили, але не зламалася. Серед частин, які відзначилися в боях на Волзі, були і ті, що відступали нашими степами. В спогадах генерала Рябишева зазначено: *„В безперервних багатоденних боях з переважаючими силами піхоти, танків та авіації з'єднання 28 армії зазнали дуже тяжких втрат. До берегів Дону вони прийшли повністю обезкровленими. В полках залишалось по 100-150 активних багнетів та обози, але управління військами не порушувалось і зберігалось до кінця боїв. 13-а та 15-а гвардійські стрілецькі дивізії після тяжкого відступу були перекинуті в Сталінград”.*

Сучасний рівень досліджень подій Другої світової війни особливу увагу приділяє гуманітарним проблемам війни. Для молоді України важливо приєднатися до європейського сприйняття війни як трагедії, розуміти відповідальність за пам'ять про минуле, бо це шанс на майбутнє.

Джерела та література

1. Гурський В. А. Нескорена Слобожанщина. Луганськ: „Преса”, 2005. С. 176.
2. Золотарев В. И. Новопсковский район. *Книга памяти Украины. Луганская область*. Луганск, 1995. Т. 8. С. 670.
3. Золотарьов В. І. До 350-річчя нашого краю. Велика Вітчизняна. *Перемога*. 1988. № 84.
4. Історія Української РСР. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945). К., 1977. Т. 7. С. 121–135.
5. Істория городов и сел УССР. Луганская область. Луганск, 1976. С. 727.
6. Москаленко К. С. На Юго-Западном направлении. Воспоминания командарма. М. : Наука, 1969. Кн. I. С. 758.
7. Рябышев Д. И. Первый год войны. М.: Воениздат, 1990. С. 255.

С. А. Теліженко

(Відділ археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України),

О. В. Набока

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Обстеження курганної групи на північний захід від с. Новоселівка (Старобільський район Луганської області)

Дослідження археологічної спадщини Луганщини є неодмінним атрибутом переосмислення історичного минулого краю. У зв'язку із цим, кафедра історії України ЛНУ імені Тараса Шевченка (Набока О. В.) та Інститут археології НАН України (С. А. Теліженко), в рамках меморандуму про співробітництво між двома установами, у червні-липні 2019 р. виступили ініціаторами відновлення роботи Луганського археологічного загону, учасники якого – переважно студенти університету спеціальності „Середня освіта (Історія)”, досліджували різні стародавні об'єкти, які знаходяться на території м. Старобільськ та навколишньої території. Серед таких археологічних пам'яток,

з якими ознайомилися майбутні історики, є група курганів бронзового віку, які знаходяться біля с. Новоселівка Старобільського району Луганської області.

Згідно інформації, наведеній у державному реєстрі пам'яток археології, на території Старобільського району нараховується 222 об'єкти археологічної спадщини. При цьому лише на три з них складено паспорти. Згідно законодавства у сфері охорони культурної спадщини, для з'ясування технічного стану об'єктів (пам'ятки) археологічної спадщини, встановлення фактів порушення пам'яткоохоронного законодавства та уточнення облікових даних, необхідно проведення постійного моніторингу (раз на рік) та періодичної інвентаризації (раз на 5 років). Починаючи з 2014 р. на території Старобільського району моніторинг та інвентаризація археологічних об'єктів не проводилися. Часткове вирішення цієї проблеми було здійснено у 2019 р., коли під час проведення археологічних розкопок ранньонеолітичної стоянки Старобільськ-І авторами цієї публікації. Як зазначалося вище, разом зі студентами ЛНУ імені Тараса Шевченка було оглянуто курганні групи поблизу с. Новоселівка (Титарівська сільська рада). Під час огляду було зафіксовано сучасний стан курганів, проведено фотофіксацію та нанесено на карти.

Курганна група (охоронний №7461). Курганна група складається з 11 насипів, розташованих на орному полі корінного правого берега, у східній частині вододільного плато між річками Айдар та Гнила Плотва, від 600 до 400 м на захід від південної околиці с. Новоселівка (кол. Беседівка), у 381 м на північний захід від Новоселівського цвинтарю (рис. 2. а,b). Згідно державного реєстру археологічних пам'яток Старобільського району, дана курганна група була обстежена у 1988 р. доцентом Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка К. І. Красильниковим. Він нарахував лише 5 насипів. Паспорт на даний об'єкт відсутній, проте інформацію включено до Зводу пам'яток (друком не вийшов). Групу у кількості 13 курганів також зображено на мапі Ф. Ф. Шуберта (1863 р.) (рис. 1).

Курган 1. Висота насипу 3,5 м, діаметр до 35 м (рис. 2.а,б; фото 1). Поверхня задернована, поли розорюються. На верхівці кургану окоп часів другої світової війни, зарослий кущами. По всій поверхні насипу відзначено численні свіжі покопи лопатою, спричинені сучасними мародерами.

Курган 2.

Розташовується у 21 м на північний захід від поли кургану № 1 (рис. 2.а,б; фото 1). Висота насипу 1,2/1,3 м, діаметр до 30 м. Через курган прокладено ґрунтову дорогу. Північна та південна поли насипу розорюються.

Курган 3. Розташовується у 74 м на південний схід (рис. 2.а,б; фото 2) . Насип має овальну форму через розораність. По західній полі проходить ґрунтова дорога. Поверхня задернована, поросла кущами та деревцями, північна та східна поли розорюються. Форма насипу асиметрична, висота до 3 м, приблизний діаметр 35 м.

Курган 4. Розташовується у 49 м на південний захід від кургану № 1 (рис. 2.а,б; фото 3). Насип добре виділяється на розораній поверхні, поли пологісті. Висота 1,6/1,7 м, діаметр до 40 м.

Курган 5. Розташовується у 60,2 м на північний захід від кургану № 1 (рис. 2.а,б), на розораному полі. Насип погано помітний, поли пологісті. Висота кургану 0,2 м, діаметр до 20 м.

Рис. 1. Новоселівка-2019. Курганна група № 7641 на мапі Ф.Ф. Шуберта (позначено червоним)

Рис. 2.а,б. Курганні групи 1 (№7641) та 2 на мапах Google Earth;

Фото 1

Фото 2

Фото 3

**Фото 1. Кургани 1 та 2. Вигляд з півдня;
Фото 2. Курган 3 Вигляд із заходу;
Фото 3. Курган 4. Вигляд з півночі;**

Фото 4

Фото 5

Фото 6

**Фото 4. Курган 7. Вигляд із заходу фото;
Фото 5. Курган 7. Підкопи з південно-західної сторони поли;
Фото. 6. Курган 10. Вигляд зі сходу**

Курган 6. Розташовується у 74 м на захід-південний захід від кургану № 1 на розораному полі (рис. 2.a,b). На денній поверхні виділяється дуже слабо. Висота 0,2/0,3 м, діаметр до 25 м. На поверхні зустрічаються уламки кварциту та піщаника.

Курган 7. Розташовується у 138 м на південь-південний захід від кургану № 1 (рис. 2.a,b; фото 4). Східна частина кургану розорюється, південна полу зруйновано внаслідок облаштування несанкціонованого кар'єру з видобутку піску (фото 5). Курган має видовжену з півночі на південь форму, що пояснюється впливом антропогенних факторів (розорювання та прокладання ґрунтової дороги по західній частині) Висота насипу до 2 м, довжина до 30 м, ширина до 20 м. Поверхня задернована.

Курган 8. Розташовується у 116 м на захід від кургану № 1 (82.a,b). На денній поверхні слабо виділяється через сильну

розораність. В насипі зафіксовано грабіжницьку яму розмірами 1,5х1,2 м. Висота кургану до 0,3 м, діаметр до 20 м.

Курган 9. Розташовується у 88 м на південний схід від кургану № 1. Із західної сторони межує з курганом № 3 (2.а,b). Слабо виділяється на денній поверхні. Насип розорюється, висота 0,1/0,2 м, діаметр до 15 м.

Курган 10. Розташовується на орному полі у 128,7 м на південний схід від кургану № 1 (рис. 2.а,b; фото. 6). Слабо виділяється на денній поверхні. Висота 0,3/0,4 м, діаметр до 20 м.

Курган 11. Розташовується центральною частиною на ґрунтовій дорозі у 39 м на північний схід від кургану № 1 (рис. 82.а,b). Висота насипу 0,2/0,3 м, діаметр до 20 м. Східна та західна частини кургану розорюються.

Нововиявлена курганна група. У 602 м на північ-північний схід від кургану № 1 (курганної групи обліковий № 7641) зафіксовано насипи ще однієї групи, яка не фігурує в жодній обліковій документації (рис. 2.а; 3). Курганна група складається з 3-х насипів, між якими пролягає ґрунтова дорога і розташовується на правому березі р. Айдар, в північно-східній частині вододільного плато між р. Айдар та Гнила Плотва, у 2,693 км на південний захід від центральної частини м. Старобільськ та у 234 м на захід від с. Новоселівка. Оскільки обстежені насипи не фігурують на жодних картографічних матеріалах, існує ймовірність того, що вони мають більш пізнє походження і не пов'язані з традицією подібного облаштування поховальних споруд.

Рис. 3.

Фото. 7

Рис. 3. Новоселівка-2019. Курганна група 2 на мапі Google Earth; Фото 7. Новоселівка-2019. Курганна група 2. Курган 1, вигляд з півдня.

Курган 1. Знаходиться на захід від ґрунтової дороги. Поверхня задернована. Висота

0,5/0,6 м, діаметр до 20 м (рис. 3; фото. 7).

Курган 2. Розташовується на схід від ґрунтової дороги, у 42,5 м на південний схід від кургану № 1 (рис. 3; фото. 8,9). Поверхня задернована, висота 0,4/0,5 м, діаметр до 15 м.

Курган 3. Розташовується у 38,5 м на схід від кургану № 1 та у 23 м на північний схід від кургану № 2 (рис. 3; фото. 9,10). Насип задернований, заввишки 1,4/1,5 м та діаметром до 20 м. По центру насипу облаштовано окоп часів Другої світової війни.

Висновки. Наведена інформація лише про два археологічних об'єкти дає можливість оцінити вплив трьох чинників на технічний стан стародавніх споруд. По перше, не дивлячись на те, що курганна група (обліковий № 7641) має статус, згідно якого вона має охоронятися і у неї мають бути охоронні межі, все одно розорується, в результаті чого окремі насипи важко визначити на місці. По-друге, облаштування несанкціонованого кар'єру з видобутку піску наносить значні пошкодження кургану 7. По-третє, мародери, які проводять заборонену законом пошукову діяльність, залишають на поверхні прокопи і ями, а також збувають виявлені артефакти на чорних ринках.

Хронологічні межі зведення поховальних об'єктів можливо лише після проведення археологічних робіт. З великою долею ймовірності можна стверджувати, що обидві курганні групи з'явилися в епоху бронзи та могли використовуватися до епохи середньовіччя.

Джерела та література

1. Наказ Міністерства культури України 11.03.2013 № 158 (у редакції наказу Міністерства культури України від 27 червня 2019 року № 501).

Ю. С. Шевцова

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка),

Є. С. Шевцова

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Стан жіночої вищої освіти в Харківській губернії на прикладі роботи Інституту шляхетних дівчат (на матеріалах видань Харківського губерньського статистичного комітету)

У період освітньої реформи та створення перших всестанових навчальних закладів у Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. постало питання вищої жіночої освіти. Частина жінок, які закінчували середні школи, прагнула навчатися далі. В основі цього явища знаходилося декілька причин. Перш за все, суспільно-економічний розвиток, який спостерігався у різних галузях, вимагав використання також і жіночого ресурсу. Другим чинником був розвиток природничих наук та медицини, завдяки яким вдалося переглянути упереджене ставлення до жінки як до інтелектуально слабшої особи, ніж чоловік. Ці суперечки тривали з кінця XVIII до початку XX ст. і позначилися на змінах форм і змісту жіночої освіти упродовж цього періоду. Оскільки вища освіта забезпечували нові професійні можливості, то й ставлення різних груп суспільства до такої освіти для жінок було неоднозначним. Тому шлях до вищої освіти для більшості жінок виявився непростим [1].

Інститути шляхетних дівчат можна вважати непересічними навчальними закладами в історії вітчизняної жіночої освіти. Заснування Харківського університету у 1805 р. відкрило можливість організації першого інституту шляхетних дівчат на території України. Навчальний заклад почав діяти у Харкові у 1812 р. На відміну від інших закладів подібного типу в Російській імперії, Харківський інститут шляхетних дівчат мав за мету допомогу донькам збіднілих дворянських родин. Тому й програма навчання мала практичний характер і була спрямована на те, щоб дівчата після закінчення навчального закладу мали можливість та необхідні знання для праці гувернантками або домашніми вчительками у багатих родинах. Так Харківський інститут шляхетних дівчат став першим середнім навчальним

закладом, який за мету ставив не виховання дівчини як „окраси суспільства”, а виховання справжньої трудівниці. Видатні науковці викладали у цьому навчальному закладі, короновані особи опікувалися його діяльністю [2].

Харківський інститут шляхетних дівчат був прикладом для заснування подібних навчальних закладів на території України. Завдяки невтомній праці громадських діячів, які опікувалися ним, а також педагогічному персоналу, що організував навчальний процес на належному рівні, він став першою сходинкою на шляху здобуття жінками доступу до сфери педагогічної діяльності.

В 1856 р. інститутом була видана книжка “На пам’ять про випуск”, де знаходився список всіх, хто викладав в інституті, список випускниць, програма публічного екзамену тощо.

За даними Пам’ятної книжки Харківської губернії за 1862 р. встановлювались такі правила прийому. До інституту мали можливість вступити дівчата дворянського та купецького стану. Прийом відбувається 1 серпня у парні роки, наприклад 1858, 1860 тощо. Пансіонерки могли бути „казенними” або навчатись за власний кошт. Вік дівчат для набору – 10–12 років. Для тих же, хто буде навчатись за власний кошт, вік складав від 8 до 13 років. Цікавим у загальних правилах вступу є те, що потрапити на повне забезпечення за рахунок інституту могли дівчата, родини яких підтвердили неможливість оплати через поганий матеріальний стан. Підтвердження могло бути відповідною довідкою або свідченнями поліції, представників дворянства, інших начальників. Тобто ми спостерігаємо відмінність Харківського інституту шляхетних дівчат від інших подібних закладів імперії – підтримка дівчат із збіднілих родин.

При вступі дівчата повинні мати базові знання з основних дисциплін, шкільну або гімназійну освіту. При цьому існувала заборона на прийом дівчат з розумовими та фізичними відхиленнями [3, с. 131].

Адрес-календар Харківської губернії за 1871 р. подає інформацію щодо умов вступу в інститут. Навчання триває 7 років. Плата за навчання – 2 080 карбованців на рік та окремо за вивчення музики від 40 до 100 карбованців на рік за 2 уроки на тиждень, залежно від кваліфікації вчителя. Вступні іспити

включали знання загальних молитов, читання та письмо російською, німецькою та французькою мовами [4]. А за Календарем 1892 р. можна зрозуміти, які предмети вивчались в інституті. Серед них Закон Божий, математика та фізика, історія та географія, педагогіка, природнича історія, чистописання, російська, німецька та французька мови, природничі науки, малювання, музика, церковний та італійський спів, рукоділля, танці та гімнастика [5, с. 61].

При Інституті був власний лазарет, церква. Серед викладачів значна частка громадян Франції, Німеччини, Австрійської губернії. Всі вони проживали в будівлі інституту. Серед робітників установи були також класні дами, доглядач гардеробу, завідувач господарством [6, с. 92].

Тож проаналізувавши роботу Харківського інституту шляхетних дівчат на матеріалах видань Харківського губернського статистичного комітету, можна зробити висновок, що установа була дійсно взірцем вищої освіти в регіоні. Серед навчального плану були враховані не лише аспекти виховання шляхетності учениць, але й надавались практичні навички. Правила вступу можна назвати лояльними, адже враховувалась можливість безоплатного навчання дівчат зі збіднілих родин. При цьому через наявність вступних іспитів, можна зробити висновок, що вступ до інституту дівчат з зовсім бідних родин неможливий, адже вимагає знань кількох мов. Проте перший в Україні Харківський інститут шляхетних дівчат, був дійсно оплотом жіночої освіти в губернії.

Джерела та література

- 1. Добровольська В. А.** Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття. *Історичний архів. Наукові студії*. 2009. Вип. 3. С. 114–117.
- 2. Рижкова М.** З історії розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2010. Вип. LIII. Ч.П. 249 с.
- 3. Пам'ятна книжка Харківської губернії.** Харків, 1862. С. 131.
- 4. Адрес-календар Харківської губернії.** Харків, 1871. С.301–302.
- 5. Адрес-календар Харківської губернії.** Харків, 1891. С. 61.
- 6. Адрес-календар Харківської губернії.** Харків, 1892. С. 92.

ІСТОРІЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ СПАДЩИНИ КРАЮ

П. В. Белицький
(Донецький національний
технічний університет)

Пасажирське залізничне сполучення на Донбасі, травень-листопад 1918 року

Залізничний транспорт до середини ХХ ст. був основним, який використовувався для перевезення пасажирів у далекому й місцевому сполученні. Від функціонування залізниць залежали і залежать питання не лише організації міграцій населення, але й територіальної цілісності країни. Без розгляду питання пасажирського сполучення неможливо дати повну відповідь про функціонування держави в цілому. Коли краєзнавці розглядають етап Української Революції – Гетьманат, його характеризують як період нестійкої рівноваги всередині держави та на зовнішньополітичному напрямі. Втім, факти стосовно пасажирського залізничного сполучення на Донбасі та за його межами за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського для дослідника залишаються маловідомими, що не дає можливості надати повну та об'єктивну оцінку того періоду, та потребують подальшого висвітлення у науковій та періодичній літературі.

Метою роботи є встановлення обсягів та виду пасажирського залізничного сполучення на залізницях Донбасу та на основних виходах із регіону у травні – листопаді 1918 р. Для досягнення мети слід вирішити такі задачі: 1) визначити обсяги пасажирського сполучення залізницями всередині Донецького басейну в період Гетьманату; 2) визначити способи досягання пасажирів з Донецького басейну віддалених пунктів всередині Української Держави.

У листопаді-грудні 1917 – травні 1918 р. тривали воєнні дії між Українською Народною Республікою та більшовицькою Російською республікою, які завершилися відступом більшовиків з території України. Наприкінці квітня 1918 р. в Києві було проголошено владу гетьмана, яким став колишній офіцер Російської імператорської армії П. Скоропадський. Першочерговим завданням для гетьманського уряду стало

забезпечення сталого функціонування новоствореної Української Держави, яке було неможливо вирішити без забезпечення регулярного пасажирського сполучення всередині країни. Оскільки єдиним видом транспорту, який був здатним зв'язати віддалені регіони держави, був залізничний, на нього і покладалася вказана вище задача.

На початку травня 1918 р. почалося курсування потягів пасажирського сполучення на вцілілих ділянках Катерининської залізниці. За межі Донбасу потяги пасажирського сполучення не виходили: на Дніпровському напрямі потяги ходили від Ясинуватої до станції Чаплине. Внаслідок руйнування залізничних мостів через річки Вовча, Терса, Самара, до станції Синельникове доводилося їхати кіньми. Від Синельникового можна було виїхати до Харкова [6, арк. 149].

Ситуація почала стабілізуватися з другої декади травня, хоча залізниці Української Держави після війни і відчували гостру нестачу пасажирського рухомого складу. З 11 травня було налагоджене безпересадочне сполучення Донбасу із Катеринославом (Дніпро) шляхом курсування товаро-пасажирських потягів № 31/32. З 12 травня пішли потяги пасажирського сполучення № 31/32 Гришине – Юзове (Донецьк) через Рою. В середині травня також відновили пасажирський рух до станції Харцизьк, а з 12 червня – до станції Ростов. Наприкінці літа – на початку осені від Катеринослава в напрямі Ясинуватої курсували щонайменше 3 пари потягів: поштові № 3/4, пасажирські № 13/14 і товаро-пасажирські № 31/32 [1, с. 4; 4, с. 3; 8, с. 4].

По станції Очеретине з 20 травня була відкрита зручна пересадка з Катеринослава і Гришиного на Дебальцеве, куди курсували поштові потяги 3/11-4/12, були узгоджені із поштовими потягами № 3/4 Долинська – Харцизьк. Ще 11 травня було налагоджене курсування поштових потягів № 3/4 у сполученні Луганськ – Дебальцеве – Алмазна, то ж з'явилася можливість безпересадочного сполучення між Луганськом і Катеринославом. З 28 травня маршрут потягу № 3/4 було подовжено до станції Куп'янськ, по якій можна було пересісти на пасажирський потяг № 7/8 до станції Харків. Станом на 1 листопада від станції Луганськ в напрямі Дебальцевого,

Куп'янська курсували 3 пари потягів: поштові № 3/4, пасажирські № 7/8 і товаро-пасажирські № 31/32. Пасажирський потяг Північно-Донецької залізниці № 11/12 сполученням Луганськ – Харків через Сентянівку, Ізюм курсував один раз на день [7, с. 4; 9, с. 4; 11, с. 4].

Від станції Луганськ у східному напрямі курсували 2 пари дачних потягів до Вільхової та 2 пари потягів (поштові й товаро-пасажирські) до станції Міллерове, по якій можна було пересісти на потяг до Ростова [11, с. 4].

З 21 червня було відновлене пасажирське сполучення Маріуполь – Ясинувата (пасажирські потяги № 9/10), з 22 червня – Олександрівськ (Запоріжжя) – Дебальцеве (поштові потяги № 3/4) [10, с. 4].

Станом на 30 травня від станції Микитівка курсувало 2 потяги до станції Лозова через Слов'янськ: поштові № 3/4 і товаро-пасажирські, або ж „етапні” (тобто, спеціальні) №№ 91/92 (до Харкова) і 93/94. Останні потяги були не щоденного сполучення. Проїзд у „етапних валках” дозволявся і звичайним пасажиром за тарифом III класу, хоча прямим призначенням цих потягів було перевезення солдат і офіцерів німецької та австро-угорської армій. Протягом першої декади червня маршрут потягу № 3/4 було подовжено до Харкова, тут було призначено пару товаро-пасажирських потягів № 95/96. У червні було відкрите безпересадочне сполучення між Харковом і Ростовом. На початку липня на напрямі Ростов – Микитівка – Харків курсували 2 пари потягів пасажирського сполучення (поштові № 3/4 і пасажирські № 13/14), плюс не щоденні „етапні” чи товаро-пасажирські потяги [5, с. 4; 14, с. 4; 15, с. 4].

Отже, на ключових залізницях Донбасу було налагоджене регулярне курсування потягів пасажирського сполучення у кількості 1–4 пар на добу.

Що стосується сполучення Донбасу із іншими населеними пунктами Української Держави, останнє здійснювалося через Синельникове, Катеринослав, Долинська, Лозову, Харків тощо. Від станцій Синельникове і Лозова курсували потяги Кримського напрямку (по 2–4 пари на добу, без урахування „етапних”). Від Катеринослава ходили швидкі та пасажирські потяги на Київ (2–3 пари на добу), а також „етапні” в напрямі державного

кордону: до станцій Броди (Львівський напрям) і Новоселиця (Чернівецький напрям). Від станції Долинська ходили потяги до Миколаєва, Херсона [2; 3; 5, с. 4; 12].

Від станції Харків на початку липня потяги пасажирського сполучення курсували в напрямі Білгорода (поштові № 3/4 – до станції Куп'янськ, товаро-пасажирські №№ 21/22, 23/24, 93/94 – до Білгорода), звідки пасажирський рух здійснювався до державного кордону – до станції Гостищево. Через державний кордон на даному напрямі пасажирське залізничне сполучення між Українською Державою і Російською республікою не здійснювалося. Курсував кур'єрський поїзд № 1/2 Харків – Київ через Полтаву, інший кур'єрський Київського призначення – теж № 1/2 – через Ворожбу. На Київ через Ворожбу ходили також поштовий потяг № 3/4 і пасажирський – № 13/14. До Ворожби ходив і товаро-пасажирський потяг № 93/94. На Херсонському напрямі з Харкова курсували поштові (№ 3/4), пасажирські (№ 11/12) і товаро-пасажирські (№ 93/94) потяги. „Етапні валки” з Харкова призначалися, наприклад, до станції Пінськ, по якій були узгоджені з „німецькими валками” до Бреста [2; 3; 5, с. 4; 13].

Отже, обсяги пасажирського сполучення на виходах з Донбасу коливалися в межах 1–4 пари потягів пасажирського сполучення, плюс „етапні” потяги.

Таким чином, було встановлено: за часи існування Гетьманату Української Держави, всередині останньої було налагоджене регулярне пасажирське залізничне сполучення в обсягах не менше 1 пари потягів на добу. На Донбасі та на основних виходах із Донецького басейну курсували до 2-3 щоденних пар потягів; дозволявся проїзд пасажирів у спецпотягах військового призначення.

Джерела та література

1. **Движение поездов.** *Екатеринославский вестник.* 1918. 8 июня.
2. **Курсування** призначених нарадою валок. *Відродження.* 1918. № 125.
3. **Наради.** *Відродження.* 1918. № 124.
4. **Пассажи́рские** поезда. *Екатеринославский вестник.* 1918. № 20. 16 мая.
5. **Поезда** Слободских (бывш. Южных) железных дорог на время с 6 июля 1918 г. *Возрождение.* 1918. № 96.
6. **Правление** акционерного общества каменноугольных копей „Григорьевка-

Гришино”. *Державний архів Донецької області*. Ф. 184. Оп. 1. Спр. 1. **7. Претнар Я.** Пассажи́рские поезда. *Екатеринославский вестник*. 1918. № 16. 11 мая. **8. Претнар Я.** Пассажи́рские поезда. *Екатеринославский вестник*. 1918. № 18. 14 мая. **9. Претнар Я.** Пассажи́рские поезда. *Екатеринославский вестник*. 1918. № 31. 20 мая. **10. Претнар Я.** Пассажи́рские поезда. *Екатеринославский вестник*. 1918. № 50. 21 июня. **11. Расписание** поездов Запорожской ж. д. *Донецкая жизнь*. 1918. № 1952. 1 ноября. **12. Розпис** руху валок Правобережної залізниці. *Відродження*. 1918. № 125. **13. Розпис** руху валок Лівобережної залізниці. *Відродження*. 1918. № 125. **14. Расписание** поездов. *Голос жизни*. 1918. № 7. 30 мая. **15. Расписание** поездов. *Голос жизни*. 1918. № 17. 11 июня.

П. В. Белицкий
(Донецький національний
технічний університет)

Пасажи́рське залі́зничне спо́лучення на Луга́нщині на поча́тку ХХ сто́ліття

Після революційного безладу 1905–1907 рр. у Російській імперії розпочався промисловий підйом, що супроводжувався тотальним інвестуванням закордонного капіталу в російську економіку. Особливо це стосується підприємств Донецького басейну. Це неминуче призводило до збільшення обсягів вантажних перевезень залізницями Донбасу. Зі збільшенням обсягів вантажоперевезень збільшувався і потік людей на промислові підприємства, що призводило до збільшення обсягів пасажирських перевезень та появи нових пасажирських сполучень. Однак системна інформація з даного питання у науковій та публіцистичній літературі відсутня.

Метою роботи є встановити обсяги пасажирських сполучень на Луганщині безпосередньо перед революційними подіями 1917–1921 рр. Для досягнення мети слід вирішити задачі: 1) визначити кількість пар і категорії потягів пасажирського сполучення основними залізничними напрямками Луганщини в 1916 р.; 2) розглянути склад потягів далекого і місцевого пасажирського сполучення на Луганщині безпосередньо перед подіями 1917 р.

Станом на 1916 р. на території сучасної Луганщини функціонували дві казенні та дві приватні залізниці: а) казенна Катерининська залізниця – напрями Міллерове – Дебальцеве – Попасна – Куп'янськ, Дебальцеве – Звірове, Попасна – Микитівка, Дебальцеве (Чорнухине) – Чистякове – Іловайське, Колпакове – Першозванівка, Штерівка – Криндачівка; б) казенні Південні залізниці – напрям Краматорська – Бахмут – Попасна; в) приватна Північно-Донецька залізниця – напрями Яма (Сіверськ) – Ниркове – Сентянівка – Родакове – Шмидтівська (Лутугіне) – Лиха, Ниркове – Комишуваха, Сентянівка – Бежанівка (вантажний), Сентянівка – Орловська, Бразоль – Шмидтівська – Луганськ; г) приватні Південно-Східні залізниці: напрям Ліскі – Міллерове – Лиха – Звірове – Ростов.

Хід Міллерове – Луганськ – Родакове – Дебальцеве – Попасна – Сватове – Куп'янськ, від Луганська до Депрерадівки та від Боржоївки до Курилівки був двоколіїним. У 1916 р. тут курсували такі потяги: поштові № 3/4 Луганськ – Дебальцеве – Куп'янськ, поштові № 3/4 Міллерове – Луганськ, пасажирські № 7/8 Луганськ – Дебальцеве – Попасна, пасажирські № 7/8 Микитівка – Попасна – Куп'янськ, прискорені товарні (товаро-пасажирські) № 31/32 Міллерове – Дебальцеве, прискорені товарні № 33/34 Дебальцеве – Куп'янськ, місцеві №№ 33/34, 37/38 Вергунка – Луганськ, № 35/36 Вільхова – Луганськ. Від станції Попасна в напрямі сучасної Донеччини курсували наступні потяги пасажирського сполучення: поштові № 3/4 Попасна – Бахмут – Краматорська, поштові № 3/4 Попасна – Микитівка, пасажирські № 7/8 Куп'янськ – Микитівка, прискорені товарні (товаро-пасажирські) Попасна – Микитівка [1, с. II.45–58, II.107–114, III.28–30, IV.36–37, IV.39–43; 2, с. 44 т. 36–6, с. 217–218 т. 204, с. 219 т. 205, с. 227 т. 209¹].

Одноколіїний хід Лиха – Родакове – Яма із його двоколіїним подовженням на Лиман – Харків належав приватній Північно-Донецькій залізниці. Станом на 1916 р. тут курсували наступні потяги: поштові № 3-11/12-4 Луганськ – Льгов, товаро-пасажирські № 5/6 Лиха – Льгов через Шмидтівську. В напрямі Луганськ – Бразоль через Шмидтівську курсували товаро-

¹У посиланнях на джерела: т. – таблиця, д. – додаток.

пасажирські потяги №№ 5/6, 7/8, 9/10. Від станції Сентянівка відправлялися змішані (поштово-товаро-пасажирські) потяги № 3/4 до станції Орловська. Від Ниркового відправлялися передавальні товаро-пасажирські потяги № 3/4, 5/8, 9/10 до Комишувахи, що на ході Дебальцеве – Куп'янськ [1, с. П.143–144; 2, с. 225 т. 208-в, 208-г, с. 226 т. 208-е, 208-ж].

Хід Дебальцеве – Звірове від Чорнухиного до Штерівки – двоколіїний, і тут курсували такі потяги: поштові № 3/4 Маріуполь – Звірове, пасажирські № 7/8 Маріуполь – Звірове, прискорені товарні (товаро-пасажирські) № 31/32 Дебальцеве – Звірове. Від станції Чорнухине, що на ході Дебальцеве – Звірове, в напрямі сучасної Донецчини відправлялися потяги: поштові № 3/4 Дебальцеве – Іловайське – Караванна – Олександрівськ (Запоріжжя) – Довгинцеве, прискорені товарні (товаро-пасажирські) № 31/32 Дебальцеве – Іловайське. Від станції Колпакове на тому ж самому ході відправлялися товаро-пасажирські потяги № 7/8 до станції Першозванівка. Від сусідньої станції Штерівка відправлялися місцеві потяги №№ 51/52, 53/54 до станції Криндачівка [1, с. П.24–41, П.95–103, П.115–116, П.171–172, IV.30–35; 2, с. 107 т. 144-б, с. 216 т. 203-а, с. 219 т. 205-б, с. 230 т. 213].

Таким чином, на лініях та гілках Катерининської, Північно-Донецької та Південних залізниць у 1916 р. курсували потяги пасажирського сполучення (поштові, пасажирські, товаро-пасажирські, прискорені товарні, змішані) у кількості 1-3 пар на добу, що забезпечувало основні потреби населення.

До подій 1917–1921 рр. залізницями сучасної Луганщини курсували потяги із пасажирськими, поштовими, багажними, товарними та спеціальними вагонами. У спеціальних вагонах перевозили залізничників при виконанні службових зобов'язань, ув'язнених та етапні команди, військових. Останніх також перевозили у воїнських потягах, які призначалися особливим розпорядженням і мали нумерацію №№ 91-96. Наприклад, станом на 1915 р., на напрямках Міллерове – Дебальцеве – Куп'янськ, Попасна – Микитівка, Звірове – Ясинувата і Дебальцеве – Іловайське призначалися воїнські потяги №№ 91/92, 93/94. Крім того, склад прискорених товарних потягів дозволяв включити за необхідності вагони для 250 солдат. Щодо

арештантів, їх рух відбувався за наявності арештантів та сформованих етапних команд таким чином: в напрямі Луганськ – Катеринослав – по четвергах (арештантський вагон у складі потягів №№ 3, 13), Катеринослав – Луганськ – по понеділках (потяги №№ 32), Бахмут – Попасна – Луганськ – по п'ятницях (потяги № 8), Луганськ – Попасна – Бахмут – по четвергах (потяги № 7), Харків – Луганськ – по середах (потяги № 8), Луганськ – Харків – по четвергах (потяги № 7), Куп'янськ – Сватове – Куп'янськ – по четвергах (потяги №№ 7 і 8) [1, с. V.22–23 д. 2, с. IV.24–27 д. 3].

Наводяться склади наступних потягів пасажирського сполучення: № 3/4 Міллерове – Луганськ – по одному поштовому, багажному вагону, вагону-міксту I/II класу, 3 вагони III класу; № 3/4 Луганськ – Дебальцеве – Куп'янськ – по одному поштовому, багажному вагону, вагону-міксту I/II класу, вагону II класу, 4 вагони III класу, вагон-мікст I/II класу безпересадочного сполучення Луганськ – Катеринослав; № 3/4 Маріуполь – Звірове – по одному поштовому, багажному вагону, вагону I і II класу, 3 вагони III класу; № 3/4 Попасна – Микитівка – по одному поштовому, багажному вагону, вагону II класу, 2 вагони III класу; № 3/4 Дебальцеве – Довгинцеве – по одному поштовому, багажному вагону, вагону-міксту I і вагону II класу, 3 вагони III класу; № 7/8 Луганськ – Попасна – по одному багажному вагону, вагону-міксту I/II класу, 2 вагони 3 класу та по 2 вагони у безпересадочних сполученнях Луганськ – Льгов (мікст I/II і III класу), Луганськ – Лозова – Катеринослав (II і III класу); № 7/8 Попасна – Куп'янськ – по одному багажному вагону, вагону-міксту I/II класу, вагону II класу, 4 вагони III класу, поштовий вагон у сполученні Микитівка – Попасна; № 7/8 Маріуполь – Звірове – по одному вагони багажному, I, II класу, 3 вагони III класу, вагони мікст I/II класу, III класу безпересадочного сполучення Ростов – Звірове; № 7/8 Колпакове – Першозванівка – 2 вагони III класу; № 11/12 Луганськ – Льгов – по одному поштовому, багажному вагону, вагону-міксту I/II класу, 2 вагони III класу, 2 вагони безпересадочного сполучення Луганск – Харків (мікст I/II і III класу) [1, с. II.24–41, II.45–58, II.95–103, II.107–116, II.143–144, II.171–172].

До складу прискорених товарних потягів №№ 31/34 Катерининської залізниці включався пасажирський вагон IV класу, а на дільницях Попасна – Куп'янськ і Дебальцеве – Іловайське – вагони II і III класу. У вагонах товаро-пасажирських потягів Північно-Донецької залізниці сполучення Льгов – Лиха були місця I, II, III, IV класу, сполучення Сентянівка – Орловська – місця II, III, IV класу, сполучення Луганськ – Бразоль – II, III класу, Ниркове – Комишуваха – I, II, III класу [1, с. IV.1, IV. 30–37, IV.39–43, V.50–51 д. 4; 2, с. 225 т. 208-в, 208-г, с. 226 т. 208-е, 208-ж].

Таким чином, до складу потягів пасажирського сполучення включалися вагони I, II, III, IV класу, і до групи пасажирських вагонів потягів, що курсували сучасною Луганщиною, входило не більше 10 вагонів різних класів. До подій 1917 р. широко використовувалися вагони безпересадочного сполучення.

Отже, встановлено: у 1916 р. залізницями сучасної Луганщини курсували потяги пасажирського сполучення в кількості 1-3 пар на добу, склад – від 2 до 10 пасажирських вагонів I, II, III та IV класу; використовувалися вагони безпересадочного сполучення, війські вагони і потяги, арештантські вагони.

Джерела та література

1. **Екатерининская** железная дорога. № 62. Расписание движения пассажирских поездов по коммерческому графику с 1-го ноября 1916 года. Екатеринослав, 1916. [337 с.].
2. **Министерство** путей сообщения. Официальный указатель железнодорожных и других пассажирских сообщений. С ноября 1916 года / Под ред. Управления железных дорог. Ред. С. К. Дьяков. М., 1916. [450 с.].

І. О. Канівець

(НВК Сватівська ЗОШ I ст. - гімназія)

Вплив Донецької кам'яновугільної залізниці на соціально-економічний розвиток Донбасу в другій половині XIX ст.

Вагому роль у економічному розвитку регіонів та у державі в цілому має залізничний транспорт. Завдяки залізничному сполученню відбувається розвиток головних промислових центрів країни. Звертаючись до цієї теми важливим є показати

значення Донецької кам'яновугільної залізниці як необхідної умови розвитку вугільної промисловості Донбасу в другій половині XIX ст. Кам'яновугільна залізниця дала значний поштовх не лише промислового розвитку регіону, а й спричинила бурхливий процес виникнення нових селищ і міст. Деякі аспекти цієї теми розкриті в монографіях та статтях. У монографічних працях Г. Д. Бакулева [1], В. В. Крутікова [4], П. П. Мигуліна [5], В. І. Подова, В. С. Курила [6] висвітлено будівництво та значення залізниці для регіону. У статтях А. Н. Баханова [2], К. Клименко [3] та І. О. Шандри [7] розкриті деякі важливі моменти щодо визначення постатей меценатів та деяких статистичних відомостей. Завдання статті полягає у всебічному визначенні проблеми впливу Донецької кам'яновугільної залізниці на соціально-економічний розвиток Донбасу другої половини XIX ст.

Швидкий розвиток капіталізму розпочався після скасування кріпосного права. Зацікавленість підприємців у розгалуженні внутрішньої та зовнішньої торгівлі стала поштовхом для швидкісного залізничного будівництва [1, с. 8].

Існуючих доріг для ведення інтенсивної підприємницької діяльності й вивозу продукції вугільної промисловості в Донбасі не вистачало. За урядовим планом Донецька кам'яновугільна дорога була проєктована довжиною в 479 верст і, на відміну від існуючих доріг, як розгалужена мережа [5, с. 62].

Прийнятим планом, у першу чергу, намічалось будівництво залізничної лінії Зверево-Криничка. Від станції Дебальцево планувалося будувати три гілки. Одну – до Луганська, другу – до Слов'янська, третю – до Лисичанська. Концесію на будівництво Донецької кам'яновугільної дороги отримав видатний російський підприємець Сава Іванович Мамонтов [2, с. 177]. Його ім'я пов'язане з будівництвом залізничної магістралі Ярославль-Архангельськ, але це не єдиний вид його діяльності. Усе своє життя він присвятив служінню російській культурі. Його життя – персоніфікований напівзабутий на сьогодні феномен російської благодійності [3, с. 48]. Діяльність Сави Івановича розпочалася з посади директора Товариства Московсько-Ярославської дороги, де він займався поставками матеріалів. Унаслідок участі у громадських

організаціях він був віднесений до московського купецтва. Найбільше своє визнання як підприємець Сава Мамонтов здобув зі спорудження Донецької кам'яновугільної залізниці, конкурс на будівництво якої він виграв.

Але підприємництво не було лише єдиною сферою його життя та діяльності, другою – була любов до прекрасного. Він мав великий інтерес до мистецтва, його будинок завжди був відкритий для діячів мистецтва. У Сави Івановича часто проходили літературні вечори, він відвідував виставки, добре знав зібрання П. М. Третьякова. В одній з його будинків, у Абрамцевому, були створені шедеври, що склали частину „золотого фонду” російської національної культури. Одним з таких шедеврів є знаменитий портрет старшої доньки Сави Івановича – Віри (В. О. Сєров „Дівчина з персиками”, 1887 р.) [3, с. 56]. Він був видатним колекціонером, підтримував масштабні починання в галузі культури: на його гроші були створені перші театральні трупи й відкритий перший оперний театр. Усе це потребувало значних коштів, які давало підприємництво.

Після отримання концесії почалося масштабне будівництво. Земельне полотно було побудовано на одну колію, виключенням був тільки двадцятикілометровий відрізок від станції Хацапетівка до Луганська. Кам'яновугільна дорога була оснащена шістнадцятьма мостами та двома шляхопроводами. Основною сортувальною станцією дороги було Дебальцеве, що працювало на чотири напрямки. По завершенню в 1882 р. будівництва Донецької кам'яновугільної залізниці Сава Іванович констатував: *„Дорога побудована прекрасно”* [3, с. 55].

Представляючи собою розгалужену мережу залізничних ліній, Донецька кам'яновугільна залізниця з'єднувала нові промислові центри – Бахмут (Артемівськ), Микитівку, Краматорськ, Луганськ, Лисичанськ та інші. На станціях Микитівка та Краматорськ вона межувала з Курсько-Харківсько-Азовською дорогою, а на станції Зверево з Козлово-Воронезько-Ростовською дорогою [1, с. 16]. Зв'язок між станціями підтримувалася за допомогою телеграфу [2, с. 177].

Кам'яновугільна залізниця мала добре технічне оснащення. На дорогі було п'ятнадцять потягових депо, з них першого класу,

або основних, три: у Дебальцевому, Ровеньках та Попасній; другого класу, або оборотних, два: на станції Луганський завод та Краматорськ; Зверевому, Варваропілля, Ступках, Лисичанську та ін. На 1878 р. Донецька кам'яновугільна залізниця мала 92 потяги різних типів і серій, усі вони були малопотужними. Для ремонту були організовані майстерні, котрих налічувалося чотири. Серед оснащення майстерень були: кузня на шістнадцять горнів з мідноливарнею, два парових молоти, верстати та парова машина [2, с. 178].

Дорога мала свою незалежну систему управління. Колійне господарство поділялося на п'ять відрізків. Кожен з них був розділений на околоту. Вони обслуговувалися двома або трьома ремонтними бригадами, очолювані артільними старостами [1, с. 16]. Спільний контроль за користуванням рухомим составом і за роботою людей підтримували ревізори зі служби руху. Начальники депо відповідали за потягове та вагонне господарство своїх ділянок та водопостачання [1, с. 17]. Для підготовки кадрів залізничників у Луганську було відкрито перше в Донбасі залізничне училище.

У жовтні 1880 р. до Донецької кам'яновугільної була приєднана Костянтинівська залізниця, яка з'єднувала станції Петровська (Кривий Торець), Залізна (Фенольна), Ясинувата, Юзово (Донецьк), Рудницька (Рутченкове) та Єленівка [1, с. 14]. Через два роки в експлуатацію був прийнятий Маріупольський відрізок (Єлено-Маріупольська гілка) і до 1 січня 1893 р. загальна довжина дороги складала 821 версту [1, с. 17].

За перші п'ять років перевезення на дорозі виросли майже в чотири рази, але пасажирський рух мав дуже слабкий розвиток. Ані об'єднання доріг, ані інші заходи не виправили становище – Донецька кам'яновугільна залізниця працювала збитково. У 1882 р. дефіцит коштів на залізниці збільшився більш ніж у десять разів. Це обґрунтовувалося перше за все тим, що мережа складалася з великої кількості незакінчених залізничних ліній і більшість з них мала своє утримання. Багатьох підприємців відлякували великі тарифи на перевезення. Великими були також і ремонтні витрати.

Майже не використовувалась для відправки вугілля Маріупольська гілка. Це пояснювалося тим, що морське

пароплавство використовувало в основному привізне англійське вугілля. Правління акціонерного товариства Донецької залізничної дороги наприкінці 1880 р. звернулося до департаменту залізниць Росії [2, с. 179]. Воно наполягало на необхідності витіснити із південних російських портів англійське вугілля. Для цього пропонувалося побудувати Маріупольський порт. Уряд погодився з цією пропозицією й доручив Міністерству зв'язку та сполучення пришвидшити будівництво Маріупольського морського порту.

На цьому етапі будівництво Донецької кам'яновугільної залізниці було завершено, у подальшому на її основі йшов розвиток та будівництво нових ділянок. Спорудження цієї дороги дало поштовх для розвитку не лише залізничного транспорту, а в більшій мірі видобутку вугілля, відкриттю шахт, заснуванню нових міст і селищ, кращому міжрегіональному сполученню. І досі залізні шляхи Донецької кам'яновугільної дороги жваво експлуатуються; ця гілка входить до складу Донецької залізниці.

Джерела та література

1. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. М.: Госполитиздат, 1953. 672. **2. Боханов А. Н.** Савва Мамонтов. *Вопросы истории*. 1990. № 11. С. 48–67. **3. Клименко К.** Строил Савва Мамонтов Донецкую каменноугольную... *Донбас*. 1991. С. 3. **4. Крутіков В. В.** Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. 172. **5. Мигулин П. П.** Наша новейшая железнодорожная политика и железнодорожные займы (1893–1902). Х.: „Печатное дело”, 1903. 360 с. **6. Подов В. И.,** Курило В. С. История Донбаса. Век XIX. Луганск: Альма-матер, 2001. 178 с. **7. Шандра І. О.** Проблема залізничного будівництва в діяльності з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2006. № 715. С. 25–31.

Н. М. Кузьменкова

(Лисичанський центр позашкільної роботи
зі школярами та молоддю)

Історія назви: залізнична станція Насвітевич

Тривалий час розвиток промисловості Лисичанська стримувався відсутністю ефективних засобів транспортування продукції. Про необхідність побудувати залізницю, яка б пов'язувала Лисичанськ з північною і південною частинами Росії, почали говорити і писати відразу після реформи 1861 р.

У 1864 р. газета „Північна Пошта” помістила статтю гірничого інженера М. І. Кочержинського про потреби залізниці „Харків-Лисичанськ”. У тому ж році „Гірничий журнал” виступив з редакційною статтею про необхідність проведення залізниці через Лисичанськ.

У 1867 р. газета „Катеринославські губернські відомості” підняла питання про проведення залізниці від Харкова через Лисичанськ до Азовського моря.

Пожвавлення розвитку кам'яновугільної промисловості, полегшення способів постачання Чорноморського флоту металами і мінеральним паливом, посилення діяльності Луганського казенного заводу – все це робило Донецьку залізницю надзвичайно необхідною. Концесія на будівництво залізниці після дослідження місцевості була надана 4 лютого 1876 р. промисловцеві Саві Мамонтову та торговому дому Вогау і К^о.

Донецька дорога повинна була складатися з наступних ділянок: від ст. Зверєво до станції Криничної з гілками до ст. Микитівки, до р. Сіверський Донець через Луганський завод з пристанню на цій річці (біля Червоного Яру). Від цієї гілки – у напрямку до Слов'янська на Азовській дорозі з розгалуженням до Лисичанська і Бахмута.

3 травня 1879 р. залізниця Лисичанськ-Попасна з однією колією довжиною 42,8 кілометри була офіційно відкрита для руху. До дня здачі в експлуатацію залізної дороги на станції Лисичанськ була побудована будівля станції, яка стоїть у цьому ж вигляді до сих пір.

Уже в перший період експлуатації ділянка залізниці Лисичанськ-Попасна мала велике навантаження, однак станція

Лисичанськ в системі Донецької залізниці була кінцевою станцією понад 16 років.

Таким чином, південна частина Російської імперії з Лисичанськом була пов'язана. Але не менш важливою була проблема з'єднання Лисичанська з північною частиною регіону, зокрема в Куп'янську та Харкові.

Про необхідність та економічну доцільність залізниці від Лисичанська до Харкова писалося і говорилося в самих доказових аспектах безліччю видатних людей.

У 1880 р. депутат Куп'янського земства А. Телятников ґрунтовно підняв питання про будівництво залізниці Лисичанськ-Куп'янськ. І тільки 31 березня 1894 р. товариству південно-східних залізниць було дозволено царським урядом побудувати і експлуатувати залізничну гілку від станції Куп'янськ до станції Лисичанськ.

Будівництво залізниці Куп'янськ-Лисичанськ відбувалося швидкими темпами.

Підтвердженням великої значущості залізниці Лисичанськ-Куп'янськ стало те, що пропускна здатність цієї дороги виявилася недостатньою. Тому в 1898 р. була прокладена і відкрита друга залізнична колія, на якій 1 лютого в 1905 р. урочисто був відкритий роз'їзд: невеликий білий вокзал, побудований біля підніжжя пагорба, який прикрасила вивіска „Станція Насвітевич”. Місцевим жителям знайома невеличка залізнична станція Насвітевич, але не кожен знає, що вона названа в честь Олександра Насвітевича. Хто ж він такий, Насвітевич? Допитливі краєзнавці зібрали ряд відомостей про власника маєтку Рубіжного, патріота свого краю і батьківщини.

Насвітевич Олександр Олександрович (1837–1911рр.) – генерал російської армії, флігель-ад'ютант імператора Олександра II, герой російсько-турецької війни і Балканського походу.

Садина і родовий маєток Олександра Олександровича були розташовані на рубежі Харківської та Катеринославської губерній – звідси і назва Рубіжне.

Маєток і земля – придане дружини генерала, уродженої Богданович. Частина землі бойовий офіцер Насветевич отримав

за свої ратні подвиги в російсько-турецьких війнах в Балканській кампанії 1877–1878 рр.

З 1851 по 1871 р. Олександр Олександрович служив в лейб-гвардії єгерського полку. Пізніше став флігель-ад'ютантом Олександра II, вчив його фехтуванню, передавав це військове мистецтво і Олександру III. Насвітевич мав талант фотографа, фотографував при дворі. Ці знімки дивом збереглися і прикрасили міжнародні фотовиставки в Москві та Мюнхені в 1990 р.

Незважаючи на високе становище в суспільстві і близькість до імператорського двору, Олександр Насвітевич залишався патріотом своєї малої батьківщини. Його мрією було побудувати залізничну лінію Харків-Лисичанськ, щоб забезпечити басейн Сіверського Донця транспортом і зв'язати масток Рубіжне із зовнішнім світом.

Людина не дуже багата, в реалізацію цього проекту він вклав великі кошти. У той час як сільська громада і багато землевласників відмовилися продати землю під будівництво залізниці та станції, Насвітевич, не роздумуючи, віддав свої землі безоплатно.

У О. О. Насвітевича та його дружини Марії Петрівни було четверо дітей: Анастасія, Миколай, Мирон, Олександра. Донька Олександра, яка народилася в 1868 р., стала хрещеницею Олександра II та його дружини Марії Федорівни. З великою часткою ймовірності царське подружжя відвідало Рубіжне. У родині Насвітевич довгий час зберігалася фотографія, де на звороті рукою генерала Насвітевича зроблена позначка „*Проводы его Высочества за мост*”.

Про перебування царської чоти в Рубіжному свідчить і те, що одна з шахт Лисичанська була названа ім'ям Марії Федорівни, яка була датського походження, – Дагмар.

Мрія Насвітевича про залізничну лінію Харків-Лисичанськ здійснилася і до цих пір стоїть роз'їзд з вивіскою „Станція Насвітевич”. А на фундаменті панського будинку садиби Насвітевич через сорок років після від'їзду господарів в 1959 р. була побудована школа № 5 м. Лисичанська. Селище Рубіжне було перейменовано в селище Пролетарськ, а назва залізничної станції залишилася незмінною.

Насвітевич О. О. був людиною справи, його хазяйська рука залишила помітний слід в історії Луганщини.

У нашому місті стоїть пам'ятник О. О. Насвітевичу, який відкрили в 2005 р. на 100-річчя станції.

Джерела та література

1. Блудченко С. О. Лисичане. Лица, характеры, судьбы. Лисичанск, 2008. 147 с. **2. Лопатин Н. В.** У колыбели Донбасса. Луганск: Областное издательство, 1960. 278 с. **3. Газета „Новый путь”.** 2009. № 14.

М. Ю. Рубан

(Відділ історичної спадщини залізниць України
Департаменту корпоративної соціальної відповідальності
АТ „Укрзалізниця”)

Історія та виробнича діяльність Луганського паровозного депо (1878–1957)

1 грудня 1878 р. у с. Луганський завод за участі голови правління товариства, відомого мецената С. І. Мамонтова відбулось урочисте відкриття руху новозбудованою Донецькою кам'яновугільною залізницею. На кінцевій станції Лугань (Луганський завод) розмістились управління залізниці, паровозне депо та головні залізничні майстерні, які були розраховані на здійснення капітального, середнього й малого ремонту техніки при одночасному утриманні 26 паровозів і понад 50 вагонів [12, с. 9]. Депо II класу станції Лугань мало 6 паровозних стійл. Загальний парк рухомого складу залізниці складався з 92 тривісних паровозів та 2223 вагонів [34, с. 16].

Пасажирський рух на Донецькій залізниці розвивався погано, й хоча упродовж 5 років вантажні перевезення збільшились вчетверо, магістраль працювала збитково. У 1882 р. дефіцит збільшився в 10 разів, а окремі лінії внаслідок незакінченості навіть не покривали витрат на своє утримання. Майже не діяла тупикова лінія Дебальцеве – Лугань [34, с. 17]. У 1893 р. Донецька залізниця була викуплена державою й увійшла до складу Катерининської залізниці. 26 січня 1896 р. донецькі лінії Катерининської залізниці були передані в оренду товариству Південно-Східних залізниць, яке отримало дозвіл на будівництво лінії Луганськ – Міллерове (відкрита для руху в жовтні 1898 р.)

[32, с. 236], У 1899 р. у південно-східному напрямку від станції Луганськ Металургійним Товариством Успенського басейна була споруджена приватна під'їзна гілка довжиною 26 верст (28,8 км) до с. Успенського (згодом напрям Луганськ – Бразоль) [23, с. 273]. Оскільки протягом 1896 – 1899 рр. станція Луганськ стала вузловою, паровозне депо, яке також виконувало функції оборотного пункту для дебальцівських паровозів, було розширене до 8 стійл для стоянки та промивки локомотивів [2, с. 380]. 1 травня 1901 р. донецькі лінії повернулись у розпорядження Катерининської залізниці [12, с. 17].

Першим багатолітнім начальником Луганських залізничних майстерень та місцевої ділянки служби тяги був інженер Борщов (1878–1909 рр.), застрелений есерівськими бойовиками під час революційних заворушень у Луганську в 1909 р. [39, с. 17]. Новим начальником майстерень та паровозного депо був призначений інженер Олександр Шебашов. [12, с. 26; 22, с. 164]. Упродовж жовтня 1915 р. – жовтня 1918 р. начальником Луганського депо був Юрій Лисенко – племінник видатного українського композитора М. Лисенка, майбутній директор Луганського залізничного технікуму, голова Луганського товариства „Просвіта” та організатор першого українського аматорського театру на Луганщині [5, с. 11].

У 1915 р. було завершено будівництво лінії Лиман – Лиха товариства „Північно-Донецької залізниці”. У пункті перетину Північно-Донецької та Катерининської залізниць на станції Родакове розпочалось будівництво потужного сучасного паровозного депо з ремонтними майстернями. Наприкінці 1920 р. наказом Народного комісаріату шляхів сполучення гілка Дебальцеве – Луганськ – Міллерове була передана до складу націоналізованої Північно-Донецької залізниці, яка в грудні 1920 р. отримала назву Територіально-виробниче об'єднання „Донецькі залізниці” [34, с. 117]. У 1923 р., у зв'язку зі збільшенням вантажопотоку, виникла необхідність реорганізації підприємств локомотивного господарства, внаслідок якої паровозне депо Родакове було визначене основним, а до його складу в якості оборотних увійшли депо станцій Лиха та Луганськ [16]. З 1 січня 1931 р. Донецькі залізниці було розформовано, а інфраструктуру та рухомий склад передано до

управління „Південних залізниць”. 1 серпня 1931 р. був відкритий 6-й Луганський експлуатаційний район Південних залізниць [6].

Навесні 1930 р. після реорганізації Луганського вагоноремонтного заводу (колишніх залізничних майстерень) з метою забезпечення поточного ремонту вагонів при паровозному депо станції Луганськ був організований вагонний цех, який, втім, не був забезпечений приміщенням, і ремонт вагонів здійснювався безпосередньо на тракційних коліях [9]. Станом на літо 1932 р. приписний парк депо складався з 16 паровозів, а в штаті перебувало 2 машиністи-інструктори [29]. Робітники скаржились на відсутність необхідного матеріалу та устаткування для ремонту локомотивів: токарного верстату, тисів, ковадла, а надто ж азбестового паперу та дахового заліза [9]. Улітку 1932 р. місцева газета відзначала: „Депо знаходиться в катастрофічному стані. Дах дуже старий і прийшов в повну негідність, через що від незначного дощу велика течя, заливаються токарні верстати, мідницька, ковальня, псується механічне устаткування” [10]. 21 липня 1932 р. був затриманий випуск з ремонту паровозів № 7650 та № 989, оскільки в ніч на 20 липня через дощ та протікання даху було підмито фундамент вентилятора та розірвано ремінь приводу [10]. Яскравою ілюстрацією тогочасного стану технічного устаткування Луганського депо було те, що паровоз стояв під набором палива від 60 до 80 хв., при чому ковш для вугілля не мав мотузки для відтягування вниз. Двоє робітників, висипавши вугілля в тендер, сідали у порожній ковш та своєю вагою опускали ковш на землю. Лише у вересні 1935 р. паровозна бригада тт. Гончаренка, Гончарова та Ігнатова виступила з ініціативою в механізації подачі вугілля та піску з метою скорочення часу простою паровозів під екіпіруванням [21]. Існувала проблема перевитрат палива. За лютий 1932 р. було спалено 68849 кг палива понад норму. З окремих паровозів найбільший перепап мали № 7806 – 23586 кг, № 7650 – 12774 кг, № 700-39 – 9901 кг [1].

У незадовільному стані знаходився ремонт паровозів. Газета акцентувала увагу на низькій якості ремонту димогарних та жарових труб. Проблема полягала в тому, що наявні у депо старовинні деповські інструменти для виконання цього ремонту –

вальцовки – були вже зовсім не придатні для подальшої роботи, до того ж була порушена сама технологія ремонту. За технічними нормами вальцювання димогарних труб необхідно було здійснювати не менш ніж за 16 годин після згасання котла, натомість передчасні дії викликали пошкодження труб та решіток. 23 лютого 1931 р. паровоз Е-7636 екіпірувався лише після 6 годин, як був потушений. Унаслідок порушення технології вальцювання димогарних труб, уже за чотири дні проявилася течя котла, що призвело до вимушеної технічної зупинки руху на перегоні на 2 год 10 хв. На паровозі Од-802 своєчасно не були замінені димогарні труби, і протягом двох місяців були 4 випадки течі, а згодом через несвоєчасну заміну вийшов з ладу підшипник, внаслідок чого локомотив систематично не виконував норми пробігу [24].

У лютому 1932 р. було зафіксовано 12 випадків повторного ремонту паровозів [24]. До книги ремонту паровоза Е-7650 тричі вносились інформація про несправність золотника, що призводило до суттєвого перевищення витрати палива. 20 березня 1932 р. поставлений в ремонт для заміни 30 димогарних труб паровоз Ов-5621 був затриманий на 12 годин, оскільки внаслідок неякісного ремонту було пошкоджено решітку в місці сполученні труб. 11 липня 1937 р. з розбитими зчіпними підшипниками з ремонту був випущений паровоз № 6873. На паровозі Нв-20 текли зв'язки, утім, він і далі використовувався в поїздній та маневровій роботі [4]. Машиніст Г. Дмитренко зазначав, що керівники депо часто не виконували наказу НКШС щодо особистого приймання паровозів у ремонт та після ремонту [11]. У вересні 1938 р. був випущений з ремонту паровоз № 33-52 з пошкодженням люком, що виявилось лише під час екіпірування локомотива та не було своєчасно зафіксовано в книзі ремонту [11]. Акцентувалась увага на відсутності ефективної системи виписування нарядів ремонтним бригадам. Окремі паровози простоювали у ремонті понад 70 год [8]. 4 жовтня 1937 р. паровоз № 969 вийшов з промивки з послабленим стяжним ящиком. На паровозі № 686-31 після ремонту виявились незавареними 40 димогарних та 7 жарових труб [8].

1 лютого 1934 р. була відновлена Донецька Залізниця. Восени 1935 р. у зв'язку з перейменуванням міста Луганська залізнична станція та паровозне депо також отримали нове іменування – Ворошиловград. Тим часом місцева газета відзначала погану роботу Ворошиловградського депо: *„Щоденно через провину паровозників на ділянці Міллерове запізняються на шляху 4–5 поїздів. Через це на цій ділянці майже не існує графіку”*. Стаття звертала увагу на саботажний підхід начальника депо Л. Синявського щодо аналізу спільного графіку руху поїздів диспетчерами та керівництвом депо [30]. У 1936 р. був споруджений вагоноремонтний пункт станції Ворошиловград та ліквідований вагонний цех паровозного депо [35].

З поширенням „кривоносівського руху” за високу продуктивність праці на залізничному транспорті, започаткованому легендарною паровозною бригадою слов'янського машиніста П. Ф. Кривоноса, по залізницях СРСР почали формуватися колони передових локомотивних бригад, які не допускали аварій, чітко дотримувалися правил технічної експлуатації, водили поїзди на більших швидкостях і підвищеній вазі, економили паливо та воду. У Ворошиловградському паровозному депо також виникла колона майстрів графікової їзди, машиністів-кривоносівців, серед яких: А. П. Рубайлов (паровоз Еу 705-70), А. Г. Власов, Ф. Казанцев (паровоз № 709-40) та Г. Дмитренко (паровоз № 709-41).

Одним з перших у Ворошиловградському депо ініціативу масового ведення важковагових поїздів підняв машиніст Андрій Петрович Рубайлов. У лютому 1936 р. після низки перших успішних важковагових рейсів за розпорядженням начальника депо Л. Синявського машиніст А. Рубайлов був переведений на малопотужний паровоз за звинуваченням у „саботажі” [14]. Утім, вже 10 листопада 1937 р. бригада паровоза Еу 705-70 у складі машиніста А. П. Рубайлова, помічника Ф. Бур'яна та кочегара М. Проводенка провела з Міллерового до Ворошиловграду поїзд вагою у 1567 т при нормі 1000 т [15]. 4 березня 1938 р. газета „Ворошиловградський залізничник” повідомила про героїчний вчинок А. Рубайлова, який 2 березня, під час чистки топки свого паровоза до виходу з депо для супроводження поїзда, помітив зламаний люковий колосник і, ризикуючи отримати опіки, вліз у

піддувало та замінив колосник, не загасаючи топки [7]. За перший квартал 1938 р. бригада зекономила понад 64 т вугілля [19]. Улітку 1938 р. середньодобовий пробіг паровоза Еу 705-70 склав 400 км при нормі 234 км [33].

Визначні показники продуктивності мала бригада паровоза № 709-41 у складі машиніста Г. Дмитренка, помічника т. Мітірева та кочегара т. Носка. 1 травня 1938 р. бригада Г. Дмитренка відвела з Ворошиловграда до Міллерова поїзд вагою 2052 т замість 1500 т, передбачених нормою [29]. Влітку 1938 р. на ділянці Ворошиловград – Міллерове бригада встановила рекорд, провівши на дев'ятитисячному підйомі поїзд вагою 2500 т при нормі 1500 т [20]. 25 червня 1938 р. машиніст Г. Дмитренко повторив вчинок А. Рубайлова, поставивши на місце розхитаний колосник у розпаленій топці свого паровоза перед черговим важковаговим рейсом [20]. Завдяки ретельному технічному догляду, міжпромовочний пробіг паровозу № 709-41 збільшився до 8000 км.

Особливих успіхів досягла бригада паровоза № 709-40, очолювана машиністом Ф. Казанцевим. 3 листопада 1937 р. бригада провела поїзд зі станції Сутурмине до Ворошиловграду вагою 1417 т при нормі 1000 т [36]. Паровозна бригада Ф. Казанцева першою у Ворошиловградському депо виїхала за кільцевим графіком, довівши влітку 1938 р. середньодобовий пробіг паровозу до 480 км, а згодом 500 км при нормі 312 км, а міжпромовочний пробіг – до 5000 км [33]. 18 червня 1938 р. бригада провела важковаговий поїзд № 932 на ділянці Міллерове – Ворошиловград вагою 2015 т при нормі 1000 т [3]. Сам Ф. Казанцев з метою обміну цінним досвідом започаткував читання лекцій у Ворошиловградському депо [31].

У травні 1937 р. Донецька залізниця була розділена на Північно-Донецьку та Південно-Донецьку залізниці. Ворошиловградське відділення залишилось у складі Північно-Донецької залізниці (управління – м. Артемівськ). Колектив Ворошиловградського депо не оминула хвиля сталінських репресій. 29 березня 1933 р. „Трійкою” Колегії ДПУ УРСР було ухвалено рішення про вислання за межі України сторожа Савелія Гузенка [25, с. 634]. 16 квітня 1933 р. Особливою нарадою Колегії ДПУ УРСР був засуджений до 3 років позбавлення волі табельник

Густав Мініх [26, с. 597]. 12 жовтня 1937 р. Лінійним судом Північно-Донецької залізниці начальник депо Лев Синявський та його заступник Леонтій Честной були засуджені до 12 років позбавлення волі [27, с. 305; 565], слюсар Іван Вітюк – 10 років, а слюсар Іван Кривуля – 18 років [25, с. 492; 26, с. 371]. 28 грудня 1937 р. „Трійкою” УНКВС по Донецькій області був засуджений до розстрілу машиніст Євген Краснощоков [26, с. 361]. 16 серпня 1938 р. Лінійним судом Північно-Донецької залізниці був засуджений до 4 років позбавлення волі помічник машиніста Георгій Буров [25, с. 434]. 11 лютого 1938 р. особливою нарадою НКВС СРСР був засуджений до 10 років позбавлення волі машиніст Сильвестр Кибін [26, с. 217]. 4 березня 1938 р. Особливою нарадою НКВС СРСР був засуджений до розстрілу ливарник ремонтних майстерень депо Еткар Мельман [26, с. 568]. 16 березня 1938 р. Лінійним судом Північно-Донецької залізниці був засуджений до 8 років позбавлення волі машиніст Іван Жигоцький [26, с. 75]. 7 лютого 1943 р. Військовим трибуналом Північно-Донецької залізниці був засуджений до 10 років позбавлення волі технік-нормувальник Костянтин Митяєв [26, с. 585].

На початку Німецько-радянської війни машиніст Ворошиловградського депо М. Ф. Журавльов започаткував цінний досвід водіння до фронту поїздів [34, с. 186]. Підтримуючи за прикладом машиніста М.О. Луніна гарний технічний стан паровозу, він декілька місяців не заїжджав для планового ремонту в депо, а згодом став доглядати й за вагонами своїх „летучок”. Оскільки такий підхід був вигідний для транспорту в умовах бойових дій, незабаром суміщення обов’язків отримало широке поширення серед паровозних бригад Північно-Донецької залізниці.

Після звільнення Ворошиловграда 14 лютого 1943 р. – навесні 1943 р. повним ходом розпочались відновлювальні роботи виведеного з ладу залізничного вузла. За два тижні було відновлено основні залізничні підходи до міста, підірвані під час бойових дій [13, с. 258]. Близько 600 місцевих залізничників за 15 днів, без допомоги будівельно-відновлювальних організацій, відбудували паровозне депо Ворошиловград [37]. З метою забезпечення міста вугіллям з шахт при станції Бразоль, під керівництвом начальника Ворошиловградського відділення локомотивного господарства А. Г. Гарькавого та чергового по депо

Д. Саленка було відремонтовано два паровози, при чому другий – зібраний з трьох відсторонених від роботи локомотивів [17, с. 124, 34, с. 204]. Зрештою, станом на 1 вересня 1943 р. Ворошиловградське депо було повністю відновлене [38].

15 травня 1953 р. Північно-Донецька та Південно-Донецька залізниці були об'єднані в єдину Донецьку магістраль з управлінням в м. Сталіно (нині – Донецьк). 9 лютого 1956 р. до паровозного депо Родакове був направлений на обкатку перший тепловоз Ворошиловградського заводу – ТЕЗ-2001 [18, с. 114]. А з 1961 р., розпочалось активне оновлення локомотивного парку депо з переведенням його на тепловозну тягу. На зміну паровозам надійшли сучасні луганські тепловози серій ТЕЗ, 2ТЕ10Л. Перехід на тепловозну тягу передбачав суттєве подовження тягових плеч та вимагав ґрунтовної реорганізації екіпірувального процесу. У 1957 р. депо Ворошиловград було ліквідоване, а приписний парк та локомотивні бригади – переведені до Родакового. Протягом тривалого часу будівля колишнього депо Луганськ виконувала функції пункту екіпірування та зміни локомотивних бригад депо Родакове [16].

Отже, упродовж 80 років паровозне депо Луганськ було провідним ремонтно-експлуатаційним підприємством Луганського залізничного вузла. На жаль, внаслідок подальшої реорганізації локомотивного господарства Донецької залізниці, депо припинило своє існування, утім, цінний технічний досвід та історичні досягнення численних поколінь луганських паровозних і ремонтних бригад є унікальною сторінкою транспортної спадщини краю.

Джерела та література

1. 68849 клг. палива перевитрачено за лютий. *Луганська правда*. 1932. № 77. С. 4. **2. Альбом** схематических планов станций Екатеринбургской железной дороги. Екатеринбург, 1917. 578 с. **3. Благодарность** машинисту т. Казанцеву. *Ворошиловградський залізничник*. 1938. № 83. С. 3. **4. В депо** Ворошиловград выпускают неисправные паровозы под поезда. *Ворошиловградський залізничник*. 1937. № 112. С. 2. **5. В ім'я** майбутнього: історико-публіцистичні нариси. Луганськ, 2010. 576 с. **6. Відчиняється** районне правління дирекції південних залізниць. *Луганська правда*. 1931. № 170. С. 2. **7. Героический**

подвиг машиниста тов. Рубайлова. *Ворошиловградський залізничник*. 1938. № 31. С. 1. **8. Депо** Ворошиловград працює погано. *Ворошиловградський залізничник*. 1937. № 143. С. 1. **9. Дирекція** Південних мусить забезпечити Луганське депо керівництвом. *Луганська правда*. 1931. № 139. С. 3. **10. ДКХ** Богатирьов зриває підготовку депо Луганське до осінньо-зимових перевезень. *Червоний залізничник*. 1932. № 32. С. 2. **11. Дмитренко Г.** Чому болять паровози. *Ворошиловградський залізничник*. 1938. № 124. С. 3. **12. Довнар Г. С.** Велика доля. Описи з історії Ворошиловградського заводу вугільного машинобудування ім. А.Я. Пархоменко. Донецьк, 1972. 163 с. **13. Железнодорожники** в Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945. М.: Транспорт, 1985. 575 с. **14. За що** зняли з паровоза машиниста Рубайлова? *Железнодорожник Донбасса*. 1936. № 31. С. 3. **15. Замечательный** рейс тяжовесника Рубайло. *Ворошиловградський залізничник*. 1937. № 155. С. 2. **16. Компаниец И.,** Спектор В. Раз'їзд 58-ї верста: історія локомотивного депо Родаково. *Магістраль*. 2007. № 82. С. 8. **17. Кривонос П. Ф.** Магістри життя. К.: Політиздат України, 1986. 248 с. **18. Луганські** локомотиви: люди, роки, факти. Луганськ, 1996. 403 с. **19. Лучший** машинист. *Ворошиловградська правда*. 1938. № 97. С. 4. **20. Машинист.** *Ворошиловградська правда*. 1938. № 8. С. 3. **21. Механізувати** вуглеподачу. *Железнодорожник Донбасса*. 1935. № 137. С. 2. **22. Николаенко И. И.** Революційна робота в Луганських ж.-д. майстерських. *Летопись революции*. 1926. № 5. С. 152–175. **23. По** Катерининській залізній дорозі. Вип. II. Катеринослав, 1912. 336 с. **24. Повторний** ремонт паровозів збільшується. *Луганська правда*. 1932. № 77. С. 2. **25. Реабілітовані** історією: Луганська область. Кн. 1. Л., 2004. 729 с. **26. Реабілітовані** історією: Луганська область. Кн. 2. Л., 2005. 715 с. **27. Реабілітовані** історією: Луганська область. Кн. 3. Л., 2008. 695 с. **28. Рейси** кривоносовців. *Ворошиловградський залізничник*. 1938. № 64. С. 1. **29. Рури** вальцюють у гарячих паровозах. *Луганська правда*. 1932. № 62. С. 2. **30. Саботажник** методу Погорельцева. *Червоний залізничник*. 1936. № 148. С. 1. **31. Семенов Н.** Лекція машиниста. *Ворошиловградська правда*. 1938. № 42. С. 3. **32. Спутник** пасажирів по Юго-Вісхідним

железным дорогам. Вып. II. Балашово-Харьковская, Донецкие Каменноугольные, Восточно-Донецкая и Елец-Валуйская линии. М.: Издание общества Юго-Восточных железн. дорог, 1900. 318 с. **33. Среднесуточный** пробег – 500 километров. *Ворошиловградская правда*. 1938. № 1. С. 3. **34. Стальные** пути Донбасса. Донецк, 1970. 336 с. **35. Техническое** вооружение дороги в 1936 году. *Железнодорожник Донбасса*. 1936. № 51. С. 2. **36. Тяжеловесник**. *Ворошиловградский железнодорожник*. 1937. № 157. С. 2. **37. ЦДАГО** України. Ф. 1. Оп. 18. Спр. 147. Арк. 7, 35. **38. ЦДАГО** України. Ф. 1. Оп. 77. Спр. 4. Арк. 2,3. **39. Щит** и меч государства: Страницы истории органов госбезопасности на Луганщине / Под ред. А. Л. Третьяка. Луганск, 2010. 308 с.

М. Ю. Рубан

(Відділ історичної спадщини залізниць України
Департаменту корпоративної соціальної відповідальності
АТ „Укрзалізниця”),

В. С. Машков

(ГО „Залізнична спадина України”)

Передумови виникнення та розвиток галузевої журналістики на підприємствах Луганського залізничного вузла

У 1920-х рр. створення багатотиражних галузевих друкованих видань було загальною тенденцією для промисловості СРСР. Не виключенням стали підприємства Луганського залізничного вузла, серед працівників яких поширився рух т.зв. „робітничих кореспондентів” [51]. Робітники ставали журналістами і з власного робочого місця розповідали про життя колективів підприємства. Часто заводська багатотиражка розпочиналась зі звичайної стінної газети. Зокрема, такий шлях пройшла газета Луганського паровозобудівного заводу „Жовтневий гудок” [23]. У 1923 р. робітники та службовці підприємств Луганського залізничного вузла започаткували стінгазету „Домкрат”. У „Луганській правді” зберігся її опис – добрий зовнішній вигляд з недоліками за змістом (сухість, надмірність цифр і гасел) [15]. Акцентувалось на тому, що серед головних проблем видання були слабка залученість робітників та недостатній вплив на пересічного читача внаслідок недоліків у висвітленні побутових питань.

Утім, актуалізація діяльності організацій, профспілкових комітетів та кооперації залізничного вузла все ж таки мала позитивний результат, а сама газета „Домкрат” користувалась увагою та любов’ю луганських залізничників [15].

Робітники залізничних майстерень потребували власного часопису, за відсутності якого, матеріали з життя колективу підприємства друкувались у міських газетах, зокрема у „Все-российской кочегарке”, а згодом – „Луганській правді”. Це була взаємовигідна співпраця – робітники мали друковану площу для своїх публікацій, а газета отримувала з місць актуальну авторську інформацію, яка була цікава пересічним робітникам, оскільки мала до них безпосередній стосунок. Авторами-робкорами Луганських майстерень були: Георгій Жуков і Григорій Богучарський (також підписувались Г. Ж. і Г. Б.), Г. Жерновой, Л. М. – сов., Ю. Ж., М. Пр., Г. Юрьев, Г. Живой, Бригада, Морозов, Єфімов, Петраковський, Кузнєцов, Н. Д., „Рабкор”, „Гвозди” тощо. Тематика матеріалів була стандартною для робкорів. Поточні проблеми трударів, умови праці і дозвілля, життя заводу і культурне життя – все це цікавило читачів і було близьким для авторів. *„Кое-что сделано, но можно больше”* [17], *„Вот это экономия”* [5], *„Пьянице на производстве не место”* [38], *„Повышаем качество продукции”* [34], *„Крепим режим экономики”* [19], *„Даёшь конвертную систему”* [8], *„К производству относится сознательнее”* [16] тощо. Модернізація технологій виробничої діяльності, переоснащення та електрифікація залізничних майстерень знайшли місце у численних повідомленнях місцевих рабкорів. У статті *„С чем мы встречаем 10 Октябрь”* Г. Жерновой робить огляд ремонту будівель та оновлення устаткування майстерень [41]. Замітка *„Сборный ожил”* повідомила про відновлення роботи паровозоскладального цеху [42].

Робкорами описувалися місцевий вимір державних заходів, партійного та громадського життя, зокрема, обставини виборів до Луганської міської ради. *„Равняйтесь по железнодорожникам. Почти 100 процентов”* [39]. У матеріалі *„98 процентов”* Г. Жуков описав хід голосування серед робітників майстерень, замітка вирізняється як лаконізмом, так і художніми елементами та експресією [10]. У матеріалі *„Всё ещё согласовывают”* зазначається: *„Партийная ячейка вагоно-ремонтного завода*

постановление ЦК партии об единоначалии проработала на бюро ячейки, на партактиве и на партсобрании” [6]. Це приклад висвітлення партійного життя на заводі. Так само висвітлюється агітація до т.зв. „Займу індустріалізації” [52].

У відповідь на заклик ленінградських робітників щодо „боротьби за кадри”, підвищення їх кваліфікації та освіти було опубліковане звернення робітників Луганського вагоноремонтного заводу про підтримку й внесення пропозицій для його реалізації [22]. Курс на раціоналізацію, загроза зриву п’ятирічного плану – усе це відображено у постановах робітничих зборів, колективних закликах, зверненнях та відкритих листах. У номері № 166 (3560) від 24 липня 1929 р. „Луганської правди” розміщено матеріал під назвою „Сорок первый – сделаем”. Працівники Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції виступили з ініціативою побудови 41-го понадпланового паровоза при плані – 40 локомотивів на квартал, тоді як вагоноремонтний завод мав надати понаднормові вагони, а місцеві шахтоуправління – вугілля. У № 181 (365) від 10 серпня 1929 р. робітники прийняли виклик, а робкори випустили спеціальний бюлетень: *„Эшелон” стал центром внимания всех рабочих. Еще больше заговорили с появлением экстренного бюлетеня, выпущенного рабкорами и посвященного созданию эшелона. ... 40 вагонов выйдут из контрольных ворот завода*”. Робкори постійно викривали зовнішні та внутрішні перешкоди у роботі підприємства. *„Не задерживайте наши заказы”* – відкритим листом звертаються робітники вагоноремонтного заводу до адміністрації і робітників заводу „ОР”. *„Нам делать нечего”. „Нет вагонов, нет материалов, нет работы. Главным виновником невыполнения задания является, во-первых, завод „ОР”, который не вовремя выполняет заказы, а, во-вторых, управление Донецких железных дорог и районное управление, руководящее заводом в Воронеже”* [1]. *„Мы должны работать с полной нагрузкой”, „Не было материалов. Угольное железо, болты и гайки, кровельное железо приходилось изыскивать... на базаре. Целыми днями рисковали агенты по городу, ездили по всем направлениям от Харкова – до Ростова и собирали кусочками, маленькими партиями железо и прочие материалы”* – так висвітлюється непростий хід формування „Червоного ешелону” [1]. Завершення акції,

урочистий провід ешелону став темою багатьох публікацій у „Луганській правді”: *„Сорок первый есть!”*, [45], *„Луганск-Москва. Через три дня Красный эшелон отправится в путь”*, [21], *„Митинг на стальных путях”* [25], *„Стальной гонец умчался в Москву”* [47], *„Путевой жезл передан”* [37] (про зустріч луганської делегації з К. Ворошиловим).

Тема недбалості, матеріального забезпечення, здобутків і недоліків не зникала зі сторінок газет. *„Там, где завком дремлет”* [48], *„Правление срывает работу завода”* [36] *„Помощи ударникам и со стороны технического персонала нет. Цеховая администрация вместо помощи тормозит работу ударников”* [53]. *„Важнейшие мероприятия, обеспечивающие выполнение промфинплана, не проведены. Приказ натолкнулся на стену консерватизма цеховых администраторов. „Вагоноремонтный завод подаёт плохой пример”* [2]. Здобутки і перемоги, звісно, теж висвітлювались робкорами. *„На вагоно-ремонтном заводе каждый месяц даёт новых бойцов-ударников производству. ... Ударники работают по-боевому. За три месяца не было ни одного самовольного прогула. Хорошая работа и поднятие производительности труда способствует быстрому увеличению зарплаты”*, *„Ударники-вагонники впереди”* [50], *„Железнодорожники не отстают”* [9]. У квітні 1930 р. Луганський вагоно-ремонтний завод був реорганізований у механічний завод вугільного машинобудування. Різка зміна спеціалізації не була легкою, що знайшло своє відображення крізь призму робкорівських матеріалів на сторінках „Луганської правди”: *„Курс на срыв. 7-ой стройтрест затягивает преоборудование механического завода”* [20], *„Механический завод у тупику. Выход рештаків та лебедок за жовтень місяць зірвано”* [24].

1 серпня 1931 р. з метою забезпечення ефективного управління перевезеннями був відкритий 6-й Луганський експлуатаційний район Південних залізниць [4]. Тоді ж був заснований первісний орган політвідділу Луганського експлуатаційного району (згодом – газета „Ворошиловградський залізничник”). У цей час серед колективів станцій та депо Луганського району поширився активний робкорівський рух. На сторінках газет розміщувалась критика якості роботи Луганського паровозного депо: *„Повторный ремонт паровозів збільшується”*, *„68849 кгл.*

палива перевитрачено за лютий” [33]. „На ст. Луганськ – про-
рив” [26], „Ст. Родаково та Луганськ ще не навчилися працю-
вати по-ударному” [46], „Вантажники Луганського працюють
ударними темпами” [3]. Публікувались і зауваження самих ро-
бітників, скарги на умови побуту, відсутності культурної роботи,
незадовільних умов праці: „У твані міщанства та обивате-
льщини” [49] тощо.

У березні 1932 р. на тлі виконання річного плану переве-
зень була заснована газета „Червоний Залізничник” – орган Лу-
ганського міського партійного комітету та районного профспіл-
кового секретаріату 6 експлуатаційного району Південних залі-
зниць. Редакція, детально оглянувши актуальні проблеми виро-
бничої діяльності галузевих служб Луганського експлуатаційно-
го району, зазначала, що „Завдання кожного робітника-ударника
стати робкором своєї газети „Червоний Залізничник”. Через
газету „Червоний Залізничник” ми повинні викрити і ви-
корчувати всі недоліки в роботі 6-го експлуатаційного р-ну,
переносячи зразки більшовицької праці на окремих ділянках р-ну
в інші. Всі редколегії стінних газет по 6-му експлуатаційному р-
ну мусять стати в обов’язковому порядку колективним ко-
респондентом газети „Червоний залізничник” [11]. На сторінках
часопису – життя залізниці з її проблемами, недоліками, здобут-
ками і перемогами, боротьбою і культурним відпочинком: „По-
тяги відправляються з запізненням”, „Повторний ремонт зро-
стає”, „Безвідповідальність – самоплив наслідку небалого ке-
рівництва”, „Слюсарі не виконують вимог машиніста” [44], „Із-
за окремих головотяпів затрачують зайву робочу силу і кошти”,
„Знеосібка починає підіймати голову” [14], „Запасні паротяги
без догляду” [13], „Недбайливість затримує паротяги” [28],
„П’яниць, хуліганів – геть з членів союзу!”, „Хуліганів притягти
до права” [54]. Часто на сторінках розміщувались заклики до
ударної праці, виправлення недоліків, досягнення певної мети.
„По більшовицькому боротись за новий паротяг” [32].

Газета висвітлювала партійно-організаційну розбудову,
навчання і життя осередків, директиви і розпорядження, їх вплив
на місцеві організації. „Нещадно бити по опортуністах-зривачах
оборонної роботи”, „Комсомольський осередок на допомогу”
[18]. Трапляється і боротьба з інакодумством чи нелояльністю. У

матеріалі *„Опортуністичним виступам дано більшовицьку відсіч”*, засуджується машиніст Грищенко, що висловлювався проти соцзмагань і не вірив у їх методи. *„Паротяговий цех засудив Грищенка як підголосника правих опортуністів ... Грищенко повинен визнати свою помилку, якою він на ділі допомагає класовому ворогу”* [30]. Зверталась увага до побуту і культури: *„Громадське харчування в рівень соціалістичних заведань”* [7]. Цікаво, що у *„Червоному залізничнику”* друкувались соціально-сатиричні вірші авторства Івана Безмежного та сатиричні карикатури.

У серпні 1932 р. була започаткована газета *„За механізацію”* – орган партколективу та завкому зав. ім. Косіора, Заголовки матеріалів яскраво наводять тематичний огляд газети: *„Чому на будівництві немає раціоналізатора?”* [55], *„Під прапором більшовицької партії та її Ленінського ЦК вперед до нових перемог!”* [31], *„Негайно налагодити роботу клюба”* [27], *„Як озброювалася робітничка кляса для боротьби”* [56], *„Робітничка кляса в боротьбі за жовтень”* [40], *„Від ремонту вагонів – до випуску найскладнішого вуглезбагачувального устаткування”* [35], *„Обязуємося до блиску витирати арматуру і вичищати котлы”* [29] тощо. Цінність вказаного часопису полягає у висвітленні унікальних біографічних матеріалів з історії колективу колишніх залізничних майстерень авторства давніх робкорів – учасників Революції та Громадянської війни.

Незначний час *„Луганська правда”* та опубліковані в ній матеріали робкорів виходили українською мовою з використанням положень чинного тоді Харківського правопису. Отримав поширення заклик робітників заводу ім. Косіора до змагання робітників емальовального заводу ім. Артема щодо передплати українських газет, оскільки *„стан розповсюдження українських газет на заводі – недостатній”* [12]. Примітно, що газети *„Ворошиловградський залізничник”*, *„Червоний залізничник”* та *„За механізацію”* також виходили українською мовою в рамках політики коренізації. В одній з публікацій газети *„За механізацію”*, де вказувалось на саботування цієї політики деякими службовцями, наголошувалось на виключному значенні *„національної форми пролетарської культури”* [43].

Отже, на початку 1920-х рр. серед луганських залізничників виник широкий рух робітничих кореспондентів, дописи яких були спрямовані на висвітлення діяльності підприємств Луганського вузла, оптимізації виробництва, життя робітників, подолання негативних явищ і проблем. Активна творча ініціатива залізничних робкорів знайшла своє втілення не тільки на передовицях стінної газети „Домкрат”, відповідних розділів міських видань „Всероссийская кочегарка”, „Луганська правда”, а й багатотиражних галузевих видань „Ворошиловградський залізничник”, „Червоний залізничник” та часопису колишніх залізничних майстерень – „За механізацію”.

Джерела та література

1. 40 вагонов. Как вагонщики готовят красный эшелон. *Луганская правда*. 1929. № 203. С. 3. **2. Вагоноремонтный** завод подаёт плохой пример. *Луганская правда*. 1930. № 162. С. 3. **3. Вантажники** Луганського працюють ударними темпами. *Луганська правда*. 1931. № 3. С. 3. **4. Відчиняється** районне правління дирекції Південних залізниць. *Луганська правда*. 1931. № 170. С. 2. **5. Вот это** экономия. *Луганская правда*. 1926. № 125. С. 3. **6. Всё ещё** согласовывают. *Луганская правда*. 1929. № 294. С. 3. **7. Громадське** харчування в рівень соціалістичних завдань. *Червоний залізничник*. 1932. № 17. С. 2. **8. Даёшь** конвертную систему. *Луганская правда*. 1926. № 137. С. 3. **9. Железнодорожники** не отстают. *Луганская правда*. 1930. № 53. С. 3. **10. Жуков Г.** 98 процентов. *Луганская правда*. 1927. № 52. С. 3. **11. За більшовицьку** якість роботи на транспорті. *Червоний залізничник*. 1932. № 1. С. 1. **12. Завод** ім. Косіора викликав на змагання завод ім. Артема. *Луганська правда*. 1931. № 183. С. 3. **13. Запасні** паротяги без догляду. *Червоний залізничник*. 1932. № 5. С. 2. **14. Знеосібка** починає підіймати голову. *Червоний залізничник*. 1932. № 3. С. 2. **15. Из итогов** суда над „Домкратом”. *Луганская правда*. 1926. № 66. С. 4. **16. К производству** относится сознательнее. *Луганская правда*. 1926. № 161. С. 3. **17. Кое-что** сделано, но можно больше. *Луганская правда*. 1926. № 123. С. 3. **18. Комсомольський** осередок на допомогу. *Червоний залізничник*. 1932. № 7. С. 2. **19. Крепим** режим экономии. *Луганская правда*. 1926. № 133. С. 3. **20. Курс** на срыв. 7-ой стройтрест затягивает преоборудование

механического завода. *Луганская правда*. 1930. № 136. С. 3.

21. Луганск-Москва. Через три дня Красный эшелон отправится в путь. *Луганская правда*. 1929. № 226. С. 3.

22. Массы поднимаются на борьбу за кадры. *Луганская правда*. 1930. № 4. С. 3.

23. Матюшенко А. Путь заводской газеты. *Ворошиловградская правда*. 1938. № 48. С. 3.

24. Механічний завод у тупику. *Луганская правда*. 1930. № 239. С. 3.

25. Митинг на стальных путях. *Луганская правда*. 1929. № 229. С. 3.

26. На ст. Луганськ – прорыв. *Луганская правда*. 1930. № 234. С. 4.

27. Негайно налагодити роботу клюба. *За механізацію*. 1932. № 18. С. 2.

28. Недбайливість затримує потяги. *Червоний залізничник*. 1932. № 11. С. 2.

29. Обязуемся до блеска вытирать арматуру и вычищать котлы. *За механізацію*. 1933. № 43. С. 3.

30. Опортуністичним виступам дано більшовицьку відсіч. *Червоний залізничник*. 1932. № 1. С. 2.

31. Під прапором більшовицької партії та її Ленінського ЦК вперед до новых перемог! *За механізацію*. 1932. № 17. С. 1.

32. По більшовицькому боротись за новий паротяг. *Червоний залізничник*. 1932. № 1. С. 2.

33. Повторний ремонт паровозів збільшується. *Луганська правда*. 1932. № 77. С. 2.

34. Повышаем качество продукции. *Луганская правда*. 1926. № 131. С. 3.

35. Подлащик М. Від ремонту вагонів – до випуску найскладнішого вуглезбагачувального устаткування. *За механізацію*. 1933. № 8(36). С. 3.

36. Правление срывает работу завода. *Луганская правда*. 1930. № 31. С. 3.

37. Путевой жезл передан. *Луганская правда*. 1929. № 236. С. 3.

38. Пьянице на производстве не место. *Луганская правда*. 1926. № 131. С. 3.

39. Равняйтесь по железнодорожникам. *Луганская правда*. 1927. № 52 (2343). С. 3.

40. Робітничя кляса в боротьбі за жовтень. *За механізацію*. 1932. № 17. С. 2.

41. С чем мы встречаем 10 Октябрь. *Луганская правда*. 1927. № 245. С. 3.

42. Сборный ожил. *Луганская правда*. 1927. № 255. С. 3.

43. Свідомо порушують постанову ЦК партії про українізацію. *За механізацію*. 1932. № 18.

44. Слюсарі не виконують вимог машиніста. *Червоний залізничник*. 1932. № 1. С. 2.

45. Сорок первый есть! *Луганская правда*. 1929. № 225. С. 3.

46. Ст. Родаково та Луганськ ще не навчились працювати по-ударному. *Луганська правда*. 1931. № 2. С. 3.

47. Стальной гонец умчался в

Москву. *Луганская правда*. 1929. № 230. С. 3. **48. Там, где** завком дремлет. *Луганская правда*. 1930. № 24. С. 3. **49. У твані** міщанства та обивательщини. *Луганська правда*. 1931. № 229. С. 3. **50. Ударники-вагонники** впереди. *Луганская правда*. 1930. № 6. С. 3. **51. Узловое** совещание рабкоров при ст. Луганск. *Луганская правда*. 1926. № 66. С. 4. **52. Усилить** реализацию займа индустриализации. *Луганская правда*. 1927. № 246. С. 3. **53. Учтите** это. *Луганская правда*. 1930. № 60. С. 3. **54. Хуліганів** притягти до права. *Червоний залізничник*. 1932. № 18. С. 2. **55. Чому на** будівництві немає раціоналізатора? *За механізацію*. 1932. № 14. С. 2. **56. Як озброювалася** робітнича кляса для боротьби. *За механізацію*. 1932. № 18. С. 2.

М. Ю. Рубан

(Відділ історичної спадщини залізниць України
Департаменту корпоративної соціальної відповідальності
АТ „Укрзалізниця”),

В. М. Цокур

(ВП „Попаснянське локомотивне депо” регіональної філії
„Донецька залізниця” АТ „Укрзалізниця”)

**Попаснянське локомотивне депо –
провідне історичне ремонтно-експлуатаційне
підприємство залізничного транспорту на Луганщині**

Історія станції та локомотивного депо Попасна пов’язана із заснуванням Донецької кам’яновугільної залізниці. У 1876 р. відомий промисловець та меценат С. І. Мамонтов отримав концесію на будівництво магістралі, яка мала сполучити східну частину Донецького вугільного басейна з Курсько-Харківсько-Азовською залізницею та мала вихід на південь до Азовського моря та центру імперії. Будівництво велось швидкими темпами, і вже 1 грудня 1878 р. відбулось урочисте відкриття руху Донецькою залізницею. Лінії від Попасної (Попасна – Дебальцево, Попасна – Краматорськ, Попасна – Лисичанськ) пролягли складними перепадами рельєфу. Траса була прокладена в руслі р. Лугань, однак близько кілометру колії проходить у розрізі. Зокрема, на ділянці Дебальцеве – Попасна колії проходять кряж, тому при їх прокладанні робітникам довелося прорізати частину кам’яного сланцю. Подібні прорізи також є у м. Первомайськ та

неподалік м. Кадіївка. На багатьох ділянках існують великі перепади висот, внаслідок чого тут використовувались потужніші локомотиви, аніж на рівнинних місцевостях. На момент відкриття парк рухомого складу Донецької залізниці складався з 92 паровозів (серій А (1-2-0), Б (0-3-0), З (0-3-0), Л (0-3-0) та М (0-3-0), побудови німецьких та російських заводів) та 2223 вагонів [8, с. 57, 58; 14, с. 16].

Для ремонту техніки були утворені 4 залізничні майстерні. Головні майстерні знаходились при станції Лугань, решта були розміщені при паровозних депо станцій Дебальцеве, Ровеньки та Попасна. Депо I класу станції Попасна мало 12 паровозних стійл та майстерні малого ремонту. Більшість робітників були вихідцями з безземельних сіл. Складні умови та низька оплата праці сприяли плинності кадрів та виникненню революційних настроїв серед попаснянських залізничників. У 1893 р. Донецька залізниця була викуплена державою й увійшла до складу казенної Катерининської залізниці. 26 січня 1896 р. східно-донецькі ділянки Катерининської магістралі були передані в тимчасову оренду товариству Південно-Східних залізниць. У грудні 1895 р. була відкрита для руху побудована коштом товариства лінія Попасна – Куп'янськ [8, с. 221]. У 1896 р. була споруджена нова будівля віялового Попаснянського депо на 24 стійла для стоянки та промивки паровозів, 9 стійл для ремонту, а також майстерні малого ремонту служби тяги [8, с. 223]. При депо та майстернях нараховувалось 800 осіб службовців, майстрів і робітників. 1 травня 1901 р. східно-донецькі гілки повернулись до складу Катерининської магістралі, парк рухомого складу якої нараховував 1511 паровозів, 638 пасажирських та понад 23 тис. вантажних вагонів [6, с. 56–58]. До 1912 р. вантажообіг станції Попасна зріс до 12 млн пудів з переробкою понад 1 млн вагонів на рік [8, с. 223].

15 липня 1918 р. попаснянські залізничники взяли активну участь у Всеукраїнському страйку залізничників [13, с. 6]. 20 липня рух поїздів повністю зупинився. У серпні залізниці було оголошено локаут і з впровадженням реформи оплати праці на залізничному транспорті страйк фактично був припинений. Протягом 1919 р. Луганщина стала ареною жорстоких бойових дій, а 27 грудня 1919 р. у Попасній була остаточно встановлена

радянська влада. Станом на січень 1920 р. 3 з 5 колій Микитівського парку були зайняті виведеними з ладу паровозами. На той час у Попаснянському депо було лише 30% справних паровозів [13, с. 20]. Цехи депо, територія станції були забиті мотлохом, колійне господарство перебувало в аварійному стані. У квітні 1920 р. робітники М. Алексєєнко, Р. Дягілев, Д. Ягленко, М. Бублій та інші, працюючи надурочно, відремонтували паровоз за п'ять днів, замість намічених десяти [4, с. 626]. 1 травня 1920 р. попаснянські залізничники взяли участь у Всеросійському суботнику, під час якого було відремонтовано 6 паровозів і 15 вагонів, очищено від бруду та приведено в порядок депо і територію станції [5, с. 14]. У другій половині 1922 р. при депо була відкрита школа фабрично-заводського учнівства [5, с. 15].

У 1930 р. розпочалась реконструкція Попаснянського депо, в рамках якої було споруджено новий цех для ремонту й утримання надпотужних магістральних паровозів серії ФД, збудовано розворотний трикутник, водопом'якшувач та вугільну механізовану естакаду для забезпечення паровозів вугіллям, модернізовано поворотне коло під паровози ФД. У березні 1931 р. у депо була утворена перша ударна паровозна бригада в складі машиніста М. Доніна та помічника П. Лакутіна. До кінця 1932 р. склалась ціла колона з 6 паровозів, згодом їх кількість зросла до 9 [5, с. 19–20]. Бригади Л. Гаврилова, І. Селютіна та М. Чемиса довели міжпромивочний пробіг своїх паровозів до 2000 км при нормі – 1200 км. Учасники колони С. Брагін та М. Тупіцин водили поїзди на ділянці Попасна – Сватове без додаткового набору води на проміжкових станціях [5, с. 20]. Машиніст депо М. Донін першим виступив з ініціативою водіння швидкісних рейсів. Йому ж належала пропозиція впровадження графіку кільцевої їзди, до якої приєднались машиністи тт. Філіпов, Селютін і Трофименко. Незабаром був складений кільцевий графік експлуатації перших чотирьох паровозів [1]. При нормі 288 км середньодобовий пробіг локомотива при кільцевій їзді збільшився до 460–480 км. Ширився рух за економію палива. Лише за серпень 1938 р. машиніст М. Донін зекономив понад 15 т вугілля [1].

У березні 1933 р. у депо Попасна вперше на залізницях СРСР почала виходити щоденна стінна газета „Наш паровоз”

[14, с. 143]. За прикладом попаснянської газети рух робітничих кореспондентів отримав широке поширення на залізничному транспорті СРСР, і вже незабаром газети „Правда”, „Гудок” та політуправління НКШС саме у Попасній провели семінар транспортного друку [5, с. 21]. 1 лютого 1934 р. була відновлена Донецька залізниця, а вже в 1937 р. магістраль була розділена на Північно-Донецьку (управління – м. Артемівськ) та Південно-Донецьку залізниці (управління – м. Ясинувата). З 1938 по 1943 рр. місто та станція Попасна були центром місцевого відділення Північно-Донецької залізниці та мали назву імені Л. М. Кагановича – тодішнього очільника НКШС.

У 1937 р. до штату паровозних бригад депо станції ім. Кагановича була зарахована помічник-машиніста Олена Мільніченко, яка упродовж трьох років до цього працювала машиністом малопотужного паровозу на промисловій гілці місцевої шахти. У 1938 р. О. Мільніченко успішно досклала іспити в управлінні залізниці та стала першою жінкою-машиністом на Північно-Донецькій магістралі, провівши поїзд з семихвилинним випередженням графіку [2].

Навесні 1938 р. машиніст-інструктор І. Є. Бережний організував стаханівську школу з вивчення передового досвіду та методів роботи легендарних машиністів О. Огнєва та П. Кривоноса. У складі колони І. Бережного нараховувалось 19 паровозів ФД, на яких працювали 57 машиністів. Уважно розібравши передовий досвід, І. Бережний здійснив поїздки з машиністами, які особливо потребували практичної допомоги. Під час поїздок І. Бережний детально пояснював використання різних методів водіння відповідно до місцевих умов. З 10 машиністів, які брали участь в поїздках, 9 стали водити поїзди по-кривоносівські. За серпень 1938 р. колона провела 227 важковагових поїздів, перевезла понадпланово 72 587 т вантажу [1].

Багато працівників Попаснянського депо стали жертвами сталінських репресій. 15 вересня 1936 р. Лінійним судом Донецької залізниці був засуджений до 4 років позбавлення волі машиніст Іван Длугопольський [10, с. 677]. 22 вересня 1936 р. Лінійним судом Північно-Донецької залізниці був засуджений до 4 років позбавлення волі кочегар Віталій Власов [10, с. 494].

1 жовтня 1937 р. "Трійкою" УНКВС по Донецькій області був засуджений до розстрілу машиніст Данило Добродон [10, с. 681]. 29 листопада 1937 р. „Трійкою” УНКВС по Донецькій області був засуджений до розстрілу машиніст Семен Осьмачко [11, с. 707]. 27 грудня 1937 р. Комісією НКВС і Прокуратури СРСР був засуджений до розстрілу машиніст Станіслав Кухаревський [11, с. 425]. 31 грудня 1937 р. „Трійкою” УНКВС по Донецькій області був засуджений до 10 років позбавлення волі помічник машиніста Михайло Коби́фа [11, с. 170]. 11 лютого 1938 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР був засуджений до 10 років позбавлення волі помічник машиніста Іван Дзяткевич [10, с. 671]. 16 лютого 1938 р. Комісією НКВС і Прокуратури СРСР був засуджений до розстрілу машиніст Сергій Захаржевський [11, с. 110]. 21–22 лютого 1938 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР був засуджений до розстрілу – машиніст Август Мор [11, с. 614], а кочегари Едуард Гасс та Михайло Ейсфельд отримали по 10 років позбавлення волі [10, с. 542; 11, с. 40]. 29 квітня 1938 р. „Трійкою” УНКВС по Донецькій області був засуджений до розстрілу машиніст Костянтин Шишман [12, с. 627]. 31 липня 1938 р. Лінійним судом Північно-Донецької залізниці був засуджений до 18 років позбавлення волі машиніст Микола Валико [10, с. 446].

З початком Німецько-радянської війни попаснянські залізничники під керівництвом начальника депо, колишнього помічника машиніста першої ударної бригади – П. Лакутіна розпочали будівництво бронепоездів, яке згодом було зосереджено на базі Ворошиловградського паровозобудівного заводу [5, с. 27]. У середині вересня 1941 р. було видано наказ про евакуацію приписного парку та обладнання паровозних депо ім. Кагановича та Сватове, і вже до 15 жовтня він був виконаний [13, с. 30]. Було підірвано водопом'якшувач, вугленавантажувальну естакаду та майстерні депо. Два радянських бронепоезди, що прикривали відхід частин Радянської Армії, під обстрілом вивезли з міста військові вантажі і рухомий склад, що залишався на станції [4, с. 628]. 16 листопада 1941 р. місто окупували німецькі війська. Репресії попаснянських залізничників тривали й упродовж війни. 20 грудня 1941 р. Лінійним судом Оренбурзької залізниці був засуджений до 8 років позбавлення волі машиніст

Павло Лушников [11, с. 508]. 21 січня 1942 р. Військовим трибуналом НКВС Ворошиловградського гарнізону був засуджений до розстрілу помічник машиніста Іван Мартиненко [11, с. 546]. 22 січня 1944 р. Військовим трибуналом Північно-Донецької залізниці були засуджені: машиніст Ілля Бабебнко до 10 років позбавлення волі, а машиніст Марко Боженів – 5 років позбавлення волі [10, с. 295, 377]. 29 жовтня 1944 р. Військовим трибуналом Північно-Донецької залізниці був засуджений до 10 років позбавлення волі помічник машиніста Олександр Батеха [10, с. 317].

3 вересня 1943 р. станція Попасна була звільнена, а до червня 1944 р. було введено в експлуатацію 12 стійл паровозного депо [15]. У липні 1944 р. до Ворошиловградської обласної книги трудової слави за успішну роботу з відновлення локомотивного господарства та виконання державного плану перевезень були занесені колективи паровозного відділення та депо станції Попасна [7]. Також окремо було відзначено ряд залізничників Попаснянського депо, особисто внесені до книги трудової слави. Відроджуючи передові методи роботи, машиніст I класу Іван Іванов виступив з ініціативою водіння важковагових поїздів. На своєму паровозі серії Су I. Іванов водив поїзди вагою, рівною за нормами для більш потужного паровозу серії Е, до того ж перевищуючи технічну швидкість. За 9 важковагових рейсів він перевіз 7181 т понаднормових вантажів та провів 10 поїздів без додаткового набору води на шляху, зекономивши багато палива [7]. У перші повоєнні роки з огляду на брак кадрів машиніст І. Іванов організував на своєму паровозі школу виробничого навчання молодих помічників машиністів та кочегарів, а згодом за рахунок швидкісного водіння важковагових поїздів довів середньодобову роботу свого паровоза до 1100 ткм, а місячну – до 25 млн ткм [5, с. 33]. Комплексна бригада слюсаря Мирона Удода досягла випуску паровозів в одну зміну з гарантійною маркою з рекордним зменшенням часу простою під час капітального промивочного ремонту з 72 до 17 год [7]. Слід зауважити, що 13 січня 1938 р. М. Удод був заарештований за звинуваченням у приналежності до контрреволюційної організації [12, с. 462], утім, вже у 1944 р. він отримав орден Леніна. По звільненні міста бригада М. Удода самотужки здійснила середній

ремонт підірваного німецькими окупантами паровозу № 710-08, який згодом урочисто відвів ешелон понаднормового вугілля тресту Первомайськвугілля в подарунок мешканцям Києва до 1 травня 1944 р. [7].

До 1960-х рр. у Попаснянському депо використовувались паровози серій ФД, Ер та Еу. У 1965 р. розпочалось поступове оновлення локомотивного парку з надходженням нових тепловозів серій ТЕЗ та 2ТЕ10Л. Маневрові локомотиви були представлені тепловозами серії ТЕМ1, замінені наприкінці 1960-х рр. на ЧМЕЗ. Приміські перевезення здійснювали дизель-поїзди угорського виробництва серій Д та Д1. Першим тепловозним машиністом депо Попасна став Віктор Якін. Включившись у соціалістичне змагання, машиніст В. Якін висунув пропозицію водіння великовагових поїздів за будь-яких погодних умов. Ініціативі послідували усі локомотивні бригади відділення. У 1965 р. бригада В. Якіна провела 116 великовагових поїздів, понадпланово доставивши 28,3 тис. т вантажів та зекономивши при цьому 116,8 т палива [4, с. 630]. Послідовниками В. Якіна стали машиністи Г. Курлов, І. Безуглий, А. Баюн, О. Фомичов та А. Жученко. Завдяки поширенню руху великоваговиків та самовідданий роботі ремонтних бригад, депо перевиконало план за всіма показниками на 104%. Якщо в 1958 р. на один локомотив припадало 562 тис. ткм перевезень, то в 1965 р. – 771,5 тис. на рік [4, с. 630]. У 1970 р. розпочалась реконструкція депо. Були побудовані додаткові виробничі приміщення, встановлено нове устаткування для обслуговування та ремонту локомотивів, запущена ділянка підйомного ремонту магістральних тепловозів. У 1978 р. до 100-річчя підприємства був відкритий музей локомотивного депо Попасна. У 1980 р. В. Якін був удостоєний звання найкращого машиніста СРСР [5, с. 44].

Наприкінці 1970-х рр. до Попаснянського депо почали надходити тепловози серії 2ТЕ116, які до 1982 р. повністю замінили тепловози серій ТЕЗ та 2ТЕ10Л. У другій половині 1980-х рр. до депо Попасна надійшли нові швидкісні та економічні тепловози серії 2ТЕ121 [3], які, втім, пошкоджували рейки, внаслідок більшого навантаження на вісь. На початку 1990-х рр. обсяг вантажообігу через Попасну суттєво впав. З метою збереження парку надпотужних тепловозів 2ТЕ121, існувала ідея надання

Попаснянському депо статусу експериментально-випробувального [3]. Утім, поступово тепловози 2ТЕ121 були відсторонені від роботи, внаслідок проблем з експлуатацією, а надто ж з 1993 р. Луганський завод припинив випуск запчастин для вказаного локомотиву. У 1994 р. усі тепловози серії 2ТЕ121 було виключено з інвентарного парку депо, а перевезення здійснювались тепловозами 2ТЕ116. У 1996 р. до Попаснянського депо було переведено частину парку закритого депо Сентянівка. Цього ж року у зв'язку з відкриттям бази запасу для зберігання тягового рухомого складу Донецької залізниці на станції Чорнухине було закрито базу запасу депо Попасна. У 2008 р. була проведена реорганізація локомотивного господарства з роз'єднання експлуатації моторвагонного й тягового рухомого складу. Депо Попасна стало експлуатувати локомотивний парк, а депо Сватове – моторвагонний. Усі попаснянські дизель-поїзди були передані у депо Сватове, а сватівський локомотивний парк – у Попасну.

Бойові дії суттєво вплинули на роботу Попаснянського депо. 22 травня 2014 р. внаслідок підірвання залізничного мосту через р. Сіверський Донець поблизу Лисичанська зупинився рух за напрямками Лисичанськ – Рубіжне та Рубіжне – Дебальцеве. Депо частково призупинило діяльність, однак, не отримавши серйозних пошкоджень у ході обстрілів, продовжувало працювати. Після звільнення міста, було перекрито ділянку в напрямку Дебальцевого й фактично станція стала тупиковою. Незабаром було відновлено міст, утім обсяги перевезень суттєво знизились, позаяк основний вантажообіг здійснювався через перекриту ділянку на Дебальцеве. 18 січня 2015 р. Попасна зазнала обстрілів, а за декілька днів розгорнулись повномасштабні бойові дії біля міста. Були суттєво пошкоджені будівлі депо та локомотиви, тимчасово припинено рух поїздів та роботу вузла. Лише у квітні 2015 р. станція та депо відновили роботу, й на сьогодні майже повністю усунуто наслідки бойових дій.

Отже, упродовж 140 років колектив Попаснянського локомотивного депо зберігає славні історичні традиції численних поколінь машиністів, зокрема М. Доніна, О. Мільніченко та В. Якіна, забезпечуючи промисловість і пасажирів Луганщини стабільними залізничними перевезеннями. Маємо сподівання, що

в недалекому майбутньому підприємство відновить повноцінний обсяг робіт й відкриє нову сторінку в історії транспортної спадщини регіону.

Джерела та література

- 1. Бережной И. Е.** Машинист-инструктор. *Ворошиловградская правда*. 1938. 5 октября. № 81. С. 4.
- 2. Женщина** машинист. *Ворошиловградская правда*. 1938. 14 октября. № 88. С. 4.
- 3. Жертвоприношение.** Заметки о командировке в Попаснянское депо Донецкой железной дороги. *Октябрьский гудок*. 1990. 16 октября № 111. С. 1, 3.
- 4. Історія** міст і сіл Української РСР: В 26 т. Луганська область / Ред. кол. тому: Пономаренко Ю.Ф. (гол. редкол.) та ін. К., 1968. 940 с.
- 5. Клименко К. Х.,** Алдакимов Д. К. Попасная: путеводитель. Донецк: Донбасс, 1981. 72 с.
- 6. Краткий** обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25-летие 1884–1909 г. Екатеринослав: Типо-Литография Екатерининской ж.д., 1910. 73 с.
- 7. Областная** книга трудовой славы. *Ворошиловградская правда*. 1944. 30 июля № 150. С. 3.
- 8. По** Екатерининской железной дороге. Вып. II. Екатеринослав, 1912. 336 с.
- 9. Раков В. А.** Локомотивы отечественных железных дорог (1845–1955 гг.). М.: Транспорт, 1995. 564 с.
- 10. Реабілітовані** історією: Луганська область. Кн. 1. Л., 2004. 729 с.
- 11. Реабілітовані** історією: Луганська область. Кн. 2. Л., 2005. 715 с.
- 12. Реабілітовані** історією: Луганська область. Кн. 3. Л., 2008. 695 с.
- 13. Ручко А.** Железнодорожники Донбасса в борьбе за власть Советов и участие их в Великой Отечественной войне. Попасна, 1971. 79 с.
- 14. Стальные** пути Донбасса / под ред. В. В. Приклонского. Донецк: Донбасс, 1970. 336 с.
- 15. ЦДАГО** України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1251. Арк. 17–17 зв.

МУЗЕЇ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА ЛУГАНЩИНИ

В. А. Корнієнко

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Інформаційний огляд „Вікно у музейне сховище” як засіб популяризації фондів музею (на прикладі ЛОКМ)

Сьогодні в Україні діють музеї різних профілів: краєзнавчі, історичні, етнографічні, художні, археологічні тощо. Усвідомлюючи кардинальні суспільні зміни, що відображаються в культурі, колись стала наукова інституція – музей – також переживає суттєві трансформації. У ХХІ столітті активно розвиваються комп’ютерні технології, поширюються різноманітні соціальні мережі, тому одним із найважливіших завдань, яке ставить перед собою музей, є збереження кількості постійних відвідувачів, водночас, необхідно постійно привертати увагу нових – різного віку, соціального статусу і вподобань.

Музейні установи є скарбницею історичної та культурної спадщини, а їх експонати – носіями безцінної інформації про минуле народу. Як соціокультурні інститути суспільства музеї об’єднують різні покоління людей, формують їх духовність і патріотизм. Важливим завданням сучасного музею є формування музейної культури відвідувача, яка розглядається як ступінь його підготовленості до сприйняття предметної інформації музею, усвідомлення ним цінності оригінальних експонатів і специфіки музейної установи.

Сьогодні музеї виступають не тільки енциклопедіями, вони повинні дивувати, розвивати допитливість і креативність відвідувачів. Тому, щоб музей залишався сучасним, йому необхідно запроваджувати інноваційні форми діяльності. Отже, тема наразі є актуальною, зокрема, для українських музеїв.

Сучасний розвиток інформаційних технологій ставить перед музеями завдання: зайняти активну позицію у впровадженні цифрових систем надання інформації відвідувачам. Перспективними у цьому плані є освоєння й використання нових технологій зв’язку з громадськістю. Вирішення цих проблем, як у науковому, так і в практичному контексті, є важливим завданням, оскільки кожна установа культури не може ігнорувати нові технології.

Проблеми інформаційних технологій у музеях та особливості їх застосування вивчали М. Рутинський [5], Т. Юренева [6], М. Белікова й С. Гресь-Євреїнова [1, с. 149–151], М. Лясников, В. Шестаков [4] та ін. Дослідники акцентували увагу на необхідність перегляду та модернізації багатьох сформованих за попередні десятиліття методів, прийомів і способів музейної роботи, її організації та забезпечення необхідними ресурсами; охарактеризували нові інформаційні технології музейної справи, зокрема, інновації в експозиційній діяльності, технічні інновації, які використовують під час зберігання музейних предметів у фондосховищах та експозиціях.

З появою мас-медіа й Інтернету роль музею в суспільстві суттєво трансформувалася. В наші дні основні функції поширення культури, що належали музеєві раніше, перейшли до преси, телебачення, радіо, Інтернету. В цьому випадку на допомогу приходять соціальні мережі. Саме вони і створені для того, щоб у них постили – багато і регулярно. Тому що „мертві” сторінки, де оновлення відбувались рік назад, або проходять із регулярністю раз на місяць, нікому нецікаві [2, с. 41].

Успішні музеї світу вже давно мають свої представництва в Інтернеті – інтерактивні веб-сайти, де можна отримати інформацію про склад фондів та експозиції, про години роботи музею, його нових виставок тощо. Існує таке неписане правило: веб-сайт повинен постійно оновлюватися шляхом своєчасного анонсування музейних подій, розміщення нових аналітичних статей і досліджень окремих музейних експонатів, а також зміни самого інтерфейсу чи структури сайту, додавання нових розділів, переукомплектування „вивішених” на сайті каталогів і колекцій зображень музейних предметів. Ці оновлення необхідні для того, щоб постійно актуалізувати увагу до сайту (отже, і до самого музею) потенційних відвідувачів, зацікавлювати їх появою чергових новинок, блокбастерів, культурно-масових акцій (мистецьких тусовок і презентацій), які просто „гріх прогавити” [5, с. 136].

Луганський обласний краєзнавчий музей впевнено крокує в сучасність. Буквально, не так давно, а саме в травні 2019 р. на сторінці музею у мережі Facebook почала існувати щотижнева рубрика „Вікно у музейне сховище”, з якої можна дізнатися про

цікаві експонати нашого музею. Головною метою рубрики було зробити „відкриті” фонди, щоб кожен міг ознайомитись з історією появи того чи іншого експонату та „оживити” музейні артефакти, адже багато предметів зберігається у фондосховищі, та за браком території не представлені у експозиціях.

Таким чином, для кожного музейного артефакту подана детальна інформація про його виникнення, доповнена гарними фото. І рубрика „Вікно у музейне сховище” і справді користується великою популярністю. Результатом такої форми роботи стало не лише збільшення кількості відвідувачів музею, а й оновлення фондів, зацікавлення музейною справою молодого покоління і поява „свіжої” крові у музеї.

Зі щотижневика широкому загалу було представлено різноманітні експонати за різними групами зберігання, серед них можна виокремити предмети столового посуду (чашка, виделка, ніж, ложка), різновиди меблів (стілці, столи), військове спорядження (казанки, фляги), дитячі іграшки, найрізноманітніші ігри і ще багато-багато цікавого. Варто зауважити, всі ці музейні артефакти або представлені в експозиціях, або зберігаються у наших фондах.

За допомогою даного внутрішньомузейного проекту нам вдалося створити якнайкращі умови для розкриття потенціалу фондової колекції. Бо, як зазначає Гончарук О., кожен музей робить унікальним його колекція, що утворилася у певному місці, у певний час, завдяки ініціативі певних людей. Саме у ній зашифровані повідомлення, що можуть бути важливими для сучасної людини, для розуміння ходу історії і власного місця у ній, передумов дня сьогоднішнього і перспектив на майбутнє [3, с. 49].

І стереотип про те, що музей веде законсервоване, відірване від реальності життя, розвіявся. Інформаційний огляд „Вікно у музейне сховище” став засобом популяризації фондів, результатом не лише залучення нової аудиторії та її розширення, а й позиціонуванням музею в інформаційному просторі як активного гравця, і головне – гравця, який завжди має що запропонувати відвідувачеві для його інтелектуального розвитку.

Отже, на прикладі реалізації інформаційного огляду „Вікно у музейне сховище” Луганського обласного краєзнавчого музею

можна зробити наступні висновки. За допомогою такої форми роботи ми змогли більшою мірою „оживити” наші фонди, таким чином на сторінці музею в мережі Facebook для всіх відкритий доступ до музейної колекції, музейні артефакти стали сучасними та доступними для всіх

Джерела та література

- 1. Белікова М. В.,** Гресь-Євреїнова С. В. Інновації в музейній практиці України та світу: досвід та проблеми запровадження. *Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: Матеріали сьомої міжнародної науково-практичної конференції* / За ред. Саух І. В. Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2013. С. 149–151.
- 2. Гончар О.** Базові комунікаційні прийоми для музеїв. *Сучасні методи роботи музею. Матеріали збірника статей* II. К., 2017. С. 41.
- 3. Гончарук О.** Найвища форма комунікації – музей. *Сучасні методи роботи музею. Збірник статей* / Мистецький напрямок Українського кризового медіа-центру за фінансової підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID). К., 2017. С. 49.
- 4. Лясников М. В.,** Шестаков В. А. Инновационные технологии в музейном деле URL: www.iso-museum.ru/blog/post/1318968354.html.
- 5. Рутинський М. Й.,** Стецюк О. В. Музеезнание. К., 2008. 428 с.
- 6. Юрєнева Т. Ю.** Музееведение. М.: Академический проект, 2003. 605 с.

М. С. Мартиненко

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

**Українські дисиденти родом з Луганщини:
до 45-ї річниці підписання Заключного акту наради з
безпеки і співробітництва в Європі**

Моїх чуттів розвіяна руїна

Нагадає в пісках померлу річку.

Та є ще Бог... І є ще Україна...

Для них я збережу у грудях свічку...

Микола Руденко

2020 рік – рік визначних дат та важливих подій в житті нашої держави. Події, які пов’язані з боротьбою та жертовністю її дітей за право на самовизначення і незалежність, – це 30-річчя від дня прийняття Декларації про державний суверенітет України

(1990), 45-та річниця підписання Заключного акту наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975), 75-та річниця від дня заснування Організації Об'єднаних Націй та завершення Другої світової війни (1945). Боротьба не втратила своєї актуальності й в XXI столітті, під час агресії Російської Федерації, що триває з 2014 р.

І чи було б можливим відзначення знаменних і пам'ятних дат без талановитих, самовідданих, ідеї державності, прекрасних українців? Діяльність наших співвітчизників сміливо може слугувати прикладом незламної сили духу та непохитної волі для молодого покоління і зараз.

Луганщина подарувала державі людей, імена яких золотими буквами вписані в історію національно-політичного визвольного руху II половини другої половини XX ст., мова йде про Миколу Даниловича Руденка, Надію Олексіївну та Івана Олексійовича Світличних. Саме ці люди належать до масштабного руху „шістдесятників” – молодого покоління талановитих літераторів і митців, які здобули собі визнання не тільки творчістю, а й громадською діяльністю.

Для руху опору 60–80-х років XX ст. не був характерний вождизм. Не було протиставлення лідерів і рядових [7, с. 8]. Кожен заповнював собою та своєю діяльністю певну „нішу” в боротьбі.

Так, Іван Світличний мав вплив на процеси розвитку та розповсюдження самвидаву територією України. Є. Сверстюк згадував: „...Іван Світличний був добрим духом шістдесятих років. Передусім йдеться про те, що Світличний, знайомлячи нас між собою, відігравав величезну роль у створенні нашого середовища, він мав квартиру і це, безперечно, був його козир. Ми, молоді, майже всі були бездомними, а Світличний завжди був готовий запросити нас до себе” [10, с. 154]. Він виконував значну роботу із розширення обігу самвидаву, читав усе, що з'являлося нового. Першим почав установлювати зв'язки з інтелігенцією Західної України. Михайлина Коцюбинська вважає, що саме І. Світличний перекинув місток між Києвом і Львовом [10, с. 155].

Справжньою братовою сестрою у поглядах, думках та діях була і Надія – рідна сестра Івана Світличного. Після арешту у

1972 р., на провокаційні запитання слідчого відповідала: *„Я просто людина, життя подарувало мені щастя спілкуватися з широким колом творчих людей, і репресії проти них я сприймаю як репресії проти мене”* [2].

З 1978 р. Надія Світлична мешкала у США. Працювала перекладачкою в Гарвардському університеті, брала активну участь у роботі Закордонного представництва Української Гельсінської Групи, стала редактором-упорядником періодичного видання „Вісник репресій в Україні” Представництва. Вона отримувала інформацію про репресії в Україні. Розшифровуючи та розбираючи передані з таборів матеріали і перетворюючи їх на брошури і книги, численні радіопередачі, Надія вчинила справжній подвиг. Це була неймовірно тяжка, кропітка робота. Саме їй ми зобов'язані підготовкою до друку книги В. Стуса „Палімпсести”, впорядкуванням книги Я. Лесіва „Мить”, М. Руденка „За гратами” та ін. [2].

Пам'ять про родину Світличних на Луганщині увічнена в стінах Історико-меморіального музею села Половинкине Старобільського району, відкриття якого відбулося у жовтні 2019 р., до 90-річчя від дня народження Івана Світличного.

Новий 2020 р. Товариство „Знання” проголосило Роком Миколи Даниловича Руденка, *„... ми хочемо примагнітити увагу суспільства до наших аполлонів, на яких „тримається небо”. Одним із них є Микола Данилович Руденко”*, – заявив Василь Кушерець, голова правління Товариства „Знання” України [9, с. 11].

На Луганщині є літературний музей Миколи Руденка, а точніше невеличка кімната в Білівській гімназії, що з грудня 2005 р. носить його ім'я. Селище Біле Лутугінського району знаходиться неподалік села Юр'ївки, де Микола Данилович й народився сто років назад – 19 грудня 1920 р. [5, с. 36].

Серед великої кількості чеснот Миколи Руденка безперечно є одна – провідна роль у створенні Української Гельсінської Групи (далі УГГ), про що свідчать архівні документи: *„...9 листопада 1976 року створилась Українська Група Сприяння під головуванням відомого поета та громадського діяча Миколи Руденка...”* [12, арк. 2]. В Декларації

УГГ йшлося про сприяння виконанню Гельсінських угод, зокрема, зазначалося, що своїм головним завданням Група вважає ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на території України Загальної Декларації Прав людини та гуманітарних статей [13, арк. 2].

У правозахисників не було ілюзій, що влада дозволить відкрито відстоювати права людей, посилаючись на Гельсінський акт. Вони знали, що ризикують волею і навіть життями [3].

1977 р. було ухвалено записку ЦК КПРС „Про заходи для припинення злочинної діяльності Орлова, Гінсбурга, Руденка й Венцлова”, на підставі якої проведено арешти керівників правозахисних гельсінських груп. Зокрема, у записці пропонувалося „Руденка заарештувати за ст. 62 КК УРСР, слідство провести не в Києві, а в Донецьку”. Представляла інтереси правозахисників – дисидентів у суді адвокат Неля Немиринська, яка із 1954-го р. працювала в Луганській адвокатурі. „На всіх політичних процесах був повний зал людей із КДБ”, – згадує пані Неля. Спецслужбісти маскувалися під „публіку з вулиці” – це робилося, щоб продемонструвати світові гласність судочинства й при цьому не допустити поширення небажаних ідей, які озвучували підсудні [11]. У 1978–1980 рр. були репресовані майже всі члени-засновники Групи.

1 квітня 2004 р. серце Миколи Руденка битися перестало. Виглядає містично, але в момент смерті Миколи Даниловича, 18 правозахисних організацій України продовжили його справу та утворили всеукраїнське об’єднання правозахисних організацій „Українська Гельсінська Спілка з прав людини” (УГСПЛ) [6, с. 4]. Організація і сьогодні продовжує кращі традиції українського правозахисного руху та одним із пріоритетних напрямів своєї діяльності визначила документування порушень прав людини під час збройного конфлікту в зоні АТО/ООС [6, с. 3].

Докладно історія опозиційного руху 60–80-х рр. ХХ ст. представлена в Музеї шістдесятництва (філія Музею історії міста Києва), по вул. Олеся Гончара, 6.33. Основу колекції Музею складають приватні зібрання українських шістдесятників-дисидентів. В експозиції представлено мистецькі твори талановитих художників, зразки самвидаву, тематична

бібліотека, рукописи, фотографії та документи, особисті речі шістдесятників [4].

Серед великої кількості експонатів Музею викликає зацікавленість картина Галини Севрук „Босоніж із проліском по снігу”. На ній зображено дівчину, яка повірила у раптову відлигу й вирушила до лісу за пролісками. Проте несподівані морози застали героїню зненацька, й вона, збита зі шляху, залишилася блукати у лісі. Такою художниця побачила свого часу Надію Світличну.

Саме Надія Олексіївна ініціювала створення Музею шістдесятництва. Спочатку його задумували як музей на честь трагічно загиблої художниці Алли Горської. Проте Світлична вирішила охопити цілу мистецьку епоху. І коли в 1994 р. отримувала Шевченківську премію, за себе та за брата Івана, свою частину віддала у фонд новоствореного музею. Заснований музей в 2006 р., а відкритий тільки 24 серпня 2012 р. [8].

На думку дослідника української суспільно-політичної думки, Івана Лисяк-Рудницького підтверджена фактами значущість українських дисидентів не викликає сумнівів. Жертовність цих хоробрих чоловіків і жінок свідчить про незламний дух української нації. Їхня боротьба за людські й національні права узгоджується з тенденцією світового загальнолюдського поступу в дусі свободи. Українські дисиденти вірять, що правда свободи переможе. Тим, кому пощастило жити у вільних країнах, не личить вірити менше [1]. Ці слова були викладені в 1981 р. та не втратили своєї актуальності й в 2020 р.

Джерела та література

1. Етичні засади правозахисного руху в Україні 60–80-х років ХХ століття. Виступ Василя Овсієнка на Форумі правозахисних організацій України 27 квітня 2011 року. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidy/konferenciya-ugs/etychni-zasady-pravozahysnogo-ruhu-v-ukrayini-60-80-h-rokiv-hh-stolittya>. **2. Матеріали** віртуального музею „Дисидентський рух в Україні” URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1113995960>. **3. Матеріали** сайту Меморіального музею тоталітарних режимів „Територія Терору”. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=434>. **4. Матеріали** сайту Музею історії міста Києва/Музей шістдесятництва. URL: <http://www.kyivhistory>

museum.org/uk/filiyi-muzeju/muzey-shistedisyatnitstva.

5. Неживий О. І. Луганщина – земля українська. Полтава: Полтавський літератор, 2017. С. 36. **6. Приглушені** голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України / за ред. А. П. Бущенка. К.: КИТ, 2015. 60 с. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pomer-vidomyj-ukrajinskyj-pravozah-ysnyk-mykola-rudenko>. **7. Радість і** смуток провісників незалежності: [Про дисидент. рух 60–80-х рр. минулого століття в Україні: За матеріалами бесіди з учасн. руху, колиш. політ. в'язнем Василем Семеновичем Лісовим / Записав Яків Гальченко]. *Голос України*. 2006. № 12. С. 8. **8. Ремовська О.** Музей шістдесятництва: ціла епоха – у валізах. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1923025.html>. **9. Семиволос С., Слободенюк В.** Щоб почуло людство. *Україна молода*. 2020. № 4. С. 11. **10. Спанатій О.** Іван Світличний в українському самвидаві 60–80-х років ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. Вип. 22. С. 154–157. **11. Хайло П.** Друг „ворогів режиму”. *Тиждень*. 2011. № 6. **12. Центральний державний архів громадських об'єднань України** (ЦДАГО України). Ф. 271. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 2. **13. ЦДАГО України**. Ф. 271. Оп. 2. Спр. 49. Арк. 2 зв.

О. В. Мілованова

(Луганський обласний краєзнавчий музей),

Л. В. Кушнір

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Перепрофілювання краєзнавчих музеїв в контексті розвитку туризму на Луганщині: до постановки питання

Фінансово-економічна криза, що загострилася останніми роками, події, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням АТО/ООС на території Донецької та Луганської областей, призвели до зменшення в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на структуру туризму та реалізацію можливостей країни на внутрішньому і зовнішньому туристичному ринку. Фактично вдвічі зменшилася кількість іноземних туристів. Україна втрачає популярність як туристичний напрям, оскільки у потенційних гостей складається

враження повномасштабної війни і країна сприймається як „гаряча точка” [1]. Актуальність дослідження полягає в тому, що розробка туристичного маршруту музеями Луганщини буде сприяти формуванню позитивного образу східноукраїнських земель, розвінчанню міфу про те, що схід України – невід’ємна частина т.зв. „руського мира”, адже кожен з музеїв має колекцію, яка демонструє тяглість саме української історії. Перспективним, на нашу думку, є пропозиції таких маршрутів не лише для вітчизняного, але й для закордонного туриста, де навіть найдопитливіший мандрівник знайде щось вражаюче та цікаве. Кожен музей має експонати, тематичні розділи, які створюють неповторний, лише йому притаманний образ, що, в свою чергу, актуалізує питання щодо перепрофілювання краєзнавчих музеїв.

Мета – обґрунтувати необхідність зміни профілю краєзнавчих музеїв Луганщини для активізації регіонального туризму. З огляду на поставлену мету, завдання дослідження полягають у: окресленні місця музеїв в туристичній сфері; визначенні ролі музеїв у формуванні культурної бренд-платформи України; формулюванні концептуальних засад туристичного маршруту музеями; визначенні перспектив розвитку музейного туризму в регіоні. Методи дослідження: описовий, порівняльний, а також методи аналізу та синтезу.

Серед основних цілей Стратегії розвитку сфери туризму та курортів України на період до 2026 року є створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту на засадах системної маркетингової діяльності, спрямованої на чітке позиціонування різних видів туристичних продуктів, адаптованих до вимог і очікувань споживачів. Маршрут музеями неокупованої Луганщини є таким туристичним продуктом, отже його вибудовування відповідно до потреб та очікувань туристів – одна з цілей поживлення сфери туризму в регіоні. Але постає питання щодо затребуваності такого культурного продукту в умовах військового конфлікту на сході України. На нашу думку, пропозиція корелюється з теоретичним обґрунтуванням та практичними рекомендаціями Державного агентства України з туризму і курортів щодо керівних принципів формування туристичного бренду та створення бренд-платформи України.

Серед завдань *брендингу* – сформувати образ надзвичайно цікавої країни, яку варто досліджувати. Музеї, виступаючи інструментом для позиціонування України, володіють унікальними культурними ресурсами, мають рекреаційний потенціал, адже сучасні туристи потребують не тільки пізнавальної насиченості, а й релаксу, вражень та естетичної насолоди. В основі концепції створення туристичного бренду лежать такі цінності, як: цілісність – збереження національної ідентичності; свобода, воля, толерантність, сенси (сенси) – гармонійне поєднання практичного і чуттєвого; довіра і відповідальність, які треба культивувати. Унікальність України полягає в тому, що вона існувала й існує посеред глобальних змін у середовищі навколо неї, на рубежах не-українських „плит”, які мали свої центри – геополітичні, геоекономічні, геокультурні. Це створило особливий тип національного характеру: звичка бути пов’язаною одночасно з різними альтернативами, з різними світами, бачити крайнощі, але не приймати їх, не робити остаточного вибору. Дослідники відзначають українську амбівалентність, особливий *український культурний код* – вибір „і-і” замість „або-або”. Отже, дві суперечливі, на перший погляд цінності: збереження цілісності та можливість свободи, – формують український культурний код. Він проявляється через такі суперечливі образи, як: молода держава, але древня нація, історична і культурна частина Європи, але водночас відкрита до Азії. Тож світосприйняття „і-і” формує образ країни-інтегратора, наприклад: євразійський інтегратор, посередник; медіатор геокультурних конфліктів, хаб, тобто транзитна територія; „повитуха” для нових форм і нових сенсів; на переході до нової ідентичності – полігон, потім лабораторія [2].

На нашу думку, події 2014–2020 рр. в Криму та на Донбасі сприяють саме таким тектонічним зрушенням в світосприйнятті українців, які глибше усвідомлюють свою національну ідентичність, а дехто навіть відкриває її для себе, розуміючи, що захищати українські цінності потрібно не лише зі зброєю в руках, але й культивуючи їх.

В основу концепцій провідних культурних інституцій, зокрема музеїв, поступово закладається принцип об’єктивного висвітлення сторінок нашої історії, культури, в тому числі

певного регіону чи краю, водночас музеї прагнуть до діалогу чи навіть дискусії з відвідувачем через експозиційну, просвітницьку, наукову діяльність, що сприяє розширенню світогляду громадян, вихованню пізнавальних інтересів і здібностей. Такі зміни можна означити як формування *патріотизму через культуру*. Фактично, творення нації продовжується в нових умовах – умовах конфлікту, який продемонстрував болочу „недовизначеність” власної національної ідентичності, але водночас спонукав українців переосмислити історію своєї країни й зацікавитись історією власного роду, свого краю. Як можна позиціонувати Україну в рамках концепції „і-і” на прикладі музейних маршрутів? На думку маркетологів, слід враховувати інтереси цільової аудиторії: приватного або ділового туризму, а також створювати туристичні продукти, в яких вже закладені протилежності, те, що на перший погляд, важко поєднати. Наприклад, конфліктні явища: духовне і матеріальне, рок і класика, Азія і Європа тощо.

Дотримуючись запропонованої концепції, наведено концептуальні засади такого культурного продукту як туристичний маршрут музеями неокупованої частини Луганської області (до речі, актуально й для Донецької області). Пропонуємо закласти такі продуктивні протилежності як *культура і війна* як домінуюча, *а також інноваційність і традиційність, агро- і промисловість, гнучкість і жорстокість*.

I. Проблема, яку вирішує культурний продукт. Чи можливий розвиток культури і формування української національної ідентичності в умовах військового конфлікту та цілеспрямованої русифікаторської культурної політики країни-агресора, а також в умовах економічної кризи?

II. Рішення. Маршрут оновленими музеями територією в близькості до зони бойових дій, який продемонструє тяглість саме української історії, традиційність української культури та посилить протистояння ідеологічним спекуляціям прибічників „руського миру” в інформаційній війні, розв’язаній Російською Федерацією. Разом з тим, з огляду на поліетнічність Донбасу, смислове наповнення маршруту продемонструє толерантне ставлення до культур інших народів.

III. Розвиток. Перепрофілювання низки краєзнавчих музеїв та переосмислення стратегії розвитку, з подальшою перспективою поповнювати фонди, проводити просвітницькі заходи, наукові дослідження саме з огляду на профіль музею. Надалі – створення/вдосконалення інфраструктури силами громади за мінімальної державної підтримки, сприяння зростанню зайнятості, збуту місцевої продукції, тощо. В перспективі – розробка й інших маршрутів, проведення фестивалів, міжнародних культурних заходів.

IV. Що ми „продаємо” споживачам. Споживачі (туристи) отримують можливість відкриття української Луганщини, що вражає та дивує; позбутися упередженості в оцінках історичних подій; переконатися в штучності міфу про Донбас як частину т. зв. „руського миру”; знання про природу, традиції, побут, кухню, розвиток ремесел та промисловості, виникнення міст і сіл, про видатних та відомих всьому світові особистостей; зрозуміють особливості менталітету населення; будуть мати позитивні емоції та естетичне задоволення. Ми „продаємо” можливість переосмислити не лише історію України чи краю, а й історію свого роду та власну історію, наблизитись до відповіді на актуальне питання „хто я?”.

V. Приклади комунікації. „Чи стереотипне твоє мислення? Наскільки ти вразливий до ідеологічної пропаганди? Які міфи про Донбас домінують в твоїй свідомості? Чи зберіг ти можливість критично мислити чи вже жертва інформаційної війни?”. „Пройди порубіжжям України і водночас порубіжжям вибору між „страшно” і „цікаво”, між скепсисом „чим може здивувати схід України” і готовністю прийняти несподіване”. „Дай для себе відповідь на запитання „Донбас – то Україна?”. „Відкрий місця, де через подив отримаєш нову Луганщину – багату, різноманітну, вражаючу. Відвідай місце, де руйнуються міфи та народжується повага до краю та України”.

Профіль музею визначений основним змістом його фондів і зв'язком із тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва. Нині виділяють музеї таких профілів: *історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві (медичні, педагогічні тощо).* Музеї кожного з цих профілів можуть мати ще вужчу

спеціалізацію, поділятися на види і підвиди. *Музеї на громадських засадах* становлять окрему групу музеїв, їх створюють з ініціативи громадськості при місцевих радах, школах, промислових підприємствах, будинках культури, бібліотеках та інших культурних закладах, установах і організаціях [3].

Переважає більшість музеїв на Луганщині мають краєзнавчий профіль. Тематичні експозиції одноманітні як за наповненням, так і за сенсом. На нашу думку, на область достатньо одного Луганського обласного краєзнавчого музею з багатими фондами, де б максимально широко висвітлювались історичні події краю. Доцільним є навіть зміна його профілю на історичний, за умови створення природничого музею в області. А решту музеїв варто перепрофілювати, з огляду на унікальність їхніх колекцій. Адже, маючи профіль краєзнавчого, музеї не мають експозиційної можливості представити багатство своїх фондів, ресурси – наукові, матеріальні – розпорошуються у спробах охопити та продемонструвати (інколи не дуже якісно та вдало) історичний перебіг. З цією метою розроблено опитувальник для з'ясування готовності до перепрофілювання музеїв та розуміння стратегії їхнього подальшого розвитку на місцях. Усвідомлюємо, що перед нами – складний процес винесення на загальне, критики, узгодження з керівними інституціями, проте, на нашу думку, музеї в сучасному світі повинні бути готовими до динамічного розвитку та перемін.

Таким чином, сучасна культурна політика має бути спрямована на переосмислення духовного та матеріального надбання територій, що потерпають від російської пропаганди. Для популяризації історії, природи краю варто вибудовувати концептуальні засади демонстрації минулого, відмовитись від розвитку музею за принципом „все й відразу” на користь тенденції демонструвати найкраще й дійсно унікальне. Для збільшення туристичного потоку, окрім безпосередньої реклами, ефективною є взаємодія музеїв з туристичними компаніями. Музеї мають налаштовувати партнерські, а не конкурентні відносини з іншими суб'єктами туристичного ринку задля використання тих можливостей, що при самостійній діяльності їм не доступні. Безумовно, військовий конфлікт на сході України

2014-2020 рр. вносить свої корективи в розвиток і музейної, і туристичної галузі, тому що поставив під загрозу існування та цілісність пам'яток культури місцевого та національного значення, в тому числі музеїв. Актуальним залишається й питання розбудови інфраструктури, зокрема шляхопроводів. Проте розробка перспективних економічних планів, з залученням державних коштів, коштів ОТГ, місцевого бізнесу дозволить покращити ситуацію та вивести туристичний бізнес і музейну справу на новий якісний рівень.

Джерела та література

1. **Стратегія** розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>.
2. **Керівні** принципи туристичного бренду в Україні. Бренд-платформа туристичного бренду України (на замовлення Державного агентства України з туризму і курортів). URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=7cac02e9-6746-4374-b395-95699ed30fc9&tag=TuristichniiBrendUkraini>.
3. **Клапчук О.** Характеристика музеїв і музейних експозицій Львівщини та їхня оцінка для цілей туризму. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2010. Вип. 38. С. 149–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2010_38_19.

О. А. Полякова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Етнографічна колекція національного одягу

в фондах Луганського обласного краєзнавчого музею.

З кожним роком зростає інтерес до сторінок історії та життя людей, що заселяли територію нашого краю, їх занять, побуту, культури. Наш край є регіоном зі складним етнічним складом населення.

Сучасні Харківська, Сумська, Луганська та шматочок Донецької областей ще кілька століть тому мали загальну назву – Слобідська Україна або Слобожанщина. Ці території, заселені плем'ям сіверян за часів Київської Русі, отримали свою назву в XVII столітті, коли сюди прийшли вільні козаки й почали будувати власні помешкання – слободи.

Процес заселення території краю та неоднорідний етнічний склад населення не міг не відбитися на народному одязі. Певну роль у формуванні та розвитку традиційного одягу відіграють не тільки природно-географічні, соціально-культурні а й історико-культурні зв'язки між народами. У другій половині XIX і початку XX століття територія краю входила в різні губернії: Катеринославську, Харківську, Область Війська Донського і зовсім невелика частина входила до Воронежської губернії. Ця обставина не могла не відобразитися на народному одязі. Одяг не був однорідним ще й тому, що територію заселяли різні народності, тому тут побутували різні комплекси одягу: українські, російські, змішані [4].

У змішаному комплексі жіночого одягу відчувається найбільший вплив російського і українського костюма, оскільки він склався при взаємодії двох культур. Традиційний жіночий костюм складається з сорочки, запаски, плахти і фартуха. При цьому костюми дівчини і заміжньої жінки мають різницю в зовнішньому оздобленні, матеріалі. Дівчата використовували більш тонкі матеріали, більше розшивали їх візерунками. Костюм заміжньої жінки виглядав дещо скромніше, без зайвих прикрас.

Складовою частиною чоловічого і жіночого одягу є сорочка, характерною ознакою якої є білий колір.

Жіночі сорочки були одночасно як натільним так і верхнім одягом. Тип жіночої сорочки зі вставками на плечах, з довгими рукавами і зібраним коміром був характерний для всіх східнослов'янських народів. Найдавнішою чоловічою сорочкою регіону була тунікоподібна модель із стоячим коміром, розрізом посередині чи збоку від пазухи. Орнаменти відрізнялися в залежності від регіону України — вони були унікальними і означали належність до певного краю.

Сорочки оздоблювали різноманітними вишивками. Переважання одного з кольорів залежало від призначення сорочки (повсякденна або святкова) та віку власника. У жіночих сорочках вишивка заповнювала весь рукав, горловину, поділ. На чоловічих сорочках орнамент розташований в основному на комір-стійці, на грудях по планці, якщо є рукав то і на манжеті.

На Слобожанщині переважали не тільки рослинні орнаменти, але й рослинно-геометричні та геометричні мотиви

які вишивали як чорними так і червоними кольорами, а також поєднували червоні з чорними та червоні з синіми кольорами. Вишивка білим по білому характерна для старовинних святкових комплектів. Техніка вишивання має дуже багато спільного з формами вишивки що була в центральних областях України. Ці орнаменти вишиті переважно грубою ниткою, унаслідок чого візерунки створюють враження рельєфних [2].

Поясний жіночий одяг має характерний картатий візерунок тканини з синіх і червоних кольорів, спідниця шилася з декількох полотнищ, збиралася вгорі в складку і пришивалася до поясу, низ прикрашали набивним малюнком, різнокольоровими смужками. Спереду вона закривалася „завіскою” – фартухом, який прикрашали широкою тасьмою [3].

Унікальною особливістю національного одягу є керсетка – безрукавка, що складається з ліфа з пришитою нижньою частиною. Такий одяг місцями побутовував і серед російських південних і центральних областей.

З різноманітних українських головних уборів найбільш близький до нашого краю – очіпок, що має вигляд м'якої шапочки, ззаду призбираний. Поверх очіпка жінки голову покривали ще й барвистими хустками.

В якості прикрас велике значення мали різного виду намиста – моністо, намисто, корали. Найбільшого поширення в Слобідській Україні набули коралові намиста, хоча вони і були малодоступними для бідного населення. Число низок і характер обробки говорили про достаток у родині, чим заможною була родина тим більше низок було у намисті. Крім коралів носили намиста з бурштину, який за стародавніми повір'ями приносить здоров'я і щастя. На території нашого краю жінки носили також намиста з дукачами. На початку XX ст. на зміну намисту з натуральних каменів почало з'являтися намисто з різнокольорових дутих скляних фабричних бус.

Що стосується верхнього одягу то варто звернути увагу на одну характерну особливість: її двобортність, наявність глибокого заходу правої частини на ліву з щільною застібкою на кілька гачків або гудзиків. Українські свитки, як і російські каптани з домотканого сукна, шилися з цілісною спинкою і бічними клинами [1].

Невід'ємною частиною комплексу народного одягу було взуття. Різновид взуття, його виготовлення і розвиток, так само залежав від господарського та економічного розвитку краю. Спочатку носили плетене взуття - личаки, але вони були не довговічні і тому в кожній родині завжди був запас матеріалу для їх виготовлення. На зміну личакам, з розвитком промисловості, вжиток поступово входять черевички, черевики та чоботи. Черевики і чоботи були повсякденним взуттям для заможного населення, бідні в основному носили черевички, а якщо і були чоботи то це була одна пара на всю сім'ю.

Розвиток промисловості і капіталістичні відносини краю стрімко набирали оберти, що призвело до ліквідації домашнього виробництва сировини та одягу. Звичайно, у селах продовжували ткати самостійно, але й залюбки користувалися фабричними тканинами, які гармонійно поєднувалися в повсякденних формах убрання. На території нашого краю для пошиття одягу в основному використовували конопляне полотно, а лляне полотно купували на ярмарках. З вовняної пряжі в домашніх умовах виготовляли сукно для верхнього та поясного одягу. Для отримання вовни розводили вівці. У заможних селянських сім'ях дбали про те, щоб в господарстві було сукно різної якості, в залежності від потреби і призначення.

В кінці XIX ст. одяг шився уже з покупного матеріалу. На початку XX ст. спостерігається в одязі великий вплив міського костюма.

Луганський обласний краєзнавчий музей поступово доповнює свою колекцією предметами етнічного одягу періоду кінця XIX початку XX сторіччя. Вона відображає характерну особливість стилю одягу нашого краю, який суттєво відрізняється між собою за місцем проживання населення – місто чи село, а також в залежності від пори року. В основному до колекції входять предмети жіночого одягу, прикраси, які можна розподілити за віковими групами: дівочий та жіночий.

Можна сміливо сказати, що національний одяг – це розповідь давніх предків про їх духовні цінності. Адже костюм – це не лише ілюстрація одягу з віднесенням до певної території. Використання матеріалів, елементи оздоблення, зокрема вишивки – це все те, що може дати повну інформацію про

людину. За орнаментом вишивки наші предки з легкістю визначали, звідки родом людина.

Нині деякі елементи національного одягу, зокрема вишиванки, являються не менш популярним одягом – вони завойовують навіть світові подіуми.

Джерела та література

1. Буклет Народный женский костюм к. XIX – н. XX ст. (Из этнографической коллекции Луганского областного краеведческого музея). Луганск, 1993. **2.** Вишиванки та традиційне вбрання Слобожанщини. URL: <https://kampot.org.ua/traducii-ta-zvuchai/ua-odag/97-vishivanki-ta-tradicijne-vbrannya-slobozhanshhini.html>. **3.** Регіональні відмінності в загальному національному стилі українського одягу. URL: <https://etnoxata.com.ua/ru/statti-ru/ru-traditsiji/ru-regionalni-vidminnosti-v-zagalnomu-natsionalnomu-stili-ukrajinskogo-odjagu/>. **4.** Ткаченко М. Слобожанська вишивка. URL: <https://etnoxata.com.ua/statti/vishivanki-istorija-isuchasnist/slobozhanska-vishivanka/>.

Л. В. Чекмарьова

(Красноріченський ЗЗСО І–ІІІ ступенів)

Шкільний музей – соціокультурний центр громади

Формування в Україні громадянського суспільства ставить на порядок денний виховання суспільно свідомого, соціально-компетентного, творчого, працелюбного громадянина України. Нове покоління має бути готовим до вирішення складних завдань державотворення, розуміти своє значення у розбудові суспільства, бачити своє місце в ньому, як активних учасників, а не пасивних спостерігачів. Сучасний світ багатий на відкриття і катаклізми, що приводить іноді до зміни ідеалів, трансформації світогляду, ідеологій. Тому для людини, яка знаходиться в стані невизначеності і мінливості, цілком логічним є пошук свого місця в оточуючому світі, усвідомлення своїх культурних коренів. Саме за таких обставин значно зростає роль музею в суспільстві

Музей КЗ „Красноріченський ЗЗСО І–ІІІ ступенів” є соціокультурним центром виховання учнів. Це системна, цілеспрямована діяльність по формуванню у юного покоління патріотичної свідомості та громадянської відповідальності.

Історія школи, історія села – невід’ємна історія краю, скарбниця життєвого досвіду, мудрість вчителів і слава її вихованців, тому традиційно зустрічі випускників починаються в стінах музею. Музей закладу є культурно – освітнім та науково – дослідним закладом. Це скарбниця рідного краю, його людей, їхніх звершень, адже велика Батьківщина, шляхетні громадянські чесноти починаються від рідного порога, своєї вулиці, школи, міста, краю.

Сучасний музей історії школи – це унікальне явище, створене зусиллями нашої вчительської, учнівської, батьківської громади та всіма небайдужими мешканцями селища. Музей вносить свій оригінальний внесок в розвиток науки, культури, освіти і виховання молодого покоління.

Фондова інформаційна система, що створюється в музеї історії школи, дозволяє на належному рівні здійснювати на основі реальних даних планування, документування, управління фондами.

Експозиційно-виставкова діяльність Красноріченського музею історії школи – візитівка музею, в якому знаходяться „живі свідки минулого”. Розділи музейної експозиції побудовані так, що у відвідувачів складається уявлення про історію школи, селища, підприємств селища, про випускників школи, про творчість конкретних майстрів, про воїнів визволителів селища, воїнів АТО, воїнів інтернаціоналістів, сучасну історію школи, а тематичні виставки присвячені важливим подіям політики, культури, ювілеям, цікавинкам минулого і сьогодення. Речові предмети експозиції лише посилюють емоційне, психологічне, естетичне сприйняття інформації.

Предмети нашого музею виконують освітню функцію. Вони частково передають ту атмосферу, в якій були створені, і дозволяють встановити місце і значення в суспільних процесах селища, свідками яких вони були. Учасниками процесу музейної комунікації є учні, вчителі, батьки, громадськість селища, гості. На базі музею проводиться пошукова, дослідницька, освітньо-виховна робота з молоддю. Учні й вчителі залучаються до участі в конкурсах, проектах проводять уроки Мужності, години спілкування, зустрічі.

В музеї є багато цікавих експонатів, серед них матеріали звіту про розкопки курганів в с. Красноріченському, представлені доцентом кафедри історії України ЛНПУ ім. Т. Г. Шевченка К. І. Красильниковим.

Наш заклад – це осередок волонтерського руху. На базі музею проходять засідання волонтерських об'єднань класів. Юні волонтери надають допомогу ветеранам та їх сім'ям, запрошують на відкриті виховні заходи, вечори пам'яті, вони допомагають у збиранні експонатів для музею. Наші волонтери – призери обласного етапу конкурсу „Волонтери – вісники добра і милосердя”, фіналісти Четвертого Всеукраїнського конкурсу благодійних проєктів „Добро починається з тебе”. В музеї школи стартували акції „Лист пораненому”, „Національний обігрі”, „Теплі речі – воїнам АТО”, „Допоможи воїнам АТО”. Активна участь в акціях – реалізація реального та практичного патріотичного потенціалу.

Цікавою формою роботи в музеї є творчі зустрічі з відомими діячами або цікавими особистостями. Зокрема, в музеї уже традиційними стали зустрічі з героями експозицій – учнями та вчителями школи, письменниками, художниками рідного краю, представниками педагогічних династій та ветерани Другої світової війни. Ці заходи мають велике виховне та пізнавальне значення.

Музейна рада запропонувала і втілила в життя серію тематичних виставок, зокрема: „Вчителі школи – учасники Другої світової війни”, „Воїни-афганці наші випускники”, до ювілею випускника школи художника Анатолія Костянікова, „Гордість школи-воїни АТО”.

Під час тематичних екскурсій, присвячених Дню виводу військ з Афганістану екскурсоводи розповідають про героя – орденоносця, випускника школи Валерія Головченка та його подвиг.

Робота музею презентувалась на районному науково-методичному семінарі „Музейна педагогіка: Можливості і перспективи” (досвід роботи музейного менеджменту Красноріченського освітнього округу) для педагогів-організаторів та керівників музеїв.

Налагоджена плідна співпраця із музеями шкіл району, Кременським районним краєзнавчим музеєм, Сєвєродонецькою галереєю мистецтв.

Матеріали про діяльність музею були опубліковані у виданні обласної ради „Наша газета”, районної газети „Кременщина”, висвітлювались у передачах обласного телебачення, радіо, на сайті школи.

За сумлінну роботу шкільний музей в 2011 році визнаний лауреатом конкурсу на кращий музей патріотичного профілю в закладах освіти Луганської області.

В 2013 р. роботу музею ми презентували на обласній науково-практичній конференції з питань патріотичного виховання „В ім'я майбутнього”. Узагальнений досвід діяльності музею ввійшов до збірки „В ім'я майбутнього”.

Наш музей об'єднує всіх мешканців селища, залучає їх до різних форм роботи та перетворюється на інформаційно-просвітницький центр, центр суспільних ініціатив та громадської освіти дітей та дорослих. Наш музей є центром патріотичного виховання дітей та молоді, яка орієнтує на організацію вивчення історії та традицій малої та великої Батьківщини. Музей історії школи прагне перетворитися на потужний соціокультурний центр нашої громади.

Джерела та література

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : Посібник. Львів : Літопис, 2005. 632 с. **2. Другий** Всеукраїнський музейний фестиваль “Музеї у сучасному поліетнічному світі” : каталог учасників / упор. Н. І. Капустіна, В. М. Бекетова, Ю. М. Малієнко. Дніпропетровськ, 2008. 102 с. **3. Музейная педагогика** : из опыта методической работы / Под ред. А. Н. Морозовой, О. В. Мельниковой. М. : ТЦ Сфера, 2006. 416 с. **4. Музей** у навчальному закладі / Л. А. Гайда. К. : Школа, 2008. 326 с.

О. Ю. Шейко

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Пам'яткоохоронна діяльність Луганщини на сучасному етапі

Культурна спадщина Луганщини є невід'ємною частиною світового культурного надбання. Відносини щодо її збереження регулюються Конституцією України (стаття 54), Законом України „Про охорону культурної спадщини”, іншими нормативно-правовими актами та міжнародно-правовими зобов'язаннями нашої держави перед світовою спільнотою.

Основні проблеми у сфері охорони культурної спадщини Луганської області є:

- недостатній контроль за збереженням пам'яток з боку органів влади, що приводить до численних випадків їх пошкодження чи знищення;

- недостатні обсяги бюджетних коштів на ремонтно-реставраційні роботи;

- у зв'язку із розпаюванням сільськогосподарських земель значна частина пам'яток археології потребують термінового дослідження та чіткого визначення меж і режимів використання.

З кожним роком проблеми збереження національної культурної спадщини набувають все більшого значення. Свідченням того є подальше вдосконалення нормативної бази пам'яткоохоронної діяльності.

У Луганській області під охороною перебуває 9 пам'яток архітектури національного значення, 97 – архітектури і містобудування. До Списку історичних населених місць України входять 10 населених пунктів Луганщини. Згідно із законодавством, це передбачає розробку науково-проектної документації – історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, який є складовою Генерального плану історичних населених місць.

З цією метою, 30 січня 2020 р. на сесії Старобільської міської ради було прийняте рішення „Про затвердження Історико-архітектурного опорного плану міста Старобільськ Луганської області та Науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток

та історичного ареалу міста Старобільськ Луганської області”. Луганським обласним краєзнавчим музеєм ведеться виготовлення пам’ятко-охоронної облікової документації на пам’ятки архітектури.

Перлиною Марківського району є Кирило-Мефодіївська церква – пам’ятка архітектури місцевого значення яка потребує значних капіталовкладень.

Більшість пам’яток Біловодського району – це пам’ятники історії та монументального мистецтва які потребують ремонту та реставрації. Історико-архітектурна спадщина – це, перш за все, архітектурні ансамблі кінних заводів, які датуються початком ХІХ ст. і є привабливими туристичними об’єктами.

Охорона об’єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що закріплено в Законі України „Про охорону культурної спадщини”, де визначаються основні положення національної політики в цій сфері. Проте насправді збереження спадщини не тільки не гарантовано державою, але знаходиться під ризиком постійного руйнування, і ця тенденція набула за останні 5–10 років масового розповсюдження.

Ретельно збережена й належним чином представлена культурна спадщина – це невмируще джерело зростання і духовного розвитку українського народу, національної самосвідомості.

Джерела та література

1. **Історико-архітектурний** код автентичності міста. URL: <https://starobelsk.lg.ua/pres-tsentr/novyny/item/425-istorykoarkhitekturnyi-kod-avtentychnosti-mista>.
2. **Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР).** 1996. № 30. Ст. 54.
3. **Закон України „Про охорону культурної спадщини”. Відомості Верховної Ради України (ВВР).** 2000. № 39. Ст. 3.

ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНОКЛІМАТИЧНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНУ

Л. О. Гончарова

(Луганський обласний краєзнавчий музей),

В. А. Юрченко

(Луганська агролісомеліоративна
науково-дослідна станція)

Природно-кліматичні особливості регіону на прикладі ботанічного заказника загальнодержавного значення „Юницького”.

Актуальність обраної теми в тому, що допомагає виявити основні екологічні проблеми регіону, згадавши історію, досліджуючи сучасний стан з розкриттям важливих проблем на прикладі заказника.

Клімат Луганської області помірно-континентальний, з вираженими посушливо-суховійними явищами. На кліматичні особливості районів області рельєф має значний вплив [3]. Згідно агрокліматичного районування України Луганська область відноситься до помірно посушливої зони з гідротермічним коефіцієнтом від 0,7 до 1,0 [1], що говорить про недостатню кількість опадів.

Для Луганської області характерні два типи ландшафтів – степовий та лісовий. Ліси займають 8,6% території області та розповсюджені вкрай нерівномірно [2, с. 7].

Проблема боротьби з посухами й опустелюванням у степовій частині України залишається актуальною вже протягом багатьох років. Ключовою ланкою адаптивно-ландшафтного влаштування деградованих сільськогосподарських земель є агролісомеліоративне впорядкування територій. Після тривалої й нищівної посухи 1891 р. за ініціативою В. В. Докучаєва було організовано Особливу Експедицію, метою якої було створення системи захисних насаджень у Степу. В основу вивчення природних умов степу В. В. Докучаєв поклав принцип водорозділів. Для запровадження меліоративних заходів було підбрано три ділянки: Кам'яностепову – на вододілі між Волгою і Доном, Великоанадольську – на вододілі між Дніпром та Сіверським Дінцем та Старобільську – на вододілі між Доном та

Сіверським Дінцем. Кам'яностепова та Великоанадольська ділянки є найбільш дослідженими об'єктами, на Старобільській ділянці тривалий час досліджень не проводили. На початку роботи експедиції Старобільська ділянка, за виразом Докучаєва, була охарактеризована як „цілковито голий кряж, типовий зразок відкритого напівзабур'яненого степу, наче навмисно виставленого на волю бурям, вітрам, спекоті та посухам”. Місцевість, де виконували лісомеліоративні роботи з метою досягнення оптимального співвідношення луків, лісів і водойм, була яружно-балковим ландшафтом із розвинутою водною та постійною вітровою ерозією ґрунтів (рис. 1). До 1908 р. на Старобільській ділянці було створено насадження, до складу яких входили: захисні лісові смуги вздовж вододілів; вологозбірні насадження навколо степових колодязів; снігозатримувальні узлісся; вербові та тополеві насадження навколо ставків та вздовж річок; прияружні ґрунтозахисні насадження. Ботанічний заказник загальнодержавного значення „Юницький”, який знаходиться на території ДП „Луганська агролісомеліоративна науково-дослідна станція” (Біловодський район Луганської області), є одним із прикладів екологічної та господарської оптимізації ландшафту агролісомеліоративними методами. Саме на території ботанічного заказника зберігається штучне лісове урочище, створене в кінці XIX ст. під керівництвом В. В. Докучаєва [4, с 112].

Рис. 1. Ландшафтне порівняння Старобільської ділянки: – до проведення лісомеліоративних робіт (давні карта XIX століття)

Рис. 2. Ландшафтне порівняння Старобільської ділянки після проведення лісомеліоративних робіт станом на 2017 р. (панхроматичний космічний знімок, отриманий із супутника IKONOS для веб-геосервісу Virtual Earth). Білими овалами виділено ідентифіковані ділянки водної ерозії

На космічному знімку (рис. 2) відображено сучасні лінійні та масивні захисні насадження, які в декілька етапів було створено на Старобільській ділянці. На рис. 1 та 2 з метою орієнтації та можливості порівняння, виділено ідентифіковані ділянки водної ерозії, за місцем розташування яких можна загалом оцінити лісистість території в минулому і сьогодні. Окрім заліснення Старобільської ділянки на космічному знімку видно й розвиток ерозійних процесів, збільшення протяжності яруг та затухання ерозії.

Ріст і розвиток лісових насаджень в умовах Степу має певні особливості, які визначаються ґрунтово-гідрологічними та кліматичними умовами. Створенню та вирощуванню лісових насаджень у Степу, оцінюванню їхнього росту та стану завжди приділяли значну увагу, оскільки вони є поліфункціональними, виконують протиерозійні та кліматорегулювальні функції [4, с. 113].

Однією з головних проблем наразі є незадовільний стан та відсутність будь якої господарської діяльності в полезахисних лісових смугах, права власності яких на даний час не визначено, через те, що зараз ніхто не може сказати точно, яку саме територію вони займають, оскільки їхнього обліку нині ніхто не веде. Невизначеність юридичного статусу лісосмуг є однією з причин недостатньої уваги до стану захисних насаджень, і як наслідок, погіршення їх меліоративних якостей та функціонування.

Не варто зайвий раз нагадувати, що існування таких лісових насаджень має важливе народногосподарське значення. Захист нашого краю від пилових бур та суховіїв, які були подолані майже 130 років тому, це здобуття наших „забутих” лісових смуг та власноручно створених людиною лісів.

Подальше ігнорування та господарська бездіяльність приведуть до природно кліматичних змін в нашому регіоні, адже кількість опадів та вологість повітря залежить в першу чергу від площі лісів та водойм.

Джерела та література

- 1. Агрокліматичне** районування України. URL: <http://geomap.land.kiev.ua/zoning-3.html>.
- 2. Екологічний** паспорт регіону Луганська область за 2019 рік. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2018/%D0%9B%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf.
- 3. Клімат** регіону. URL: http://lugansk.meteo.gov.ua/klimat_region/.
- 4. Юрченко В. А.** Лісотипологічна структура насаджень ботанічного заказника загальнодержавного значення „Юницький”. *Лісівництво і агролісомеліорація*. Х.: УкрНДІЛГА, 2019. Вип. 135. С. 112–122.

О. О. Кисельова

(Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка),

О. М. Євдокимова

(Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка)

Набуття компетенцій учнями

під час практичних робіт з географії на місцевості

Сучасна дійсність вимагає від кожного члена суспільства високих і конкретних рис сформованої особистості – професіоналізму, контактності, амбітності тощо. Формування цих рис повинно починатися у школі, яка дає базові знання для подальшого оволодіння певною професією. Одним з недоліків старої школи була відсутність у методиках навчання важелів формування первісних навичок використання набутих знань. Від „знань, умінь та навичок”, які були своєрідним кредо шкільної

освіти, сучасні педагогіка та методика викладання навчальних дисциплін „виросли” до нової ключової парадигми сучасної української школи – формування в учнів предметних та ключових компетентностей, складовими яких є компетенції як інтегральні показники взаємодії компонентів.

Формуванню основних компетенцій сприяють практично всі шкільні навчальні дисципліни, але, на наш погляд, саме географія характеризується високим потенціалом їх реалізації, оскільки значна більшість тем має прикладний характер. Особливо це стосується практичних робіт у реальних умовах на місцевості, де вони не лише сприяють закріпленню навичок і вмінь, одержаних на уроках, але й потребують засвоєння нових методів та прийомів, спрямованих на вдосконалення здібностей школярів – таких, як проведення спостережень, вимірювань, описування їх результатів тощо.

Як класні заняття, так і практичні роботи на місцевості мають бути спрямовані на отримання знань про природу (знаннєвий компонент), способи навчально-пізнавальної діяльності (діяльнісний компонент), ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності (ціннісний компонент). Це триєдине наріжне каміння навчальної діяльності, що поєднує навчальні та виховні функції. Знаннєвий компонент виступає основою для формування всіх основних компетенцій. Так, знаннєві та діяльнісні компетенції формуються під час таких практичних робіт у 6-му класі, як орієнтування на місцевості, робота з метеорологічними приладами та спостереження за погодою, при вивченні місцевих водотоків і джерел, спостереженнях за змінами у природі. У 7-му класі учні власноруч облаштовують сонячний годинник, гномон і ведуть спостереження за висотою сонця впродовж дня і полуденною висотою сонця впродовж року. Виконання учнями таких завдань забезпечує усвідомлення ними світоглядних поглядів, формування діалектичного мислення.

Вже на перших екскурсіях в 6-му класі учні знайомляться з місцевими природними комплексами, навчаються їх визначати та описувати. У старших класах знання поширюються через вивчення антропогенних ландшафтів, виявлення їх зовнішніх зав'язків та взаємозв'язків між їх складовими, що сприяє

формуванню в учнів самостійних висновків щодо ролі людини та її діяльності у природному середовищі.

При дослідженні річки діяльнісна компетенція реалізується через різноманітні вимірювання, складання плану місцевості з використанням знань про масштаб, умовні позначення тощо, набутих на класних заняттях. Тут діяльнісна компетенція поєднується із знаннєвою. Одночасно з польовими морфометричними дослідженнями річки учні виявляють стан, екологічні проблеми річки й прибережної зони та пропонують заходи щодо їх усунення, що сприяє формуванню екологічної й природоохоронної компетенцій учнів. Ця діяльність і її результати (виконання проєктів збереження, відновлення та охорони природних ландшафтів) та посильна участь школярів у природоохоронних заходах зумовлюють розвиток громадянської та соціальної компетенцій.

Формування математичної та графічної компетенцій учнів відбувається при складанні за одержаними даними спостережень і досліджень таблиць, графіків, розрахунках середньостатистичних даних, визначенні амплітуди коливань температури, розрахунках величини річкового стоку під час повені та межені тощо.

Ініціативність і підприємливість учнів проявляються при виконанні проєкту збору, збереження та використання повеневих і паводкових вод річки та балок для господарських потреб місцевої громади. Інший проєкт – очищення водотоків від сміття – дає змогу залучити до роботи не лише учнів, а й місцевих жителів, що може стати важливим стимулом для пробудження їхньої екологічної свідомості. При цьому неодмінно постають як ключові соціальна й громадянська компетентності – вміння працювати у колективі, бути лідером у таких заходах. Та головне, що наслідком такої колективної діяльності стане очищення оточуючого середовища, прояв турботи про здоров'я як населення, так і природи (здоров'язберігаюча компетенція). Такі спільні заходи сприяють зближенню школи з життям, посилюють її культурний вплив на місцеве населення і забезпечують кращу підготовку учнів до практичної діяльності після закінчення школи.

Планувати, розробляти та здійснювати проекти, наприклад, щодо утилізації побутових відходів у своєму населеному пункті, є прикладом реалізації не лише діяльнісного компоненту, але й чинником виховання рис підприємливості. На таких прикладах формуються екологічне мислення учнів та їхня громадянська позиція.

Практичні роботи на місцевості мають підготовчий характер для виконання практичних робіт у класі. Наприклад, для виконання практичної роботи у 6-му класі „Складання графіка зміни температури повітря, опадів, рози вітрів, їх аналіз” необхідна довгострокова програма систематичних спостережень за погодою у своїй місцевості. Програма таких спостережень може бути стандартною, але вчитель може надати їй творчого характеру, збуджуючи зацікавленість учнів. Так, вивчення ходу температури можна відстежувати в різних умовах: на південній та північній ділянках шкільного подвір’я (двору), на різних околицях села, у відкритому полі та біля лісопосадки, поблизу річки та в балці, на їх схилах тощо.

„Набір” точок спостереження вчитель обирає заздалегідь разом з учнями, маючи на меті продемонструвати залежність ходу метеорологічних елементів від рельєфу, експозиції схилів, наявності чи відсутності рослинного покриву тощо. Виконання таких робіт потребує від учнів прояву самостійності, ініціативності, відповідальності, вміння працювати у групі, викликає дух суперництва та взаємодопомоги, взаємний контроль тощо, що зумовлює формування й поєднання багатьох компетенцій.

Під час робіт на місцевості особливої уваги потребує формування компетенції „Здоров’я і безпека” через набуття навичок безпечної поведінки в умовах несприятливих природних явищ і процесів, застосовування знань про лікарські й отруйні рослини, безпечну поведінку, особливо при екстремальних (надзвичайних) ситуаціях тощо. Ця компетенція логічно пов’язується із діяльнісним компонентом і є однією зі складових громадянської відповідальності.

Безумовно, практичні роботи на місцевості сприяють формуванню найважливіших компетенцій і компетентностей, розвитку творчих здібностей, індивідуального підходу до

розв'язання дослідницьких завдань, формуванню навичок роботи в колективі та розвитку нестандартного мислення.

Нарешті, практичні роботи на місцевості забезпечують дидактичними матеріалами навчальний процес, що підвищує усвідомлення учнями значущості їхніх досліджень і сприяють підвищенню самооцінки учнів.

М. В. Кулішов

(Національна спілка краєзнавців України),

М. М. Ломако

(Лисичанський міський краєзнавчий музей,
Національна спілка краєзнавців України)

Конгресів Яр – геологічна пам'ятка Луганщини

Конгресів Яр або Гельмерсенів яр – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення у м. Лисичанськ Луганської області. Оголошено територією природно-заповідного фонду розпорядженням Ради Міністрів УРСР № 780 від 14.10.1975 року. Площа 20 га. Являє собою унікальне природне геологічне відслонення зони Північно-Донецького насуву – одного з найбільших диз'юнктивних (розривних) утворень Північного Донбасу середньокам'яновугільного віку [4, с. 22–23; 8, с. 72–73; 9, с. 159]. Розріз є одним з небагатьох на Донбасі, який добре ілюструє зчленування карбонових і верхньокрейдових утворень. Тут відслонюються пласти пісковиків, аргілітів, алевролітів, вапняків середнього карбону, які насунені на верхню крейду. У класичному розумінні геології старіші за віком породи знаходяться глибше, а зверху, рік за роком, період за періодом, нашаровуються молодші, в чіткій хронологічній послідовності. Але іноді ця шарувата пачка, під дією тектонічних сил, зсувається та мнеться в складки, або навіть перевертається, що й сталося з Північно-Донецьким насувом. Тут, давніші породи кам'яновугільного періоду перекрили молодші, крейдяного періоду. І через це, відслонення у Конгресовому ярі, має велике науково-пізнавальне значення.

Північно-Донецький насув – це велика геологічна структура, яка проходить вздовж майже всього м. Лисичанськ, та тягнеться на багато кілометрів, і є кордоном між відкритим та закритим Донбасом. Тобто вугленосні відкладення Донецького

басейну далі простягаються під покровом гірських порід більш молодшого віку. Конгресів Яр – це єдине природне відслонення розрізу Північно-Донецького насуву в Лисичанську. Схоже відслонення було штучно розкрито в старому кар'єрі Лисичанського содового заводу, біля устя р. Верхньої Біленької. Подібні відслонення – дуже рідкісне явище, тому кар'єр був виділений як геологічна пам'ятка [4, с. 22]. Так само, ще один прояв Північно-Донецького насуву, оголошено як геологічну пам'ятку природи – Менчікурівський розріз, який знаходиться на північній околиці селища Георгіївка Лутугинського району, на лівому березі річки Вільхівка (права притока р. Лугані). Розріз отримав свою назву від колишнього хутора Менчикур [4, с. 23; 8, с. 119–120].

Конгресів Яр, розташований на східній околиці міста Лисичанськ, в 300 м від однойменної залізничної станції, має подвійну назву, яка використовувалася в різні історичні періоди, але кожна пов'язана з цікавими особистостями та подіями з історії геологічних досліджень Донецького басейну.

Перша назва – Гельмерсенів яр, пов'язана з діяльністю експедиції академіка Григорія Петровича Гельмерсена (при народженні Грегор фон Гельмерсен, нім. Gregor von Helmersen), яка в 1863 р. відвідала Лисичанський рудник. На жаль, немає точних відомостей про особисте відвідування почесним академіком цієї балки, але все ж таки назва закріпилася та використовувалась, що підтверджується в працях відомого геолога Б. Ф. Мефферта, який провів масштабну дослідницьку роботу по геології Лисичанського району. *„В верховьях оврагов между балками Лобов Яр и Осьмушкин Яр, <...> слои поставлены вертикально, и частью <...> опрокинуты на север”* [6, с. 16]. *„Лучший разрез можно наблюдать по балке Лобов Яр, между шахтами Скальковский и Дагмара, и далее по глубокой балке Гельмерсеновой”* [6, с. 18].

У перший раз академік Г. П. Гельмерсен відвідав Донецький вугільний басейн в 1863 р., де по дорозі з кам'яновугільних копалень Голубівки, він попрямував у Лисичанськ, а звідти на Луганський завод [2, с. 188, 194; 3, с. 616]. *„Григорій Петровичъ въ 1863 г. получилъ отъ г. министра финансовъ порученіе изслѣдовать Луганскій горный*

округъ, съ тѣмъ чтобы предложить нужныя мѣры для усиленной и болѣе раціональной разработки мѣсторожденій каменнаго угля и желѣзныхъ рудъ, а равно и опредѣлить тѣ пункты Донецкаго каменноугольнаго бассейна, которые со временемъ могли-бы снабжать каменнымъ углемъ южную Россію вообще и строившіяся въ то время южныя желѣзныя дороги въ особенности. Осмотрѣвъ тѣ изъ мѣсторожденій каменнаго угля и желѣзныхъ рудъ, которыя расположены ближе къ мѣстамъ сбыта, Гельмерсенъ имѣлъ случай убѣдиться въ громаднѣхъ богатствахъ ископаемаго топлива и желѣза, заключающихся въ нѣдрахъ Донецкаго края.

Кромѣ того Григорій Петровичъ тутъ же указаль на важность геологическо-геодезической съемки всего пространства, занятаго Донецкимъ краемъ и составленіе пластовой карты, съ цѣлью болѣе подробнаго ознакомленія съ минеральными его богатствами. Вслѣдствіе сего, по распоряженію министерствъ военнаго и финансовъ, составлена была пластовая карта Донецкаго каменноугольнаго края, которая обнимаєтъ собою значительныя пространства Земли Войска Донскаго и Екатеринославской губерніи. При этомъ западная часть Донецкаго каменноугольнаго бассейна была изслѣдована и нанесена на карту гг. Носовыми подѣ непосредственнымъ наблюденіемъ Григорія Петровича” [7, с. 12–13]. У наукових працях Г. П. Гельмерсена, опублікованих після експедиції в „Горном журнале”, було детально описано геологію Лисичанська та околиць. „Для изслѣдованія напластованія, эти овраги представляютъ много удобства. Мы поднимались по некоторымъ изъ нихъ, изучивъ, предварительно подробную карту окрестностей Лисичанска” [1, с. 113].

Після XVII сесії Міжнародного геологічного конгресу, що проходив в 1937 р. в Москві, та відвідування вченими Лисичанська, Гельмерсенів яр отримав нову назву – „Конгресів Яр”, яка навіть трохи співзвучна зі старою.

Міжнародний геологічний конгрес (МГК) (англ. International Geological Congress IGC) – вищий всесвітній з’їзд геологів, який проводиться з 1878 р. в різних країнах. 1-я сесія міжнародного конгресу, на яку зібралися геологи Європи та

Північної Америки, з метою розробки універсальної стратиграфічної шкали та створення міжнародних геологічних карт великих регіонів, що включають територію кількох держав, відбулася в Парижі в 1878 р. Міжнародний геологічний конгрес традиційно проводиться один раз в 3–4 роки, по черзі на різних континентах. За час існування конгресу в колишній Російській імперії та СРСР були проведені три сесії: 7-й в Санкт-Петербурзі (1897, президент – О. П. Карпінський), 17-й (1937, президент – І. М. Губкін) і 27-й (1984, президент – Є. О. Козловський) в Москві.

Відкриття XVII сесії Міжнародного геологічного конгресу відбулося 20 липня 1937 р. в Москві. У ньому брали участь 2362 геологи з 50 країн. Президентом оргкомітету був керівник геологічної служби країни в 1930–1939 рр. – І. М. Губкін, а генеральним секретарем – найвідоміший геолог і мінералог О. Є. Ферсман. У роботі конгресу брали участь академіки В. І. Вернадський, А. Д. Архангельський, Д. В. Налівкін, О. О. Борисяк, В. А. Обручев. Почесним президентом був обраний О. П. Карпінський, але він помер за рік до конгресу 15 липня 1936 р.

Основні теми 17-го Міжнародного геологічного конгресу стосувалися підрахунку світових запасів нафти, кам'яновугільних родовищ, пермської та докембрійської системи, тектоніки Азії та геології Арктики, геофізичних і геохімічних досліджень. Для учасників конгресу були організовані Північна (Карелія, Кольський півострів), Південна (Україна, Донецький басейн, Крим), Пермська (Передуралля), Нафтова (Азербайджан, Грузія, Дагестан, Перм, Башкирія), Сибірська (від Свердловська до Новосибірська), Уральська, Новоземельна (архіпелаг Нова Земля) та Підмосковна екскурсії.

„Для ознакомления с Донбассом намечено семь экскурсий. Маршруты этих экскурсий дадут возможность ознакомиться с геологическим строением северной, западной, южной и восточной частей Донбасса. Таким образом посетители Донбасса будут иметь возможность ознакомиться с двумя темами, выдвигаемыми конгрессом: 1) пермскими отложениями Донбасса и границей между пермью и карбоном и 2) геологией Донбасса” [11, с. 44–45].

Третій маршрут геологічної екскурсії по Донецькому басейну охоплював: Ірмінський рудник, район Успенки, с. Черкаське, Матроський купол (Тошковський рудник) та Лисичанськ. Екскурсія знайомить геологів з північною межею Донбасу, взаємовідносинами карбону, тріасу, крейди та третинних відкладень. Особлива увага зверталася на тектоніку та фази складкоутворення [11, с. 44].

„Дорога в Лисичанск идет вдоль северной границы Донбасса, по высокому правому берегу Северного Донца. У с. Верхнего, на берегу Донца, расположен большой содовый завод, мимо которого проезжает экскурсия. За содовым заводом начинаются шахты треста Лисичанскуголь. Экскурсанта осматривают разрез к северо-востоку от шахты им. тов. Рухимовича в овраге между балками Осьмушкин яр и Лобов яр против водонапорной башины ст. Лисичанск. <...> В данном разрезе совершенно отчетливо определяются тектонический контакт между палеогеном и триасом и участие палеогена в надвиге [11, с.79–80]. <...> Этот надвиг прослеживается по простиранию и далее на юго-восток. Он виден на поверхности менее отчетливо, так как тектонический контакт здесь проходит внутри отложений мела [11, с. 81]. <...> После осмотра описанного нарушения экскурсия направляется к ст. Лисичанск, где маршрут третьей экскурсии заканчивается” [11, с. 82].

На сьогодні геологічна пам’ятка „Конгресів Яр” знаходиться в дуже занедбаному стані – немає жодної таблички про заповідний статус території, а частина яру засмічена побутовими та будівельними відходами, які місцеві жителі скидають в яр. Але, ще більше хвилюють повідомлення зі ЗМІ про те, що Лисичанська міська рада поставила питання про ліквідацію статусу геологічної пам’ятки державного значення „Конгресів Яр” [12], ця дія може реально погубити унікальний пам’ятник природи України.

Рішенням від 21.08.2003 р. № 9/13 Луганська обласна рада вирішила скасувати статус геологічних пам’яток природи місцевого значення та клопотати перед Міністерством екології та природних ресурсів України про скасування статусу геологічної пам’ятки природи загальнодержавного значення „Конгресів Яр”.

Депутати Лисичанської міської ради направили звернення Міністерству екології та природних ресурсів України щодо скасування статусу геологічної пам'ятки державного значення через те, що численні зсуви й дерева перекрили унікальне відслонення. В листі від 05.10.2012 р. № 19542/09/10-12 Міністерство екології та природних ресурсів України відмовило у скасуванні статусу пам'ятки природи з посиланням на те, що відслонення Північно-Донецького насуву, хоча і стало недоступним до огляду, воно залишилось збереженим, та перебуває у стані консервації, а скасування статусу може привести до його втрати у разі добувних та інших робіт [10].

Не дивлячись на те, що стан геологічної пам'ятки залишає бажати найкращого, топонім „Конгресів яр” повернувся на карту Лисичанська – вулиця Гайового, яка розташована вздовж західного схилу яру, з 2015 р. стала мати нову назву – вул. Конгресів Яр.

Джерела та література

1. Гельмерсен Г. П. Донецкий каменноугольный кряж и его будущность в промышленном отношении. *Горный журнал*. 1865. № 1. С. 89–119. **2. Гельмерсен Г. П.** О залежах каменного угля и железных руд в Польше и Донецком горном кряже и о залежах каменного угля в Курляндии и Восточной Пруссии. *Горный журнал*. 1873. № 8. С. 182–212. **3. Гельмерсен Г. П.** Отчет генерал-лейтенанта Гельмерсена о геологических исследованиях, произведенных в 1864 году на Самарской луке, в Крыму и в Донецком кряже. *Горный журнал*. 1865. № 3. С. 573–619. **4. Геологические памятники** Украины: Справочник-путеводитель / Коротенко Н. Е., Щирица А. С., Каневский А. Я. и др. К.: Наукова думка, 1985. 156 с. **5. Гудковский Е. П.** Музей под открытым небом „И память ожила...” (фотоальбом). Лисичанск, 1993. 35 с. **6. Мефферт Б. Ф.** Геологический очерк Лисичанского района Донецкого бассейна (Геологический комитет. Материалы по общей и прикладной геологии. Вып. 65). Ленинград: тип. им. Гутенберга, 1924. 63 с. **7. Очерк** пятидесятилетней ученой деятельности Г. П. Гельмерсена. *Горный журнал*. 1878. № 4–5. С. 1–36. **8. Природно-заповідний фонд** Луганської області. Довідник / О. Арапов, Т. Сова, В. Ференц, О. Іванченко. Луганськ: ВАТ „ЛОД”, 2008. 168 с.

9. Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення. К.: ТОВ „Центр екологічної освіти та інформації”, 2009. 332 с. **10. Рішення** Лисичанської міської ради депутатів № 39/698 від 22 листопада 2012 року. URL: <http://lis.gov.ua/2011-03-25-08-36-56/resheniya/resheniya-sessij-gorodskogo-soveta/387-resheniya-sessij-gorodskogo-soveta-6-sozyv-a/resheniya-39-sessii-6-go-sozyva.html>. **11. Южная** екскурсія. Донецкий каменноугольный бассейн (Донбасс). Издание Международного геологического конгресса XVII сессия / под ред. П. И. Степанова. Л.; М.: ОНТИ НКТП СССР. Главная редакция геолого-разведочной и геодезической литературы, 1937. 114 с. **12. В Лисичанске** уничтожили геологический памятник государственного значения – эоинспекция. *ОстрОВ*. 2018. URL: <https://www.ostro.org/lugansk/society/news/552861/>.

Д. В. Лук'яненко

(Старобільська ЗОШ І–ІІ ст. № 1)

Динозаври з нашого краю.

На рубежі XIX–XX ст. Старобільськ входив до складу Харківської губернії, ця історія і сталася недалеко від Харкова. Всю губернію облетіла чутка про знахідку поблизу Ізюму решток схожих з драконами. В горі Кременець були знайдені кістки двох *плезіозаврів*, жили в тріасовому та крейдовому періодах (близько 199,6–65,5 млн. років тому). Плезіозаври були типово морськими тваринами з невеликим тілом, коротким хвостом, довгою шиєю і маленькою головою з пащею, засіяною гострими зубами. Представник даних динозаврів відомий як Лохнеське чудовисько. Плезіозаври були близько 4–6 метрів в довжину. Вони були чудово пристосовані до життя у водоймах, хоча їм і доводилося виринати на поверхню, щоб вдихнути повітря. Це були небезпечні хижаки свого часу, які в основному харчувалися моллюсками і рибою. Великі види харчувалися різними морськими рептиліями (включаючи інших плезіозаврів), акулами та іншою великою здобиччю. Деякі плезіозаври часом могли ловити птахів або літаючих ящерів [9].

На підставі Ізюмських знахідок в 1910 р. було видано наукову працю автора А. Н. Рябініна „Два плезіозавра з юри і крейди Європейської Росії”. Історія знахідки була такою. Влітку

1899 р. учень реального місцевого училища Н. В. Міронов виявив по схилу гори кістки великих розмірів. Він дуже уважно поставився до знахідки, замалював розташування кісток, дбайливо вирив цілу кінцівку і кілька хребців і надав їх професору Гурову з Харківського університету. Незабаром, в 1902 р., на горі Кременець були проведені повторні розкопки та знайдені рештки другої кінцівки [4]. Всі знахідки надійшли до Харківського університету в 1903–1904 р., а навесні 1907 р. з рештками плезіозаврів почав роботу кращий палеонтолог того часу А. Н. Рябінін за сприяння професорів Н. А. Богословського і М. М. Яковлева. В результаті роботи з'ясувалося, що юрський плезіозавр повинен бути віднесений до групи *Pliosauridae* Seeley, а крейдовий до *Coelospondylin*'ової групи роду *Cimoliosaurus* Leidy [5]. В даний час рештки крейдового плезіозавра з гори Кременець демонструються в палеонтологічному залі Музею природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Нещодавно стало відомо, що гору Кременець досліджували в 1918–1919 р. в пошуках плезіозавра. Але звітів експедиції у вільному доступі немає.

Мозазаври з Луганщини. Загальна довжина представників цього роду коливалася від 10 до 17,5 м. За зовнішнім виглядом були схожі на суміш риби (або кита) з крокодилом. Череп був клиноподібний, масивний, морда й паща дуже витягнуті. Тулуб кремезний. Замість лап були незвичайні, широко розставлені ластоподібні плавці, що склалися з великої кількості фаланг. У цієї тварини був сплюснений у вертикальному розрізі хвіст [6].

У 1898 р. відомий геолог Л. І. Лутугін на березі річки Донець у с. Кримське розкопав залишки ящера (тулуб і хвостові хребці та частину щелепи), що відрізнялися від усіх відомих мозазаврів. Рештки мозазавра були знайдені в верхній частині розрізу крейдових відкладень і належали динозавру завдовжки всього 6 метрів. Мозазавр був віднесений в окремий рід *Dollosaurus*. Новий рід і вид був описаний професором М. М. Яковлевим в 1901 р. Назвали динозавра на честь відомого бельгійського палеонтолога Луї Долло і автора знахідки Лутугіна – *Dollosaurus lutugini*. Подальше дослідження даного примірника було зроблено радянським геологом

В. А. Цареградським. Результати були опубліковані в Щорічнику Російського палеонтологічного товариства (т. 10. за 1935 р.) [10].

Доісторичний кит – Базілотрітус Юхена. У 1912 р О. С. Федоровський в пісках у с. Коропове, недалеко від Змієва, знайшов хребці китоподібного – зейглодона, сучасна назва якого базилозавр. Це древній гігантський кит, що жив 45–36 млн. років тому. Довжина самців базилозавра досягала 21 м, самок 18 метрів. Базилозавр населяв майже всі теплі моря планети і, ймовірно, був одним з найбільших хижаків свого часу. Він нападав на великих жертв, включаючи й інших китів. Тіло базилозавра було значно більш витягнуте і звужене, ніж у будь-якого різновиду сучасних китів. Надзвичайно цікавою для палеонтологів особливістю є наявність у базилозаврів рудиментарних кінцівок ніг [1]. У 1912 р. О. С. Федоровським була захищена дисертація „Находка ископаемого китообразного в Змиевском уезде Харьковской губернии”. У написанні роботи допоміг завідувач кафедри геології та палеонтології Харківського університету М. А. Богословський. Завдяки дисертації знахідка стала відомою навіть у Європі.

У 1930 р. Л. І. Карякін опублікував повідомлення про знахідку досить великої риби біля с. Крейдяного недалеко від Харкова. Він наводить докладний її опис, щоправда, не вирішує питання про її видову приналежність. Так само є згадка про знайдену гігантську доісторичну саламандру. Але ані „риба”, ані „саламандра” нам не зустрілася в доступних матеріалах [3].

Експедиція зі Старобільська. З 24 по 27 жовтня 2019 р. учасники наукової групи з геології здійснили виїзд в район „Стрільцівського степу”, розташованого в Міловському районі Луганської області. Склад групи: доцент Удовиченко М. І. – керівник, Федоров Ігор – студент 3 курсу, Гордус Микита – студент 1 курсу, Денис Лазарев – магістрант 1 року навчання. На роботу було виділено всього два повних дні, півтора з них учасники експедиції відпрацювали в піщаному кар’єрі Криничного. Просіяли близько 1,5 т піску і зібрали приблизно 300 зубів доісторичних акул. Решту часу використовували для розвідки околиць. Побували ще в двох піщаних кар’єрах, один з яких виявився досить перспективним.

Відвідування одного з крейдяних схилів дозволило зробити дуже цінну знахідку – зуб акули *Otodus obliquus*. Ці зуби самі по собі дуже рідкісні і цінні. Основним результатом поїздки слід вважати те, що вдалося як мінімум потроїти колекцію зубів акул з кар'єру Криничного. Тепер наявні матеріали можуть бути основою для наукової публікації. Кілька слів про керівника експедиції: Микола Удовиченко, кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент, завідувач кафедри географії ЛНУ імені Тараса Шевченка. Він захопився акулами більше сорока років тому і сьогодні є автором 45 наукових публікацій, відомих в тому числі за кордоном. Нині його колекція налічує понад 200 тисяч зубів хижаків [7].

Острів, якого немає на карті. У 2012–2013 рр. в 30 км. від нас працювала експедиція з дослідження субтропічного острова. Звичайно самого острова вже 40 млн. років як немає, залишилися лише піски та останки доісторичних мешканців. Вся ця робота проходила в селі Ікове Новопсковського району Луганської області. Метою експедиції були пошуки останків доісторичних птахів. Робота дуже складна. Територія була розмічена по квадратах і палеонтолагам довелося просіяти 10 тон піску. Результати перевершили всі очікування. Отримано значну кількість викопних останків птахів, знайдений фрагмент щелепи крокодила.

Разом зі знахідками зубів акул – близько 30 видів – це місцезнаходження слід вважати найбагатшим за різноманітністю хребетних в Україні. Великий інтерес викликає також знайдений череп черепахи, який фахівці назвали найкращою знахідкою в Східній Європі. Серед численних знахідок коралів, зубів акул і скатів, скам'янілих дерев було виявлено останки п'яти видів морських черепах. *Трионікс* – велика трикоготна черепаха, яка майже не відрізнялася від сучасного африканського трионікса. Трионікс Іковській, судячи з численних залишків в морських відкладеннях, існував як в прісних водоймах, так і в морі біля берегів (знайдені передлобова, лобові, тім'яна і зубні кістки, невральна пластинка) [2]. *Аргіллохеліс* – велика морська черепаха, за будовою щелепного апарату подібна до сучасної зеленої черепахи і, мабуть, мала подібний раціон (знайдений симфіз зубних кісток). *Еохелоне* – морська черепаха, що, мабуть,

харчувалася м'якою їжею, судячи з будови нижньої щелепи (знайдено фрагмент зубної кістки, майже цілий череп; зубні кістки, невральні пластинки, ксіфіпластри). *Пуппігерус Несова* – морська черепаха середнього розміру, що не мала аналогів серед сучасних морських черепах за будовою щелепного апарату. Мабуть, пуппігерус Несова харчувався дрібними панцирними безхребетними (знайдені фрагменти нижніх щелеп, грудина, променева кістка, тібіотарсуси, фаланга пальця нижньої кінцівки). Всі ці види мешкали в період палеогену. Серед знахідок виявилася верхня щелепа величезного, *доісторіческого томістоногого крокодила* підродина гавіалів.

Але все ж метою були птахи. Вдалося розшукати безліч останків які належали шести різним птахам. *Дасорніс гігантторніс* – одна з найбільших літаючих птахів всіх часів з розмахом крил до 5 метрів, що мала своєрідний щелепний апарат з зубоподібними виростами. Ці „зуби” були придатні для захоплення слизькій добичі, наприклад, головоногих молюсків або риби. Більшість кісток цих птахів мали тонкі стінки, що явно вказує на те, що ці птахи багато часу проводили в повітрі. *Лютетодонтоттерікс тетического* – великий птах, але значно дрібніший дасорніса. Дещо інша послідовність зубів і їх інша орієнтація вказує на відмінний від попередньої форми спосіб харчування. *Колімбікулюс Удовиченка* – найдавніша достовірна гагароподібна птаха. Мала дрібні розміри в порівнянні з сучасною гагарою і, мабуть, вела схожий спосіб життя прибережного рибоїда. *Кієворніс* – дрібна птиця, імовірно віднесена до Буревісникоподібної. *Ітардіорніс* належав до невеликих птахів прибережних районів, харчувався рибою. Найближчими родичами в сучасності це птиці пастушки.

Наявність знахідок птахів дає припущення, що район Іково був островом, черепахи, крокодили – це земноводні, а ось птахам потрібна суша. Отже, виникає питання – острів був населений чи ні. Відповідь на це дала знахідка *Кіромбоподібної птиці*. Цей птах існувала лише там, де були дерева. Значить і острів був покритий деревами [8].

У статті навмисно не згадуються знахідки мамонтів, бізонів, турів та первісних оленів. Це тема для майбутньої публікації. Безумовно, палеонтологія вміє зберігати свої секрети

і неохоче відкривається перед нами. Хочеться вірити, що будуть знайдені зуби мегалодонів, дізнатися про розкопки в Ізюмі, дізнатися які ще таємниці приховує колишній океан Тетис ...

Джерела та література

1. **Базилозавр.** URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. **Иковский трионикс.** URL: <https://extinct-animals.fandom.com/ru/wiki/>.
3. **Ископаемые позвоночные Украины: библиографический справочник (1829–201).** URL: <https://ua.b-ok2.org/book/2845091/72c890>.
4. **История Змиевского края 33,9–23,03 млн. лет назад.** URL: <https://colovrat.at.ua/publ/13-1-0-263>.
5. **Кременець (Ізюм).** URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
6. **Мозазавр – Динозавры мелового периода.** URL: <https://dinosaurmeloperioda.fandom.com/ru/wiki/>.
7. **На поиски палеогеновых зубов акул.** URL: <https://luguniv.edu.ua>.
8. **О находках редких птиц на территории Луганской области.** URL: <https://cyberleninka.ru>.
9. **Плезіозавр. Вымершие животные.** URL: <https://extinct-animals.fandom.com/ru/wiki/>.
10. **Prognathodon lutugini. Мозазавр.** URL: www.donmining.info/2016/12/prognathodon-lutugini.html.

Л. О. Хіглова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Кліматичні зміни в Луганській області до 2050 року.

Луганська область розташована на сході України у басейні середньої течії річки Сіверський Донець. Максимальна відстань з півночі на південь складає 275 км, із заходу на схід – 170 км, площа – 26,7 тис. км. (4,4% території України).

Територія області представляє собою переважно хвилясту рівнину на лівобережній частині долини Сіверського Донця [1, с. 7].

Загальна водозбірна площа річок басейну Сіверського Дінця на підконтрольній території становить 18,07 тис. кв. км, де протікають 5 з 7-ми середніх річок, це лівобережні притоки – Красна, Айдар, Деркул, Повна та верхня частина Луганки, загальною довжиною 514,5 км, та 50 малих річок загальною довжиною 1150,6 км. Крім цього протікає 50 струмків середньою шириною від 1,5 до 4 м загальною довжиною 183,3 км.

Річкова мережа в області слабко розвинута, коефіцієнт гущини річкової мережі складає 0,11 км/кв. км, що нижче

середнього по Україні (0,39 км/кв. км), найслабше розвинута в басейні р. Деркул. В цілому гідрологічний режим річок характеризується нерівномірним розподілом стоку впродовж року – короткочасним весняним паводком і тривалими низькими рівнями в період літньо-осінньої межені. Поверхневий стік річок формується переважно за рахунок весняного сніготанення. Дощове живлення незначне, тому в літній період живлення річок забезпечується підземними водами. У річкових долинах підконтрольної частини території області налічується 291 природне озеро, з яких 85 мають власну назву, та експлуатуються штучно створені 46 водосховищ і 218 ставків, загальний об'єм яких складає 192,512 млн. куб. м. Природний режим річок викривляється впливом господарської діяльності. Господарська діяльність впливає і на льодовий режим річок, особливо скиди стічних і термальних вод [1, с. 16–17].

На півдні області розташований Донецький кряж. В лівобережній частині простягається Старобільська рівнина. На крайній півночі в мережі області заходять вибалки Середньоруського узгір'я. Ландшафтний покрив Луганської області складають чорноземи, що сформувалися в результаті дернового процесу ґрунтоутворення, який розвивається під лугово-степовою рослинністю. Для Луганської області характерні два типи ландшафтів – степовий та лісовий. Ліса займають 8,6% території області та розповсюджені вкрай нерівномірно [1, с. 7].

Клімат Луганської області помірно континентальний з помітно вираженими посушливо-суховійними явищами. Формується він під впливом порівняно великої кількості сонячної радіації, домінування континентального повітря помірних широт та відстані від океанів і морів. Характеризується доволі спекотним літом із посухою та помірно холодною зимою із нестійким сніговим покривом. Температурний режим нестійкий і протягом року характеризується значними коливаннями. Зміна сезонів здійснюється поступово, без різких перепадів. Тривалість безморозного періоду 150–170 днів.

За результатами багаторічних досліджень максимальна температура повітря не перевищувала +40 С, мінімальна не падала нижче за -42 С. Найхолодніший місяць – січень, найтепліший – липень. Середня багаторічна температура січня

становить -3,8 С, липня – +22,4 С. Загальна кількість опадів за 2018 р. склала 2617,7 мм. [1, с. 8].

Глобальні зміни клімату, що відбуваються, викликають заклопотаність його різноспрямованими наслідками. Зміни клімату спричиняють зміну кліматично зумовлених природних ресурсів. Розуміння цієї ситуації приводить до необхідності вирішення проблеми спостережень, досліджень, аналізу і прогнозу зміни кліматично зумовлених природних ресурсів у зв'язку із змінами клімату [3, с. 3–4].

Сьогодні факт глобального потепління не викликає сумнівів і вважається експериментально доведеним: збільшення глобальної температури повітря та океанів, зменшення площі морського льоду, підвищення рівня Світового океану підтверджено довготривалими інструментальними спостереженнями.

Кліматичні зміни, що відбуваються протягом останніх десятиліть, не перестають хвилювати вчених [3, с. 5].

Одним із визнаних сучасних інструментів вивчення кліматичних змін є чисельні гідродинамічні моделі. Їх застосування має вже досить довгу історію.

Міжурядова група експертів зі змін клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change) щорічно видає свої звіти. Вже в 2007 р. був виданий IV звіт, автори якого стали лауреатами Нобелівської премії миру 2007 р. За висновками звітів, Україна не входить до переліку найбільш вразливих до глобального потепління в XXI столітті регіонів нашої планети. Узагалі, для приблизної оцінки змін регіонального клімату України можна використати результати моделювання, отримані для Європи, які зараз активно аналізуються кліматологами в різних країнах [2, с. 37].

Відомо, що чисельних моделей клімату, як і наукових методик прогнозу клімату, існує досить багато. Для прогнозу можливих змін регіонального клімату Луганської області в XXI столітті оптимальними є регіональні моделі REMO (Інститут метеорології Макса Планка, м. Гамбург, Німеччина), RegCM3 (Міжнародний центр теоретичної фізики, м. Трієст, Італія) та RCA-E (Шведський метеорологічний інститут, Норкепінг, Швеція). Дані моделі були багаторазово успішно перевірені в

моделюванні сучасного клімату практично всіх європейських країн [2, с. 38].

Аналіз отриманих кількісних проєкцій *зміни температурного режиму* в Луганській області для двох 20-річних періодів до 2050 р. дає декілька основних висновків.

Зокрема:

а) у період близького майбутнього, тобто до 2030 р., практично в усі місяці очікується підвищення температури, за винятком лютого, березня та квітня, коли прогнозується навіть деяке похолодання порівняно з сучасним періодом, а з липня до вересня температура повітря практично лишатиметься без змін, на відміну від наступних 20 років, тобто в період 2031–2050 рр.;

б) у період до 2030 р. максимальне потепління очікується в червні (+1,3 С), листопаді (+1,8 С) та грудні (+2,3 С) [2, с. 46];

в) до середини ХХІ століття потепління буде практично в усі місяці;

г) максимальні підвищення температури повітря у період 2031–2050 рр. очікується в холодну половину року з жовтня до березня з абсолютним максимумом у грудні (+3,3 С), також досить значне потепління близько +1,5 С прогнозується для теплого періоду з липня до вересня, знову ж таки, на відміну від попередніх 20 років;

д) на тлі загального потепління і збільшення середніх річних температур відмічається зменшення амплітуди річного ходу на (-0,2 С) та (-0,5 С) для двох майбутніх періодів відповідно, що свідчить про очікуване зменшення континентальності клімату;

ж) також зменшуватимуться стандартні відхилення як для річних, так і для більшості місячних температур, що свідчить про деяку стабілізацію температурного режиму в ці місяці, винятком є січень та жовтень і квітень у близькому майбутньому, для яких це твердження протилежне [2, с. 47].

Очікувані *зміни режиму зволоження* в Луганській області до середини ХХІ століття:

а) річні суми опадів практично не зміняться так само, як і їх стандартні відхилення і коефіцієнти варіації в обох майбутніх періодах;

б) по три місяці виходять за межі 20% змін як в бік збільшення кількості опадів (квітень, вересень та грудень), так і зменшення (травень, липень та жовтень);

в) в цілому опади скоріше збільшуватимуться в холодну пору року з грудня до квітня і зменшуватимуться в теплу з травня до липня.

Такий маємо сценарій щодо можливих змін основних кліматичних характеристик в Луганській області на два 20-річні періоди: близьке майбутнє (до 2030 р.) та віддалене майбутнє (2031–2050 рр.), що має знайти широке практичне застосування в дослідженнях фахівців різних суміжних з кліматологією наукових напрямках, а також для розробки адаптаційних та пом'якшувальних заходів для кліматозалежних галузей економіки та інших сфер діяльності в регіоні [2, с. 52].

Джерела та література

1. Екологічний паспорт регіону. Луганська область. Сєверодонецьк: Луганська ОДА, 2019. 100 с. **2. Краковська С. В.** Чисельні проєкції кліматичних змін в Луганській області до 2050 року. *Наук. праці УкрНДГМІ*. 2011. № 261. С. 37–52. **3. Степаненко С. М.,** Польовий А. М., Лобода Н. С. Кліматичні зміни та їх вплив на сфери економіки України. Одеса: Вид. „ТЕС”, 2015. 520 с.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Н. О. Бабенко

(Міловський заклад загальної
середньої освіти І–ІІІ ступенів)

У вінку духовної краси Луганщини

Луганщина – здавна й назавжди українська земля. Тому символічними духовними оберегами сьогодення є творчість видатних українських письменників-луганців.

Із давніх-давен народ український на сторожі рубежів рідної землі поставив слово. Історія культури східноукраїнського краю бере свої першопочатки від прадавнього українського фольклору, однієї із давньоукраїнських писемних пам'яток „Слово о полку Ігоревім” [8, с. 3]. Земля ця завжди була притягальною для безлічі племен та етносів, що сформували унікальне культурне середовище Слобожанської України. Скіфи й сармати, хозари й половці лишили свій слід на просторах Дикого поля...

Тож немає нічого дивного, що одна з найбільш індустріальних областей України подарувала світові щедрий буйноквіт державних діячів, народних героїв та митців культури. Самою Долею судилося Луганській землі стати батьківщиною авторів „Толкового словаря великорусского языка” та „Словника української мови” – Володимира Даля та Бориса Грінченка [6, с. 5]. І нині Луганська – одна з найполітнічніших областей України, де мешкають представники 123 національностей.

Упродовж своєї історії народ наш створив унікальні цінності духовної культури, що посіли належне місце в загальнолюдській культурній спадщині. Тут починали свій шлях Всеволод Гаршин, Христина Алчевська, Володимир Сосюра та Борис Горбатов...

Усе це переконує у міцному національному корінні. Багата письменницькими іменами Луганщина, справжніми талантами, які увійшли в історію української літератури ХХ століття своїми самобутніми творами. До таких належать письменники, лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка: Григорій Тютюнник (сmt Щотове міста Антрацит, м. Артемівськ

Перевальського району), Микола Руденко (с. Юріївка Лутугінського району), Іван Світличний, Надія Світлична (с. Половинкине Старобільського району), Василь Голобородько (с. Андріанопіль Перевальського району) [8, с. 5].

Бути гідними ймення Тараса Шевченка означає тепер постійно збагачуватися духовно, берегти рідне слово, вірити в незалежну державу, захищати її та працювати для добра в Україні.

Культурну палітру Луганщини неможливо також уявити без унікальних митців слова: Івана Білогуба, Микити Чернявського, Юрія Сліпка, Івана Савича, Юрія Єненка, Івана Низового, Петра Шевченка (Біліводи).

Літературний процес в нашому краї почав формуватися ще на початку 20-х рр. ХХ століття. Тоді у Луганську був уперше створений „Союз діячів літератури”. Щоправда, крім оголошення в „Бахмутській правді” ми ніяких згадок про це творче об’єднання ніде не знаходимо [4, с. 4].

Діяльність літературних сил активізувалася в місті після того, як в Артемівську (Бахмуті) 1923 р. був виданий перший номер журналу „Забій”. Зі сторінок цього журналу читачі дізналися про ще нікому не відомі імена поетів Павла Безпощадного, Валентина Харчевникова, Григорія Баглюка. У жовтні 1924 р. була організована Спілка письменників Донбасу, що об’єдналася навколо журналу „Забій”. Одним із засновників та активним членом „Забою” був молодий прозаїк Борис Горбатов. Осередок „Забою” активно діяв і в Луганську. На зборах луганських „забойців” часто бував Павло Безпощадний (справжнє прізвище Іванов), автор понад тридцяти поетичних збірок. У 1930 р. він видає свою першу збірку натхненних поезій „Кам’яна книга”.

Якщо Павло Безпощадний був співцем шахтарської праці, то Володимир Сосюра – неперевершений поет-лірик. Шлях юнака з Лисичого над Дінцем простерся до найвищих вершин світової літератури.

*Любіть Україну, як сонце любить,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди... (Володимир Сосюра)*

Розвиток літературного процесу в нашому краї був обірваний Другою світовою війною. Подвиг українського народу у віршах і прозі оспівували наші земляки: Микола Руденко та Микола Упеник. Воєнне і післявоєнне лихоліття яскраво і талановито відобразив у своїх творах теж наш земляк Григій Михайлович Тютюнник. Твори його перекладено багатьма мовами світу, вивчаються в школі. Г. Тютюнник удостоєний премії імені Лесі Українки, посмертно став лауреатом Державної премії імені Тараса Шевченка.

Луганщина відбудовувалася, творила. В рядах звитяжних були і літератори. Наприкінці сорокових років видали поетичні збірки і стали членами Спілки письменників СРСР (на той час) Микита Чернявський та Василь Горяїнов. Повернулися з полів битви до мирного життя і почали з ентузіазмом писати нові літературні сторінки нашого славетного краю – Федір Вольний, Геннадій Довнар, Йосип Курлат, Іван Савич, Микола Щепенко. Одночасно з письменниками-фронтовиками розпочали свій творчий шлях Юрій Сліпко, Ольга Холошенко, Іван Світличний.

Вірний сільській темі старійшина Луганської письменницької організації Іван Савич – людина драматичної долі, поет. Його поетична збірка „Крізь полярні завої” розповідає про долю людини, яка пройшла через пекельні страхіння сталінських таборів, але залишилася справжньою людиною. Цікавою є і проза Івана Савича [4, с. 6].

Багато сторінок свого поетичного й прозового доробку присвятила мужності й стійкості молодого покоління Луганщини Ольга Холошенко. Її герої самовіддано люблять Вітчизну й заради її блага – свободи, завжди готові на подвижництво.

Витоки поезії Івана Низового – в усній народній творчості. Національна основа його віршів і поем відзначається самобутністю, художньою різноманітністю. Поет ненав’язливо вводить читача у свій образний світ, розгортає цілі картини: з-під його пера з’являються глибоко ліричні й разом з тим філософські твори.

*Я – Низовий!
І цим я все сказав.
Стою внизу,
В низах свого народу.
З козацького,
Із низового роду
Я викотивсь –
Кровинка і сльоза! (Іван Низовий) [4, с. 192].*

Сильно і талановито в певний час заявили про себе члени Спілки Антоніна Листопад, Олена Бондаренко. Привернула увагу читачів своєю творчістю Ганна Гайворонська. Відома її збірка „Перший поцілунок” – своєрідний ліричний щоденник молодої жінки і матері.

Традиції українського авангардизму розвиває поет із Біловодська Василь Старун.

І насамкінець ще одне ім’я, ще одна барвиста квітка у вінку духовної краси Луганщини – Лідія Сорока (справжнє прізвище Оробцова) – прозаїк, поетеса, член Національної спілки письменників України, учасник бойових дій в Афганістані. Лідія Олексіївна народилася в селі Закотному Новопсковського району, а нині мешкає в селищі Міловому на Луганщині.

Перша книга Лідії Олексіївни побачила світ 19 років тому. Це була перша частина тетралогії „Євшан-зілля”. Вона одразу привернула увагу широкого кола читачів, яких цікавить далеке минуле нашого краю. Потім були написані книги „Позич у лебідки крила”, „Сірооке моє кохання”, „Спробуй об’їхати долю”, „І війна, і доля, і любов – жіночого роду...” та інші. У книгах висвітлюються історії неймовірного кохання, долі людей, події війни в Афганістані, війни на сході України. Талановита письменниця Лідія Сорока бере активну участь у суспільному житті району, займається волонтерською діяльністю, надає допомогу українським військовим.

Луганський степ... Безмежний простір, родюча земля, золота нива... І лунає над цією цариною спів жайвора, аж бринить прозоре повітря. Жайвори співають і народжують у людей надію на мир, стає життя, добробут.

Такі ж почуття пробуджують і „жайвори” з царини слова – письменники, гордість Луганщини, які „співом” своїм можуть і

збентежити душу, і втішити її, і втамувати душевну та духовну спрагу [2, с. 344].

Тож, не тільки териконами, шахтами, великими промисловими підприємствами знаний наш край. Не старіє сива істина: „Не хлібом єдиним жива людина” [6, с. 2]. Жодна нація у світі не відбудеться як народ без своєї історії та культури. Без них ми разом з усіма своїми грандіозними прожекетами – лише пустоцвіт. Адже вони не тільки концентрують у собі весь шлях розвитку народу, але, перш за все, є могутнім джерелом формування національної гордості та самобутності, природним вихователем.

Джерела та література

1. Альманах літературно-художніх творів від митців-аматорів Луганської області: збірка поезії та прози до 80-річчя Луганщини. Старобільськ: Лисичанськ, 2018. 135 с. **2. Жайвори** над Луганщиною: Літературні портрети членів Луганської обласної організації Національної спілки письменників України. Ч. II. Луганськ: Світлиця, 2004. 344 с. **3. Коломойцев Ю. О.** Луганська березіль. Пісні та ромansi на вірші луганських поетів. Луганськ: ТОВ „Елтон-2”, 2002. 34 с. **4. Літературна** Луганщина: Збірка бібліографічних матеріалів про життя і творчість письменників Луганщини та їх твори. Вип. II. Луганськ: Редакційно-видавничий відділ облуправління з питань преси, 1992. 192 с. **5. Луганщина:** пам’ятники та історичні пам’ятки. Луганськ: ТОВ „Поліграфічний центр „Максим”, 2007. 80 с. **6. Луганщина** – пісня моя: Буклет. Луганськ: ТОВ „БМЦ Консалтинг Груп”, 2008. 54 с. **7. Народна** мудрість Слобожанщини. Луганськ, 1992. 90 с. **8. Неживий О. І.** Луганщина – земля українська: літературно-краєзнавчі статті та нариси. Полтава: Полтавський літератор, 2007. 166 с. **9. Сорока Л.** Історія кохання в національному колориті. Львів: Каменярь, 2017. 134 с. **10. Сорока Л.** И война, и судьба, и любовь – женского рода... Луганськ: ТОВ „Прес-експрес”, 2014. 852 с.

Н. С. Безгодова
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

**Виразальні засоби (фігури кількості) як чинник
національно-культурної специфіки усного спілкування**

Однією із форм існування мови як засобу комунікації є усне побутове мовлення, бо, як зазначає К. Лотоцька, саме через усні різновиди побутування мови здійснюється її зв'язок із щоденним життям [3].

Уживання розмовно-побутових та емоційно забарвлених слів, вільний вибір мовних засобів, а саме: просторічних слів, зворотів, діалектизмів, жаргонізмів, еліптичних неповних речень, повторів тощо – надають усному мовленню природного, „справжнього” забарвлення.

Також усне мовлення – це найчастіше невідгодуване, спонтанне мовлення, тому людина зрідка замислюється, як і що сказати, мало уваги приділяє формі висловлювання, зокрема пошуку нових форм. Це і є причиною того, що в усному мовленні виникає значна кількість усталених синтаксичних конструкцій (національно-специфічних правил мовленнєвої поведінки): „формули” привітання, прощання, побажання, подяки, вибачення тощо, а також виразальних засобів, що визначають національно-культурну специфіку спілкування.

Існують виразальні засоби (фігури кількості), які через свою вживаність у повсякденному мовленні набули статусу мовних одиниць. До них належать гіперболи, мейозис і різновид мейозису – літота. У розмовному стилі зумисне перебільшення чи применшення широко використовують, щоб привернути увагу слухача, надати зображуваному виняткової виразності, загостреності, емоційності, захоплення чи презирства.

Одним із засобів образної характеристики, за допомогою якого мовець намагається підсилити експресивність мовлення, зокрема позитивну чи негативну рису особи або предмета, є гіпербола.

Гіпербола (гр. *hyperbola* – перебільшення) образне перебільшення, яке виявляється в тому, що якась ознака приписується предмету в такій мірі, у якій вона реально йому не властива й не може бути властивою; вона має здатність

„збільшувати, розширювати реальність” [2, с. 102]. В емоційно забарвленій розмовній мові перебільшення є частими явищами, які вже існують у готовому вигляді, тому їх інколи й називають розмовними гіперболами: *гори звернув би; наляканий до смерті* тощо. Гіперболізації підлягають такі ознаки, як розмір, колір, сила, кількість тощо, також вона може стосуватися як побутових сторін життя, так і емоцій, відчуттів: *у горлі дере; у горлі пересохло; як у раю; як у пустелі Сахара*.

Найчастіше в основі гіперболи лежить елемент цілковитої абсурдності, різкого протиставлення здоровому глузду, але роблять це не з метою ввести в оману того, кому вона адресована, а щоб підсилити висловлювання та привернути увагу до певних ознак якогось предмета чи явища; збільшити емоційність; створити іронічний чи гумористичний ефект; сформувати певне оцінне забарвлення [4]. Якщо ж „згадане почуття не може захопити слухача, то гіпербола стає звичайною брехнею” [5, с.162].

Одним із чинників породження гіперболічного висловлювання є оцінка ситуації і співвіднесення її з висловлюванням: *У холодильнику миша повісилася* або *На поліції миші зубами клацають*; *У хаті – ні крихти!* – людина просто перебільшує, щоб показати, що в будинку немає продуктів, немає чого їсти; *слона б з’їв (слона б проковтнув)*; *покласти крихту на зуб* – вгамувати голод. Також гіперболу використовують для підсилення експресивності мовлення, тобто гіперболічні вислови сприймаються як словесні штампи: *здоровий як бик; міцний як дуб; легкий як пір’їнка (пушинка); білий як сніг (як цукор); довгий як шпала; швидкий як блискавка(як вітер); струнка як тополя; надутий як сич* тощо. Як бачимо, у цих висловах перебільшення реалізують за допомогою порівняння.

В усному мовленні зустрічаємо перебільшення, які передають за допомогою числівників. Найчастіше – це „заокруглені” цифри: сто, тисяча мільйон. Такі перебільшення пов’язані з кількістю людей, зростом (висотою), розміром, шириною, відстанню предметів. Сприймаються вони не як наслідок перерахування, а як узагальнення, показник суттєвого перебільшення: *сто років не бачилися; тисяча вибачень; сто (тисячу, мільйон) разів тобі казав (говорив); сто разів*

попереджав; мільйон справ на день (на сьогодні); гора паперів; куча справ (тобто багато паперів, багато справ); сто чортів тобі в печінку; тисячу болячок у печінку тощо.

Прикметою розмовно-побутового мовлення є частотні стійкі звороти із підсилювальною часткою *аж*, яка є носієм комунікативного смислу, „вияв прагматики винятковості, сприйняття й інтерпретації когось, про що йдеться в повідомленні” [1, с. 201], і обмежувально-вказівною часткою *хоч*, у внутрішній формі якої простежується вияв посиленого перебільшення: *аж за вухами лящить; ах вуха в'януть; аж гай гуде; аж в очах потемніло; аж у голові гуде, аж мозок плавиться; аж очі вилазять; аж чортам тошно; хоч кіл теши; хоч до рани прикладай (клади) тощо.*

У розмовному стилі гіперболізації підлягають також вирази-лайки та вирази-прокльони, що їх уживають для досягнення ефекту незадоволення чиймись діями чи вчинками, або, щоб досягнути сутності і масштаби якогось негативного явища: *хай тобі грець; нелегка тебе принесла; хай (нехай, бодай) тебе грім поб'є (побив); чорт би тебе побрав; щоб тебе чорти вхопили; чорти тебе принесли; бодай тебе лихоманка вдарила (вхопила); сто чортів тобі в печінку; іди під три чорти; щоб тебе чорти в пеклі смажили (жарили); йди к чортовій матері; щоб тебе горою підняло; щоб тобі пір'я в роті поросло тощо.*

Для вираження душевного стану людини, душевного спокою, піднесеності, щастя, умиротворення, душевної порожнечі, розгубленості, неймовірної втоми від життя, від подій, що відбуваються навколо, уживають в усному мовленні такі гіперболічні вирази: *безкрайній океан любові; море щастя; умерти зі (зо) сміху; ангельське терпіння; залізні нерви має; стоїть як стіна; під Богом ходимо; море сліз виплакала; землі під собою не чує; летить мов на крилах; очі на лоба полізли (очі на лоб лізуть); цілий день на ногах; цілий день простояла; чекаю цілу вічність; як з хреста знятий; божеволію від роботи (божеволію без роботи); божеволію від самотності тощо.*

Перебільшену невимушеність, надмірну розв'язність, пихатість та безцеремонність підкреслюють такі вирази: *вічно спізнюється; вічно невдоволений (незадоволений); на вербі груші рахує; цілий вік мучиться; весь час залицяється; весь вік мозги*

компостує; бреше як собака; бреше як рудий пес; до віку не розрахується; продасть з потрохами (здасть з потрохами); без зубів загризе; як кістка в горлі тощо.

Виразальні засоби (фігури кількості) – це специфічний національно-культурний код нашого народу.

Джерела та література

- 1. Бацевич Ф. С.** Частки української мови як дискурсивні слова: монографія. Львів: ПаІС, 2014. 288 с.
- 2. Лотоцька К. Я.** Гіпербола як „стилістичний гібрид” : проблеми диференціації та аналізу. *Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі* : зб. праць / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко. Ч. 1. Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. С. 101–103.
- 3. Лотоцька К. Я.** Стилістика англійської мови: навч. посіб. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 254 с.
- 4. Масенко Л. Т.** Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. К.: Видавн. дім „КМ Академія”, 2004. 164 с.
- 5. Потебня О. О.** Естетика й поетика слова. К.: Мистецтво, 1985. 302 с.

К. Д. Глуховцева

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Семантична структура діалектних текстів про руйнування храмів у XX столітті

Текстоцентричний принцип, що увійшов у практику діалектологічних досліджень, спонукає науковців при з’ясуванні сутності діалектного тексту передусім звертати увагу на його евристичний потенціал. Так, П. Ю. Гриценко вважає, що діалектні тексти „репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не обмежена вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови” [1, с. XV – XVI].

Проте все частіше науковці звертають увагу на багатовимірність діалектного тексту, виділяючи, зокрема, такі ознаки, як когнітивна основа, носій інформації певного типу, усна форма вияву, миттєва вербалізація свідомості, прагматизм,

зв'язок з діалектним дискурсом тощо. Такий погляд на названий феномен репрезентований у дослідженнях Н. О. Руснак, яка сутність аналізованої одиниці розуміє так: „це знакове утворення, що має когнітивно-прагматичну основу, це ретранслятор певного типу інформації” [2, с. 396].

Отож розповіді-спогади про історичні події початку ХХ століття важливо вивчати, зважаючи про гносеологічне значення інформації, яка в них закладена. Ці пам'ятки історії репрезентують ставлення мовців, зокрема жителів крайнього сходу України, до подій столітньої давнини, свідчать про їхні соціальні орієнтири. Респонденти засуджують насильницьке утворення колгоспів, розкуркулювання, коли було знищено багато людей, відчуження селян від землі, руйнування церков. Оцінка історичних подій ХХ століття пересічними жителями краю та й усієї України важлива для встановлення історичної справедливості, виявлення ментальних рис населення краю, розуміння того, яких жертв коштували перетворення названого часу.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати тексти, записані на Луганщині, про те, як у 30-і роки ХХ століття було зруйновано чимало храмів у нашому краї, актуалізувати інформацію про мовне оформлення цих текстів.

Тексти про руйнування храмів мають такі диференційні риси змісту: у них зазвичай подано короткі відомості про церкву, яку зруйнували за радянської влади: *На Троїцю у Шульгинці пристольний день / церква колись була Троїцька / а в трицятих годах розламали* (Записано від Сороки Т. М., 1927 р. н., с. Шульгинка, Старобільський р-н); подана оцінка споруди церкви з погляду сучасності: *Прабабушка розказували / то ж у Дуванці церква їх була / строїли її / а потім розвалили / та у ма не було ж // та ото казали / що й близько не було такої церкви / і я помню // як розоряли церкву / знайшли пам'ятник / там документи хранилися // це їй було тоді двісті сорок років / а її розвалили дець у тридцять п'ятому ілі шостому году* (Записано від Болховецького Д. П., 1909 р. н., с. Верхня Дуванка, Сватівський р-н); здійснено більш чи менш детальний опис інтер'єру церкви: *церква була красива з красного кирпичя // і зараз в церкві видно помальовані Боги* // (Записано від Чалап

Р. С. 1927 р. н., с. Омелькове, Старобільський р-н); порушено питання про те, куди поділися ікони: як розо¹ряли ¹церкву / і¹кони брали всі / хто хо¹тів // счас а¹би спи¹тав / у ба¹гатьох найш¹лися б старі цер¹ковні і¹кони (Записано від Золотарьової Л. Д., 1945 р. н., с. Булавинівка, Новописковський р-н).

Мовними засобами вираження змісту текстів про руйнування церков є найменування церков, назви матеріалу, з якого була збудована церква, уживання прикметників (кра¹сива), описових висловів, якими підкреслено винятковість споруди (й бли¹зько не було та¹кої цер¹кви).

В окремих населених пунктах ареалу збережено сюжети про будівництво церкви. Вони позначені вірою в те, що місце, де була побудована церква в селі, – святе місце. Так, скажімо, у с. Булавинівка Новописковського р-ну старожили переказують, що, за спогадами їхніх пращурів, церкву будувати дуже ретельно. Вozами звозили цеглу. Якщо в якомусь із них було знайдено розбиті цеглини, то з цього вoза будівельний матеріал уже не використовували, щоб у приміщенні церкви була сприятлива аура. У цементний розчин вбивали яйця, які збирали в людей з усієї округи й привозили сюди вoзами. Намагалися яйця доставляти цілими. Биті яйця не використовували. Як бачимо, ці тексти демонструють ретельне ставлення пращурів до будівництва святині як осередку культури.

Респонденти стверджують, що і в наш час місце, де знаходиться вже пошкоджена будівля церкви, селяни вважають святим: ду¹же ду¹же та¹ке особ¹ливе / се¹ло // в чому є особ¹ливість / темне // рідко вже залишились та¹к / шо ... ви¹гін серед се¹ла / де зна¹ходиця на¹ша стар¹енька ш¹кола / цер¹ква // інколи при¹ходиш на це місце і ду¹маєш / Господи / хоч ос¹тався ку¹сочок на зем¹лі / де не дотор¹калася на¹ша / можна ска¹зати в ка¹вичках / во¹рожса ру¹ка (Записано від Золотарьової Л. Д., 1945 р. н., с. Булавинівка, Новописковський р-н). Не випадково старожили приходять до зруйнованої церкви відзначати церковні свята.

Для церкви і будинку, де жили попи, старанно обирали місце. Його й досі вважають святим, як і місце на річці, де купалися попи (попівський пляж): те¹с¹мни¹цьою для мене був і зали¹шаєця дом ко¹лишніх попів / який був побудований на по¹чатку дев'ят¹надцятого сто¹ліття разом з цер¹квою ... //

розказували / що жили тут попи / ті / що вибрали це місце і вважали / що це місто особливе в селі // вони ясно люди були на той час дуже освічені і вибирали так / щоб вітер і сонце / всі погодні умови були найкращі у цьому куточку // ну / жили вони так / як всі люди кінця вісімнадцятого / початку дев'ятнадцятого століття (Записано від Золотарьової Л. Д., 1945 р. н., с. Булавинівка, Новпсковський р-н).

Окремі наративи позначені детальними описами особливостей побудови та зовнішнього вигляду церкви. Скажімо, Погорелий О. М. (1939 р. н.), відомий краєзнавець, ентузіаст вивчення історії краю, повідомляє точну дату будівництва церкви в селі Проїждже Новопсковського р-ну, називає прізвиська тих людей, які робили цеглу, говорить, що церква була найкраща на всю округу, вікна зроблені з чавуну тощо: Слободи стають селами / якщо є церква // такий тоді був порядок // у Проїжджому церкву пострйоли в 1910 – 1913 годах за проектом італіянських архітекторів // освячена 14 жовтня 1913 года в день Покрови Пресвятої Богородиці... вона мала високу звінницю з шістьма звонами / зробленими з міді // важили вони від пуда до шістдесяти пудов / малі звони звонили в будні дні / великі – на празники // звук 60-пудового звону при ритмічних ударах / благовість / розносився на всю округу.

Особливими деталями в спогадах про руйнування церков позначені сюжети про зняття хреста й колокола: У селі була церква / яка звалася ім'ям Івана Купала / але її знесла вода / казали / що заснував її Бутков Іван / потім побудували нову / Петра і Павла // у революцію зняли колокольню // (Записано від Войтенко М. Й., 1911 р. н., с. Підгорівка, Старобільський р-н).

Руйнували церкви, за спогадами старожилів, люди, які входили в актив: В актив ішли бідніші. А в 33-му вони перші й померли, і їм прийшлося те. Було, святкували паску ми. А вони, комсомольці, факелами – понамотували тряпки, в мазут повимазували, і тут ходять з охрестами кругом церкви. А церква була огорожена красиво: стенка здорова була, а вони моталися тут, пісні радянські співали, матюкалися, своє шество робили протів релігії.

Хрести... Одного нашого, булавинівського, найняли, і він поліз на цю висоту і познімав. А тоді з церкви зробили клуб

(Записано від Бахмета П. Ф. 1917 р. н., с. Булавинівка, Новопсковський р-н.).

У наративах респондентів нерідко можна виділити мікротеми, у яких ідеться про те, як склалася доля людей, що погоджувалися знімати хрест чи колокол з церкви. У с. Нещеретове (Білокуракинський р-н) стверджують, що чоловік, якого після цієї події прозвали Гудзь, замерз (*діло було зімою*), у с. Волкодаєво (Новоайдарський р-н) – утопився, у с. Новобіла (Новопсковський р-н) – захворів і помер, у с. Олексіївка (Білокуракинський р-н) – йому відібрало ноги. У с. Піски (Новопсковський р-н) переказують такі події: *Церкву розвалили давно/ там потім склад був / а / по́зже вона просто стояла посеред села // і одна молода пара стала кататися в середині церкви на мотоциклі // не довго це було/ бо вони вскоря́х розбилися // от стали ка́зати / що церкву треба розвалити / щоб не було її в центрі села // і на́чальство підговори́ло мужи́ків / і ті підірвали церкву // так що характе́рно / ніхто з них своєю́ смертю не вмер / у́же нема ні тих / що підри́вали / ні тих / що це організу́вали* (Записано від Нехайлової Т. Ф., 1962 р. н., с. Піски, Новопсковський р-н).

Отже, тексти про руйнування церков репрезентують чимало мікротем, що актуальні для тих, хто згадує про часи зведення та руйнування церкви в їхньому населеному пункті, а також актуалізує питання про віру жителів краю в магічність усього, що пов'язано з вибором місця, де розміщена церква, зведення самої споруди храму, будівлею церкви як пам'яткою культури. Руйнуванням храму діалектоносії засуджують, що пов'язане з сюжетами про Божу кару для всіх, хто був до цього причетний.

Джерела та література

1. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії // Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. 2003. № 1. С. IV – XX. **2. Руснак Н. О.** Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти дослідження. Чернівці : Чернівецький національний університет. 2009.

Л. В. Жувако
(Красноріченський ЗЗСО І–ІІІ ступенів)

**Дещо з історії прізвищ жителів
селища Красноріченського**

Всім добре відоме слово *прізвище*. Кожний з нас має, носить і намагається не заплямувати своє офіційне найменування. Якщо ім'я служить для виділення особи у сім'ї чи невеликому колективі, а по батькові вказує на зв'язок з батьком, то прізвище об'єднує членів однієї родини. За прізвищем можна дізнатися і про свій родовід.

Проводячи дослідження про походження українських прізвищ у нашому регіоні, зокрема й у нашому селищі Красноріченському Кремінського району, дійшла висновку, що найбільше прізвищ закінчуються на – ко (*Павленко, Герасименко, Костюченко, Фоменко, Тетаренко, Гальченко, Давиденко, Глущенко, Назаренко, Проценко, Білоїваненко, Коваленко, Бондаренко, Гадючко.*) – це суто українські прізвища.

У прізвищах відображена історія, суспільне й економічне життя нашого народу. У родових найменуваннях фігурують назви працівників сільського господарства та промисловості, ремісників і торговців. Вдумавшись у семантику загальних назв-іменників, що стали прізвищами, можна довідатися про рід занять наших пращурів (*Бондар, Коваль, Ткач, Свічкарь, Токар, Швець, Гончар, Скляр, Олійник, Мельник, Кравчук, Клепач.*) Напевно, можна сказати, що наші предки в минулому займалися такою роботою, як шиття одягу, виготовлення свічок і бочок, дуття скла, переробкою зерна на борошно, биття олії з насіння, ліплення глиняних виробів.

Також присутні прізвища, які вказують на місце, умови проживання людей. *Нагорянські* (проживали на горі), *Підгорні* (проживали під горою), *Мацегора* (можливо, також жили близько від гори), *Погорілий* (майно цієї людини могло згоріти, звідси і таке прізвище, або жила ця родина по горі, тобто на горі), *Хмельницький* (пов'язано з рослиною хмелем), *Писаренко* (люди з цим прізвищем були письменними), *Ставицький* (жив поруч зі ставом), *Козакови* (в їхньому роді точно були козаки).

Не можна оминати і те, що прізвища на території Луганської області з'явилися шляхом переселення інших народів. В основному переселенці були з найближчих до України областей (Ростовська та Білгородська). Так з'явилися прізвища: *Сягаєва, Заболотная, Мусатова, Скоробагатов, Рогоцький, Перхова, Якунін, Самарський, Нікітіна та інші*.

Деякі прізвища виникли внаслідок переходу у власні загальних назв. Вони, очевидно, були прізвиськами, якими наділили їхніх носіїв односельці за відповідними асоціаціями, а згодом закріпилися як родові імена. У цих прізвищах закарбовано увесь світ живої і неживої природи, що оточувала наших предків. Є тут назви речей побуту (*Деркач, Ломака*), страв (*Куліш, Трехліб*), назви ознак, які, мабуть, характеризували зовнішні або внутрішні особливості людини (*Белік (від Білий), Рудько (від Рудий), Черний (від Чорний) та інші*).

Основну масу українських родових імен становлять похідні слова, утворені суфіксальним способом (*Козаков* – від козак, *Макаренко* – від чоловічого імені Макар, *Павленко* – від Павло, *Кравченко* – від кравець, *Попова* – від піп, *Решетило* – від решето, *Гавриленко* – від Гаврило). Особливо колоритні українські прізвища, утворені способом зрощення, такі прізвища теж зустрічаються в нашому селищі (*Оридорога, Трехліб, Білойваненко, Довгополов, Семиволос*).

Тож у нашому регіоні найчастіше зустрічаються прізвища, які походять від чоловічих імен: *Іванов, Петренко, Дем'яненко, Федорко, Андрєєв, Васильченко, Гавриленко, Клименко, Павленко, Сідоров, Власенко, Савченко, Тарасов*.

Прізвища дають у спадок батьки, а їм попередні предки – ваші дідусі, прадідусі і пра-, пра-, пра-...дідусі. У нашому селищі багато прізвищ повторюються, хоча родини з однаковими прізвищами не є родичами. Це говорить про те, що пращури цих родин теж жили тут і, можливо, були рідними, походили від одного діда-прадіда. Найпоширенішими у нашому селищі є прізвища: *Нагорянський, Підгорний, Ляшенко, Іванов, Клименко, Свічкарь*. І саме *Підгорний* найчастіше трапляється серед усіх інших. У нашому селищі це прізвище має сорок сім родин.

Отже, у прізвищі може ховатися історія роду, і якщо уважно розглянути його походження, то можна багато цікавого дізнатися про своє родове коріння. Прізвище – коштовний скарб. Його слід берегти і не ганьбити.

В. С. Калініна

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

В. Сосюра – співець правди і краси

Донбас, рідна домівка мого серця, твої златокосі дерева, співи солов'я, безмежні роздолля залишаться в моєму серці навіки. Твоя врода заворожує, а історія затягує. Твоїми стежками мандрували такі видатні люди як Антон Чехов, Степан Руданський, Григорій Сковорода. Ти – батько Володимира Даля, Юрія Єненка, Володимира Сосюри.

Мета статті – висвітлити мотиви любові донбаського поета до України.

Володимир Сосюра – „поет ніжності, тривоги і болю”, тонкий, ніжний лірик, представник високого поетичного світу, де пахнуть білі акації, палахкотять загравами донецькі ночі й цвіте різнобарв'ям Україна.

Колиска його дитинства – селище Третя Рота на Донеччині. Батько поета – Микола Володимирович, щоб якось вибитись із злиднів, змушений був часто змінювати місце проживання. Разом з родиною, він шукав щастя на Кавказі, в Харкові, Воронежі та інших містах світу, але знову й знову повертався до рідного краю. Перебуваючи в різних місцевостях, уразливий Володька завжди відкривав для себе багато невідомого і дивувався, що у Воронежі його однолітки насміхалися над його українською вимовою. Замість „так що” – треба „дык што”, замість „кавун” – треба „арбуз”, а коли повертався в рідні краї, його однолітки сміялись над вимовою, яку Володька привіз із Воронежа.

Мати поета була з Луганщини. Антоніна Дмитрівна мала приємний голос і натхненно співала задушевні українські народні пісні. Саме завдяки їй майбутній поет полюбив українське слово.

Ще з дитячих років Сосюра читав усе, що потрапляло йому в руки, дуже любив поезію та пісню. Художнє слово рано покликала Володимира Сосюру в кольорові світи фантазій,

героїчних діянь і жагучих пристрастей. З'являлися перші поетичні спроби, які друкувались у бахмутській газеті „Народная газета”, а пізніше – в лисичанській „Голос рабочего”. Умови життя змушували хлопця розмовляти російською, а українську мову молодий поет чув тільки від батьків.

Перший вірш, написаний українською мовою, Володимир Сосюра надрукував у журналі „Вільна думка” в 1918 році. Сам поет писав: *„Перший надрукований „вірш”... Та ще й у журналі. Я не сміюся з тих хвилин радості і з вірша – мого першого найвного вірша, моєї дитинки, що потонула в громі громадянської війни”* [1, с. 137].

Національна свідомість молодого поета-воїна прийшла несподівано, але безповоротно під впливом революційних подій: *„У пісні і в труді я – частка Батьківщини, / тож Батьківщина – я, що лине до висот. / Чолом вона сяга за зір ясні вершини... / Народу частка я, а значить, я – народ”* [2, с. 51] .

Почуття національної гідності зростало у молодого хлопця щодня, всі свої почуття він передавав через поезію. Рідну Донеччину Володимир Сосюра описує з найщирішою любов'ю та подякою: *„О, краю мій, і вугілля, й металу / тебе піснями славить буду я! / Це ж ти мені життя подарувала, / моя любов, Донеччина моя”* [2, с. 359].

Письменник зміг створити ліричний образ „вишневої України”, який оживає в нашій уяві чітко, рельєфно, наче на полотні вправного живописця. Сердечно, мовби в душу заглядаючи, звертається поет, зокрема, до кожного з нас: *„Любїть Україну, як сонце, любїть, / як вітер, і трави, і води... / В годину щасливу і в радості мить, / любїть у годину негоди”* [3, с. 140]

Ця поезія, палка й промениста, сповнена високих патріотичних почуттів, торкнулася тисячі молодих сердець. У ній поет зображує Україну „у зірках і у вербах”, „у квітці, в пташині, в електровогнях”, „у хвилях Дніпра”, у всьому тому, що робить її такою привабливою і неповторною.

У поезіях і спогадах Володимира Сосюри важко визначити, де починаються біографічні факти, а де літературні образи, створені фантазією поета. Але не дивлячись на це, він увійшов в історію української літератури як Соловейко поезії: *„І все, як*

пісня солов'їна, / чуття загострює моє... / Прекрасна мить, коли людина, / людина птицею стає!" [2, с. 86].

Життя Володимира Сосюри було сповнене переслідувань та арештів через те, що поет не боявся говорити правду, душею волів за рідну Батьківщину й намагався її об'єднати. Він бачив на власні очі, як послідовно, різними державними заходами витіснялася з ужитку рідна мова, разом з натиском русифікації. Серед населення України зростав нігілізм до рідного слова, почуття меншовартості й байдужості, мовляв, „а какая разница?".

Поета обурював той факт, що в дитячій газеті „Зірка", за розпорядженням старого більшовика Мануїльського, було видалено епіграфи Т. Шевченка „Учітеся, брати мої..." і С. Воробкевича „Мово рідна, слово рідне...". Ці муки й журба не полишали поета, невиліковний біль роздирав його душу.

Серце поета, як найчутливіший барометр до пережитого, переболеного, не змогло витримати такого тиску страждань, – зупинилось назавжди 8 січня 1965 року.

Звістка про смерть Володимира Сосюри облетіла всю Україну і його рідну Донеччину і боєм відгукнулась у кожному.

Володимир Сосюра – надзвичайна і рідкісна людина. Невтомний трудівник Донбасу лишив величезну спадщину дивослів – світ чарів і ніжності, поваги і любові до Батьківщини й самого себе.

Соловей нашої поезії, кароокий син України передав свій голос письменникам молодшого покоління, серед яких: Микола Руденко, Микола Чернявський, Іван Світличний, Василь Голобородько, Іван Низовий, Ганна Гайворонська, Антоніна Листопад, Сергій Жадан, які гідно продовжували і продовжують справу свого великого попередника.

З метою увічнення пам'яті видатного земляка, бібліофіл, красзнавець, луганський книголюб, просвітянин і літературознавець Богдан Пастух до 100-річчя Солов'я України видав книгу „Поет ніжності, тривоги і болю", зміст якої осяяно знаменитим гімном „Любіть Україну".

Увіковічила свого великого поета-земляка і громадськість Луганщини, відкривши у Лисичанську меморіальний музей В. Сосюри і пам'ятник. Скульптор Ілля Овчаренко відтворив портрет поета з добрим, замріяним обличчям уже в старшому

віці, який увібрав у своє серце душу, ніжність, тривогу, біль рідного народу і Батьківщини.

Джерела та література

1. Сосюра В. Розстріляне безсмертя : Вірші та поеми / Володимир Сосюра. – К.: Укр. письменник, 2000. – 319 с. **2. Сосюра В.** Осінні мелодії: поезії / Володимир Сосюра. – К.: Радянський письменник, 1964. – 371 с. **3. Сосюра Володимир.** Любіть Україну!: поезії / Володимир Сосюра. – К.: Знання, 2019.– 223 с. **4. Моренець В. П.** Володимир Сосюра. Нарис життя і творчості / В.П. Моринець – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.

А. М. Манько

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Персоналія і творчість І. Низового в оцінці критиків, науковців, журналістів та інших цінителів мистецтва літературного слова

Іван Данилович Низовий – знакова постать на літературній мапі України, один із яскравих представників поетів-шістдесятників, письменників-мемуаристів, творчий талант якого зміг перетнути кордони століття, розквітнувши вповні вже в другому тисячолітті (творчий шлях поета – 1960 – 2011 рр.).

Персоналія І. Низового та його творчість в оцінках критиків, науковців та сучасників митця досить яскраво зображена за допомогою оригінальних епітетів та колоритних образних характеристик: сонячна, світла, добра людина, яка прагнула пізнати всі грані буття [9, с. 8], такий величний і водночас простий, земний [24, с. 12], *„значуща сторінка в українській літературі, яка прикрашає й робить честь нашому письменству”* [22, с. 4], український Майстер Слова [8, с. 13], український голос Луганщини [26, с. 29], активний учасник руху за національне відродження Луганщини [16, с. 4], який своєю громадянською позицією, своїми віршами кликав до звершень, виховував любов до Вітчизни [10], *„Людина – символ любові до України, людина – оберіг для рідної мови”* [11, с. 6], непримиренний опозиціонер до всього антиукраїнського [14, с. 15], справжній Лицар України, Людина кришталево-чистої совісті, поет-правдолюб, поет-борець [2, с. 2], *„поет із*

синдромом Атланта”, „*Велет духовний, на чийх плечах тримався Луганськ як українська територія, як частина України*” [4, с. 5], поет завидної майстерності з відмінним чуття слова, рядка, строфи [5, с. 10], поет нутрянний, глибинний, зболений [26, с. 29], поет-патріот, виразник прагнень і сподівань українського народу, для якого „*найвища честь – загинути в бою за справді незалежну Україну*” [3, с. 6]; поет професійної та громадянської зрілості [23, с. 8], поет-соборник, „*велет у царині красного письменства*” [19, с. 3], „*поезії планета і наш духовний оберіг*” [7, с. 7], сформований потужний письменник із неймовірно потужною харизмою [2, с. 2], який, „*успадкувавши самотутній національний світогляд, завжди переймався долею України*” [3, с. 6], який, „*викриваючи фальш, яничарство і закликаючи українців до відстоювання власних позицій на всіх щаблях*” [21, с. 4], сам за життя був нефальшивим і неповторним українським голосом на теренах Луганщини [2, с. 2], щирим, недекларативним патріотом, причетним до всіх справ і почуттів людей свого покоління [6], і майже півстоліття тримав українське небо – небо правди і духовності – над нею [20, с. 2; 2, с. 2], і був весь час на передньому краї боротьби за здобуття й утвердження української національної державності [8, с. 13], невтомний будівничий України [12, с. 6], який з ласкавою посмішкою [15, с. 2] „*пройшов довгий і тяжкий шлях людини, яку вели через усі негаразди високі національні та духовні ідеї*” [13, с. 13] та „*був зі своїм народом, жертвно і послідовно трудився для нього, всякчас залишаючись скромною, співчутливою до ближніх особистістю*” [19, с. 3], непохитним борцем за українську ідею, який „*навіть після смерті через власну творчість, свою доню і небайдужих людей, озброєних його могутнім словом-мечем, продовжує працювати на соборну Україну*” [18, с. 6] і бути небезпечним для апологетів „*руського миру*” через свою поширювану любов до України, її народу, мови, культури та духовності [17, с. 7].

Д. Альошин назвав І. Низового тим поетом, який серед своїх ворошиловградських (нині – луганських) колег уже з перших своїх публікацій виділявся своєрідною побудовою віршів, тонким ліризмом і самотутнім образним колоритом” [1, с. 3]. Уродженець Сумщини, він, на переконання своїх

сучасників, був „плоттю від плоті луганцем”, бо саме на Луганщині І. Низовий сформувався як професійний діяч та особистість із характерними для нього високими людськими чеснотами і громадянськими якостями [17, с. 7].

Г. Чорняк зауважував, що родина Низових слугує доказом існування в російськомовному Донбасі справжніх патріотів, будителів нації, котрі не лише пам’ятали свій рід, своє коріння, а й зуміли зберегти все українське [25, с. 8].

Отже, творча особистість І. Низового, його мистецький спадок (поетичний, прозовий, публіцистичний та мемуарний), його громадянська позиція знайшли об’єктивно-позитивний відгук серед його сучасників, що є цілком закономірним, адже І. Низового вигідно відрізняє серед багатьох культурно-мистецьких діячів Луганщини середини ХХ – початку ХХІ ст. якісний літературно-художній матеріал при його кількісному показникові та жанровому різноманітті, безкорисливе служіння мистецтву в часи орієнтації на матеріальні блага та незгасимий патріотичний вогонь.

Джерела та література

1. **Алешин Д.** Поиск полновесного слова. *Ворошиловградская правда*. 6 июня 1980. С. 3.
2. **Бенедишин Л.** Тріумфальне повернення поета Івана Низового. *Голос з-над Бугу*. 2018. № 1–4 (3160–3164). С. 2.
3. **Болонська Л.** Іван Низовий: „Я зробив багато і зроблю ще...”. *Вечерний город*. 2010. № 2 (100). С. 6.
4. **Власюк В.** Леся Низова: справа мого життя – подарувати Україні творчість Івана Низового. *Вісник Розділля*. 2017. № 44 (1145). С. 5.
5. **Воловець Л.** Поет великого серця. Слово про Івана Низового. *Українське слово*. 2017. № 25. С. 10–11.
6. **Евтеев П.** В своем ключе. (родинний архів). URL: <https://drive.google.com/file/d/12WyivHwfsdtlSPABvkkv1syvtH4ceSIJ/view?usp=sharing>.
7. **Казмірчук О.** Леся Низова: „Після смерті батька я зрозуміла, наскільки глибокі його вірші”. *Замкова гора*. 2016. № 17 (929). С. 7.
8. **Кисельов Ю.** Його талант – завжди з нами. *Слово Просвіти*. 2011. № 46 (631). С. 13.
9. **Кошель Н.** Я дышаю віршами... я лиш дышаю світом безмежним. *Життя Лебединщини*. 2016. № 84 (11160). С. 8.
10. **Кривоніс С.** „Донбасові навіки присягаю”. (родинний архів). URL: <https://drive.google.com/file/d/1AtfTIRogSnPMo2T4z>

[BSizIIgia VDd05C/view?usp=sharing](#). **11. Лопатнюк І.** Врочистий фінальний акорд Року Івана Низового на Городоччині. *Народна думка*. 2017. № 49 (2107). С. 1, 2, 6. **12. Низова Л.** Події Року Івана Низового на Городоччині та за її межами. *Народна думка*. 2017. № 45 (2103). С. 6. **13. Правління** Луганської ОО НСПУ. Іван Низовий (на спомин). *Літературна Україна*. 2011. № 41 (5420). С. 13. **14. Прес-центр** Луганського обласного об'єднання ВУТ „Просвіта” імені Тараса Шевченка. „Я Сватовим засватаний...”. *Слово Просвіти*. 2012. № 4 (641). С. 15. **15. Ракітіна О.** „А Сватове засватав Низовий”... *Молодогвардеєц*. 2012. № 01 (453). С. 2. **16. Русин Г.** Рік Низового на Львівщині. *Народна думка*. 2017. № 19 (2077). С. 4. **17. Семистяга В.** Іван Низовий з нами! Слово про побратима. *Слово Просвіти*. 2016. № 23 (867). С. 7. **18. Смілка Р.** Відбулись творчі заходи на вшанування пам'яті письменника Івана Низового. *Народна думка*. 2015. № 17 (1972). С. 6. **19. Смілка Р.** Дуже слово поета-соборника Івана Низового промовляє до сучасників. *Народна думка*. 2017. № 4 (2062). С. 3, 6. **20. Смілка Р.** Поціновувачів поезії та патріотів запрошують на презентацію книги Івана Низового. *Народна думка*. 2018. № 4 (2113). С. 2. **21. Смілка Р.** Українське життя в Одесі. *Народна думка*. 2017. № 35 (2093). С. 4. **22. Стешенко Н. М.** Великому поету присвячується. *Голос Громади*. 2017. № 3 (750). С. 4. **23. Творчий** вечір поета. *Наша газета*. 1997. № 47 (1040). С. 8. **24. Тишик Л.** „Однак зостануться в Україні, які б громи не прогули...”. *Вісті Ковельщини*. 2017. № 29–30 (12552–12553). С. 12. **25. Чорняк Г.** Жити в лігві ворога і не скоритися. Луганська земля плекає патріотів. *Народна думка*. 2014. № 45 (1948). С. 8–9. **26. Шовкошитний В.** Український голос Луганщини. *Українське слово*. 2017. № 1–2. С. 10.

Т. С. Пінчук

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

**Із скарбниці педагогічної творчості: методичні
здобутки (з досвіду роботи вчителя-словесника Кременської
школи-гімназії Тамари Олександрівни Уманської)**

„Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті”, Закон України „Про повну загальну середню освіту”, новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [1, 2, 3] декларує пріоритет у розвитку інтелекту здобувачів освіти, який стає дієвим чинником державо-, культуро- і людинотворення, як того потребує сучасна модель цивілізаційного поступу людства.

Сучасний учитель має виявити в учнях здібності, розкрити їх якомога повніше, оскільки, на думку В. Сухомлинського, „немає абстрактного учня. Мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб розкривати сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці...” [5], причому „творчість відкриває в дитячих душах ті куточки, у яких дремають джерела добрих почуттів” [5]. Ці міркування є дороговказом для вчителя-словесника Тамари Олександрівни Уманської, яка працює над проблемою „Активізація пізнавальної діяльності під час формування ключових компетентностей на уроках української мови та літератури та в позаурочний час” і метою своєї діяльності вважає створення умов для реалізації творчих ресурсів кожного виховання під час систематичного творчого досягнення дійсності засобами рідного слова. Теоретичною основою досвіду є технологія інтерактивного навчання (О. Пометун, Л. Пироженко, Т. Ремех); проєктна технологія (В. Гузєєв); технологія колективного взаємонавчання (О. Рівін), технологія проблемного навчання (М. Махмутов, Т. Ільїна, Г. Вернер, В. Окоп, А. Матюшкін,); інноваційні навчальні технології вивчення літератури, розвитку творчих здібностей учнів (Н. Волошина, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, О. Мазуркевич, В. Неділько Є. Пасічник, Б. Степанишин, Г. Токмань, В. Цимбалюк, А. Фасоля, З. Шевченко), напрацювання вчителів-словесників України, які ґрунтуються на ідеї діяльнісного підходу в освітньому процесі.

На думку О. Савченко, „в освіті головні – дитина й педагог, здатний розвивати, захищати й оберігати її індивідуальність” [4]. Тому найважливіше завдання для Т. О. Уманської – зацікавити учнів і залучити до активної креативної діяльності, у процесі якої вони мають змогу взаємодіяти один із одним, навчатися будувати діалоги, аналізувати твори та створювати власні. Не менш важливим є формування читацької компетентності через формування мотивації до читання, прищепленню навичок осмислення та переживання того, що зображує автор, оцінки та співвіднесення із власними уявленнями та цінностями, бо саме вона сприяє розвитку креативного інтелекту та розкриттю творчого потенціалу кожного учня.

Для Т. О. Уманської урок літератури є співтворчістю вчителя та учня, основними принципами якої є відкритість, взаємодія та діалог, які сприяють позитивній мотивації й розвитку творчої особистості. Цьому сприяють такі технології організації освітнього процесу:

- технологія особистісного відкриття (учень – суб’єкт власного „відкриття” знань, умінь, навичок);
- технологія навчального дослідження;
- проєктна технологія, яка передбачає результативність та інтеграцію;
- технологія брейнстормінгу (мозковий штурм);
- технологія виконання евристичних завдань;
- технологія розв’язування дослідницьких проблем.

Щоб стимулювати творчу активність школярів, використовуються різноманітні методи і прийоми: використання цікавих аналогій, створення ситуацій емоційного переживання, метод відкриття, створення ситуації вибору, самостійна дослідницька робота, кейс-стаді, скейтнотинг, сторітелінг.

Так, на уроках української літератури впроваджуються різні форми навчальних занять: *урок-наукове дослідження* в 9-му класі „Енеїда” Івана Котляревського – енциклопедія українознавства із презентацією „Українські кулінарні рецепти. Наші напої”; у 10-му класі *урок-психологічний експеримент* за книгою Е. Берна „Ігри, у які грають люди” під час вивчення народних характерів у повісті Івана Нечуя-Левицького „Кайдашева сім’я” у формі дослідження психотипу „алкоголік”

на прикладі Омелька Кайдаша, у 10-му класі *урок-суд* над Чіпкою та його товариством Лушнею, Матнею, Пацюком „Де загубилася людина” під час узагальнювального заняття за романом „Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного та Івана Білика, *квест* за повістю Г. Малик „Пригоди Алі в країні Недоладі” в 5-му класі із буктрейлером, фанфіками й створенням своєрідного паспорту персонажа, *уроки-відкриття* за повістю Ніни Бічуї „Шпага Славка Беркути” із лінгвістичними дослідженнями у 8-му класі, *урок-творча лабораторія* „Карнавал осінніх барв і звуків” під час вивчення М. Рильського в 5-му класі [7], *урок-психологічне дослідження* Олесь Гончар. Новела „За мить щастя” в 11-му класі [8, 9], цикл уроків *наукових досліджень за методом кейс-стаді* за посланням Тараса Шевченка „І мертвим, і живим, і ненародженим...” [6], *урок-лінгвістична лабораторія* із дослідження жіночого письма Лесі Українки в поезії „Contra spem spero” в 10-му класі, *урок-дослідження* музичної прози Ольги Кобилянської із обговоренням дискусійного фільму Вахтанга Кіпіані в 10-му класі, *урок-заглиблення* „Це голос наш. Це пісня. Це душа” про Марусю Чурай під час вивчення роману у віршах Ліни Костенко „Маруся Чурай” у 11 класі, *урок-створення паспорту твору* систематично на уроках літератури рідного краю під час осмислення творчості Г. Гайворонської (образне слово Ганни Гайворонської в освітньому процесі).

Кожен із зазначених уроків передбачає використання проблемного типу завдань і вправ в освітньому процесі, оскільки вони сприяють залученню до роботи весь клас, спонукають кожного думати, відповідно знання засвоюються свідомо, у процесі активної праці, забезпечують активне ставлення учнів до оволодіння знаннями, інтенсивний розвитку їхньої самостійної пізнавальної діяльності та індивідуальних творчих здібностей.

Отже, науковість, систематичність, пошуковість, проблемність, нестандартність, зв'язок теорії з практикою – ці методичні принципи дозволяють Т. О. Уманській активізувати роботу над розвитком творчих умінь і навичок на високому методичному рівні, що допомагає учням через створення ситуації успіху розвинути свій потенціал і „знайти себе в житті”, навчати їх навчатися, сформувати ключові компетентності, адаптуватися до вимог сучасності. Оскільки самореалізація молодой

особистості є метою діяльності вчителя-словесника, стимулюється, підтримується й розвивається будь-яка учнівська творчість. Для цього й самому педагогу треба бути не просто здатним для виконання своїх професійних обов'язків фахівцем, але й креативною особистістю, здатною на впровадження оригінальних нестереотипних ідей і партнерську співпрацю з учнями.

Джерела та література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>.
2. Закон України „Про освіту”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. 2002. №26 (4984). 24 квітня – 1 травня 2002 р.
4. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. *Рідна школа*. 2011. № 9–8. С. 4–8.
5. Сухомлинський В. Сто порад учителів. *Вибрані твори*: в 5 т. К.: „Радянська школа”, 1976. Т. 2. С. 436 – 440.
6. Уманська Т. В своїй хаті своя правда, і сила, і воля. Національна самовизначеність у посланні Т. Г. Шевченка „І мертвим, і живим, і ненародженим...”. *Українська мова та література : газета для вчителів української мови та літератури*. 2019. № 6. С. 59–67.
7. Уманська Т. Карнавал осінніх барв і звуків: цикл уроків за творчістю М. Рильського. *Українська мова та література : газета для вчителів української мови та літератури*. 2015. № 3. С. 20–26.
8. Уманська Т. О. Олесь Гончар. Новела „За мить щастя”. *Українська мова та література. Шкільний світ*. 2016. № 5–6 (берез.). С. 56–60.
9. Уманська Т. О. Олесь Гончар. Новела „За мить щастя”. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2016. № 17 (453).

А. С. Полулях
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Філософсько-гуманістичні ідеї Григорія Сковороди

Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або напевно мусить здійснитися сподіване.

Г. Сковорода

Статтю присвячено ознайомленню з філософською та гуманістичною системами ідей Г. Сковороди. Проаналізовано основні філософські ідеї просвітителя-гуманіста.

Григорій Сковорода був найвідомішою постаттю в Україні за доби бароко, який лишив глибокий слід в історії духовного розвитку українського народу.

Як філософ, Сковорода був дуже різнобічним, гуманістом-мислителем. Відомо, що знані українці називали його „своїм Піфагором”, „українським Сократом”, „степовим Ломоносовим” [4, с. 28].

Актуальність дослідження полягає у прагненні до постійного пошуку людиною свого місця в цьому світі, як і майже 300 років тому, в сучасних історичних умовах багатомірні ідеї духовної спадщини Г. Сковороди мають безмежний вплив не тільки на українців, а й на весь слов'янський народ.

Мета розвідки – переосмислення філософсько-гуманістичних ідей Сковороди, як окремого культурно-історичного типу мислення, з його „іншим” уявленням та сприйняття Всесвіту, впевненістю у духовності світоутворення та реалізацією його ідей у життєвому подвижництві.

За тридцять років своєї просвітницької діяльності легендарний філософ-гуманіст навчав людей грамоті, мудрості, закликав до людського самопізнання, своїми співами передавав живе вчення, в основі якого лежить не світ, а людина і духовний першопочаток у ній.

На питання „що таке філософія?” Г. Сковорода відповідав: „Головна мета життя людини, голова вчинків людини є дух його, думки, серце. Кожен має мету в житті, але не кожен цікавиться головою життя, інший – черевом життя,

тобто всі свої справи робить так, щоб дати життя череву, інший очам, інший ногам та іншим членам тіла, інший ще вбранню та бездушним речам; філософія або любомудріє прагне всіма вчинками своїми до того кінця, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, ясність думкам, яко голові всього. Коли дух у людині веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, щасливе, блаженне – це і є філософія” [1, с. 423].

Г. Сковорода – один із визначних гуманістів свого часу, був широко обізнаний із творами стародавніх і сучасних філософів. *„Гуманістичні та просвітницькі ідеї Г. Сковорода вплинули на розвиток передової філософської думки України, а його поетична спадщина заклала фундамент класичної української літератури” [3, с. 183].* Гуманістична філософія видатного мислителя, його любов до Батьківщини, до людської праці, концепція про вільний і різнобічний розвиток людини й досі привертає до себе увагу філософів нашого часу.

Вивчаючи філософські ідеї давньо-класичної філософії, Сковорода адаптував їх відповідно до власних поглядів і тенденцій. *„Сковорода не визнавав необхідності чудес, тому що для пізнання Бога досить природних джерел, в яких він відкриває себе рясно й очевидно” [5, с. 117].*

Провідною ідеєю філософії Сковорода є розподіл світу на два початки: вічного та тлінного (тимчасового), котрі взаємодіють: у тлінному віддзеркалюється нетлінне. Тобто, за тлінним виступає дух, в ньому філософ і вбачає сенс життя. Плоть (тлінне) не відіграє важливої ролі для людини. Сковорода наполягає на тому що, якщо не виходити за межі своєї плоті, людство гребує своєю подобою з Богом і в результаті стає прахом.

У людині Сковорода виокремлював на два світи: на внутрішній та зовнішній. Усі ознаки *„зовнішньої людини”* обумовлюються способом її життя – земним буттям. Часто земне буття пожирає невидимий світ (внутрішню людину) [2, с. 41].

Концепція Григорія Сковорода про людину помітно переплітається із теорією про пізнання. Основоположним моментом теорії стала безкомпромісна віра в багатстві розумових здібностей людського мислення. Дана концепція пов'язана із

самопізнанням, відомо, що в людині зберігаються закони природи, тому необхідно пізнати своє єство і можна поглиблювати закони мікрокосму і макрокосму [8, с. 184 – 185].

Дотримуючись позицій гуманізму, Г. Сковорода закликав до єдності людини і природи. За словами філософа – зміст людського щастя у самопізнанні.

У концепції пізнання філософа-гуманіста цікавим є той момент, що він не пов'язує поширення людиною своїх осягнень із збільшенням матеріальних потреб, виконання яких сприймається як досягнення людського щастя. Він вважає: чим скоріше людина досягає піку самопізнання і світ який її оточує, тим менші і логічні мають бути її потреби і вимоги до себе.

Така ідея має своє продовження у відомій притчі Г. Сковороди під назвою „Еродій”:

*„...Вмій малим ти вдовольнятися. За великим не женися,
Сіті кинуто на лови, їх ти вельми бережися.
Я кажу вам, що не треба у розкошах жити,
На таких, кажу, повсюди розпинають сіті.
Триста впало у неволю з пристрасті в цім часі,
Шістсот плачуть у хворобах – дуже були ласі...”*

[7, с.134].

Сковорода наполягав на тому, що в концепції самопізнання лежить ідея суспільно-корисної „сродної” праці, яка продукує права людини на щастя в залежності від природних здібностей. Як стверджував гуманіст, ключовою умовою покращення стану буття народу є пропагування освіти, духовності, а саме, віра в себе та Бога „не тіло, а душа є людиною” [6, с. 230].

Значної уваги заслуговує його теорія вчення про суспільство. На думку Сковороди, незламність суспільства залежить не від зовнішніх видів суспільства, а від внутрішньої сутності. Так був створений устрій суспільного життя, який називали „Гірською Республікою” [8, с. 185]. Суть убачав у формі досконалих стосунків між людьми, які з'являються відповідно до духовності окремої людини – філософсько-гуманістична система ідей Григорія Сковороди.

Отже, філософське вчення українського мислителя було об'єктивно спрямоване на утвердження ідей філонтропії, добра, чесності, порядності.

Джерела та література

1. **Багалій Д.** Український мандрований філософ Григорій Сковорода : [монографія] / 2-е випр. вид. – К.: Орій : Кобза, 1992.
2. **Верба Г.** Григорій Сковорода на межі тисячоліть : проблема перекладу / Г.Верба // Київська старовина. – 2001. – № 1. – С. 183–191.
3. **Горлач М. І.** Основи філософських знань : Підручник / М. І. Горлач, Г. Т. Головченко та інші. – К. : вид-во „Центр учбової літератури”, 2008. – 1027 с.
4. **Гузар І.** Вибрані праці про Г. Сковороду, Т. Г. Шевченка і І. Канта / І. Гузар. – Донецьк, 2004. – 297с.
5. **Денисенко В.** Чи не найзнаменитіша українська особистість XVIII століття. Мандрівник учитель Григорій Сковорода / В. Денисенко // Пам’ять століть. – 2007. – № 1. – С. 28–38.
6. **Софронова Л. А.** Філософський лабіринт Григорія Сковороди / Л.А. Софронова // Славяноведение. – 2002. – №2. – С.111–120.
7. **Сковорода Г. С.** Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи / Г.С. Сковорода. – Київ: Обереги, 1994. – 480 с.
8. **Шинкарук В.,** Іваньо І. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2-х т. / В. Шинкарук, І. Іваньо. – К.: Наукова думка. – 1973. – 532 с.

Рисухіна О.П.

(Лисичанський центр позашкільної роботи
зі школярами та молоддю)

Лисичанськ поетичний...

Відлік слід починати з 1914 р., перших поетичних спроб учня сільськогосподарської школи В. М. Сосюри, майбутнього класика української літератури.

Скільки поетів, мешканців Лисичанська згуртувались в міському літературному об’єднанні „Исток”, яке плідно працює на базі редакції лисичанської газети „Новый путь”.

„Исток” виховав не один десяток журналістів і літераторів. А на початку нинішнього століття в Лисичанську вже утворилася ціла письменницька організація, яка входить до Міжнародної Співдружності Письменницьких Спілок. Першими членами стали лисичанські поети: Валентина Голубицька, Алла Проневич, Інна Гудковська, Анатолій Олексєенко, Олександр Пацубієнко, Валерій Кіхтенко, Валентина Коміна.

У авторів своя творча манера, свої орієнтири, прагнення. Але є і те, що об'єднує всіх – духовна спорідненість, взаєморозуміння, любов до рідного краю і літературної праці.

Валентина Коміна – відома на Луганщині і далеко за її межами поетеса. Вона видала декілька збірок віршів і новел російською мовою, бо сама корінна чистокровна росіянка, однак услухаймося, як вона пише про Україну:

Моя ти земле, рідний краю!

І знаю я тепер сама:

Тебе, як завжди, вибираю -

Стежини іншої нема.

Це відповідь тим людям, які сіють ворожнечу в наші душі, ділять Україну на дві частини – західну і східну, цькують, принижують українську мову, і не так росіяни, котрі живуть тут, як доморощені перевертні – „хохли”.

Ось що розповіла Валентина Коміна про себе: *„Народилася я в 1955 році в Осетії. Мій батько був родом з Ленінградської області, а мати – з Донецької. В сім'ї я була п'ятою дитиною. У 1958 р. мій батько, Мельников Василь Андрійович, інвалід Другої світової війни, помер. Наша сім'я переїхала на Україну, в село Серебрянка Донецької області. Спочатку ми жили у одного діда, потім у другого, але згодом мама купила хатинку, щоб у нас був свій куток. Хатинка була вкрита очеретом, мала всього дві кімнатки і земляну підлогу, які треба було змазувати глиною. Але то була своя хата. В школі я була однією з перших учениць, мала добру пам'ять, багато читала. Школу закінчила з похвальною грамотою. На той час я мріяла про журналістику. Мої твори – української та російської літератури завжди мали найвищу оцінку. Я була учасницею районних та обласних олімпіад, де посідала перші та другі місця. Найближчий університет був у Києві, і мати не хотіла відпускати мене далеко від дому, тому умовила поступати в Слов'янський педагогічний інститут, куди я не добрала всього півбали. Я пішла працювати на швейну фабрику в м. Артемівську. Потім вступила до 101 училища м. Северодонецька. Працювала електрослюсарем на будівництві. Вийшла заміж за Коміна Володимира Георгійовича і переїхала у м. Привілля. Закінчила Артемівський технікум*

залізничного транспорту і працювала черговим на станції Донецької залізниці”.

Валентина Василівна розповідає про своє життя, творчість, досягнення. Виникає питання – як народжуються такі красиві рядки, як вміло лягає рима, як виникають теми і ідеї для творів. Поетеса посміхається своєю простою і відкритою посмішкою і відповідає, що теми пропонує саме життя, вірші про те, що бачиш, любиш, чим захоплюєшся, що болить і хвилює. І розуміємо, що рядки народжуються глибоко в душі поетеси, проходять через її добре серце, заповнюють розум, і красиво лягають на папір.

*Я не пишу стихи – я их читаю
На звездном небе, просто на траве.
Где каждая травинка – запятая,
И дождик многоочием в главе.
Где слово – то цветок или былинка,
И чувства восхищения – слова!
Где тает недоверчивости льдинка.
И кружится от счастья голова.
Там не бывает подлости, обмана.
Там все как есть. Но так и быть должно!
Наш мир, что создан Богом, без изъяна.
Такими же и нам быть суждено.
Я взглядом все страницы пролистаю
Той книги под названием простым.
Я не пишу стихи. Я их читаю.
Ты оглянись вокруг и сам прочти!*

Справжню майстерність, як і все живе, не заховаєш. Вона проб'ється джерельцем і з'явиться у світ. Так і з'явилася з маленької тендітної жінки, працівника залізничної дороги, відома поетеса.

Невидима муза, яка жила у душі Валентини Василівни відкрилась світу. Слова, рядки, рими грали свою невигадливу гру і складалися у прекрасні вірші, які відображались в особистих записах.

Бажання писати стало її захопленням, її хворобою, частиною життя.

Вперше вірші Коміної Валентини були опубліковані у 2003 р. на сторінках районної газети „Железнорожник Донбасса”.

А далі понеслось, побігло, полетіло: „Луганский край”, „Новый путь”, „Лисья балка” (2004 р.), збірки „Соприкосновение”, „Вдохновение”, „Откровение” (2006 р.), „Крила пісні” (2009 р.), регіональна збірка „Донець об’єднує серця” (2008 р.), донецька збірка „Рицарі слова”, публікувалася в 4-х Каневських Міжнародних збірках „Склянка часу”, Луганському Міжнародному видавництві „Свій варіант” (2010 р.). У 2005 році побачили світ 2-і авторські книги „Свидание с осенью” та „Отражение”. Всього у скарбниці поетеси їх шість: „Теплом любви коснись твоей души” (2006 р.), збірка новел „Дорога домой” (2007 р.), „Не исчезай” (2008 р.). „В долинах неба” (2010 р.).

Серцевиною буквально усіх віршів В. Коміної, про що б вона не писала: про життя, про людину, про природу, про материнські почуття, про Батьківщину – в усьому є Любов з великої літери.

Валентина Василівна – активний учасник життя нашого міста. Вона з задоволенням проводить літературні зустрічі, майстер-класи для поетів-початківців. Коміна В. В. стала членом Міжнародного Співтовариства Письменницької Спілки.

Джерела та література

1. Вдохновение: Стихотворения и рассказы Лисичанского литературного объединения „Исток”. Луганск: Луга-Принт. 2020. 40 с. **2. Дзвінка** криниця. Колективна збірка Лисичанського літературного об’єднання „Исток” і членів літературного об’єднання „Обрій” ім. В. Стуса м. Сєверодонецька. Луганськ: ФОП Афанасьєва В.І. „Луга-принт”. 2008. 155 с. **3. Лисья балка.** Луганск: „Книжковий світ”. 2004. 300 с.

Д. Е. Смірнов

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Концепт хата у творчості Василя Голобородька

Василь Голобородько є одним з найбільших українських поетів-інтелектуалістів, а його творчість – феноменальним явищем української поезії. Дослідженню творчості митця присвятили свої наукові доробки О. Галич, Ю. Ковалів, О. Неживий та інші. Ю. Ковалів зазначав: „Поет просто живе у

своєму поетичному світі, який за умови своєрідної співзвучності емоцій, почуттів та відчуттів стає близьким читачеві” [4, с. 88]. Найґрунтовніше же дослідженням творчості В. Голобородька є праця дослідниці О. Кузьменко „Поетика Василя Голобородька”, в якій із різних аспектів розглядається індивідуальна поетика письменника [3, с. 10].

У поетичному світі автора переважають такі домінантні образи як Україна, слово, тіло. Основне місце серед них займає хата. Зокрема, І. Дзюба пише, що „...звичайна селянська хата для поета – цілий невичерпний всесвіт з безліччю своїх світів і див, вмістилище закінченого життя, де ... можна знайти всі начала й кінці...” [3, с. 657]. Вірш „Стара хата”, що увійшов до збірки „Летюче віконце”, сповнений глибокого смутку. Уже з перших рядків ми бачимо образ покинутої хати, що „...яблуком перестиглим упала...” [1, с. 44]. Веселе буяння природи, яскраві сімейні свята вже не для неї: „*Стіни не заходять на весіллі ходором – / сьогодні тут тихо, як на похоронах*” [1, с. 44]. Образ води, що його вводить у поезію автор, у міфологічному світобаченні українців означає очищення, переродження, початок нового життя. Це ж сталося і з цією хатою: „*А одного дня сюди прийшов чоловік / і увесь став блакитною водою...*” [1, с. 44]. Ця вода привнесла до хати нове життя, своєрідне переродження, оновлення.

У невеличкій поемі „Світло хати”, що також увійшла до вищеназваної збірки, „поет втілює тему втрати традиційного житла...” [3, с. 125]. Перша дворяркова строфа вводить нас у суть сюжету та налаштовує на його розвиток: „*Посходилися сусіди і родичі / і розбирають хату*” [1, с. 85]. Далі читаємо опис хати, в якій „в жаровнях сушилися вишні”, „де під стріхою ластів’яче гніздо, як пригорща, добре...” [1, с. 85]. Перші три катрени закінчуються словом „розбирають”, що підсилює мінорний лейтмотив твору. Опис спогадів дитинства – приємних, ніжних, протиставляється трагічному сьогодні – розбору такої любої серцю хати. „Опозиція вчора й сьогодні (на ній побудований увесь твір) подібна до того, як згадують життя близької людини в голосінні” [3, с. 126]. У свій час ця хата була провідником, орієнтиром, „центром життєвих орбіт тих, чий шлях починався у ній” [3, с. 126]: „*Ще вчора вона світилася, / освітлювала дорогу*

до себе, / коли я повертався з роботи, / освітлювала дорогу до себе через кілометри й роки розлуки” [1, с. 86]. Світле й лагідне вчора не може протистояти такому жорстокому, трагічному сьогодні, яке нищить таку любу серцю оселю: „А сьогодні походилися сусіди і родичі / і розбирають хату” [1, с. 86]. Образ калини, що його вводить автор, у його інтерпретації виступає символом рідної землі, єднання з родом, оскільки вона „матір’ю посаджена” [1, с. 86]. А далі-найстрашніше: „Полетіли сніпки золоті із стріхи – додолю, / як пір’я заморського жар-птаха – додолю...” [1, с. 86]. Страшна картина руйнування рідної оселі підкреслюється прощанням із нею матері, яка не може повірити у те, що відбувається. Вона голосить: „Ой людоньки, людоньки, / взяла б усю хату у руки / і понесла з собою!” [1, с. 86] Плід багаторічної праці, трудів усієї родини було так безжально зруйновано, винищено вщент ту пам’ять, той символ життя.

Абсолютною протилежністю поемі виступає вірш „Дорогою через літо”. Тут ми бачимо опис уже мажорних картин буття: „Мати біля вікна щось шиє”, „на лаві сидить батько”, „по долівці ходить м’ята, / по долівці ходить проміння” [1, с. 91]. Цікаво, що у поезії „...хата виступає як конкретно-чуттєвий образ хронотопу селянського життя. Вона разом зі своїми мешканцями іде дорогою часу” [3, с. 134]: „Хата іде, / а за нею, мов черідка гусей, / крокують дорогою через літо...” [1, с. 91].

Отже, фольклорні коди, концептуальні образи-символи творять неповторний ідіостиль поезики Василя Голобородька. „Хата у нього – мікрокосм, досконала модель світу” [3, с. 180]. У поезіях він намагається зберегти ту сакральність хати, донести свій погляд до читача.

Джерела та література

1. Голобородько В. Летюче віконце / В. Голобородько. – Париж-Балтімор. – 1970. – 233 с. **2. Дзюба І. М.** У дивосвіті рідної хати // Панорама найновішої літератури в УРСР / Упор. Кошелівець І. – Мюнхен, 1974. – С. 642–661. **3. Кузьменко О. В.** Поетика Василя Голобородька / О. В. Кузьменко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 196 с. **4. Неживий О.** Василь Голобородько // О. Неживий. Освячені Шевченковим ім’ям. – Луганськ: Світлиця, 1998. – С. 84–92.

Н. С. Сорока
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Суржик – засіб змалювання персонажів

За „Великим тлумачним словником сучасної української мови” суржик (як багатозначне слово) має декілька значень: 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса; борошно з такої суміші. 2. Елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова [1, с. 1419].

Якщо говорити про літературу минулих століть, то треба зазначити, що під впливом історико-культурних та соціальних чинників, український митець неодноразово користувався цим мовним явищем. Можна виділити декілька причин, що об’єднані спільною метою – найточніше зобразити характеристику персонажів.

Перша причина – це використання суржику як засобу створення комічного ефекту для змалювання героїв твору, що є носіями суржикізмів (І. Котляревський „Наталка Полтавка” – образ Возного, „Москаль-чарівник” – образ Фінтика, Г. Квітка-Основ’яненко „Сердешна Оксана” – образ писаря) [3, с. 11–14].

У праці „Між мовою і язиком” Лариса Масенко зазначає, що суржик, вживаний у XVIII–XIX століттях, можна класифікувати як соціолект окремих груп українського етносу – прошарку місцевого чиновництва [3, с. 16].

Друга причина (характерна для літератури XX століття) – змалювання села 50–60-х рр. XX століття: українців, які заговорили суржиком через бажання пристосуватися до іншої мови, яка начебто є „вищою” за українську (новели Григора Тютюника „Обнова”, „Син приїхав”) [3, с. 33].

Тобто суржик 50–70-х рр. XX століття характерний для тих соціальних прошарків етносу, які намагалися потрапити у так званий „кращий” світ за допомогою „мішаної” мови.

Третя причина (характерна для кінця XX століття) – змалювання вихідців з села, жителів приміської зони, які знову ж таки відмовляються від спілкування українською на користь суржику (Валерій Шевчук „Жінка-змія”) [2, с. 2].

Нестабільний період 80–90-х рр. XX століття двояко вплинув на розвиток та розповсюдження суржику: з однієї сторони, українці починали вільно користуватися рідною мовою (це стосується і митців), з іншої – відсутність мовної політики певним чином негативно вплинула на поширення української мови [3, с. 35].

Що стосується мистецтва кінця XX – початку XXI століття, то література стала швидко поповнюватися творами, написаними українською мовою, але з домішками суржику: Оксана Забужко „Музей покинутих секретів” (змалювання типу мовлення київської приміської зони), Юрій Андрухович „Дванадцять обручів” (сатиричне зображення масової української культури), Ірина Марченко „Музей нашої пам’яті” (сатиричне зображення характеристики суржикомовної людини) [3, с. 111–116], Сергій Жадан „Ворошиловград” (зображення мовлення мешканців маленьких міст Східної України [4, с. 339].

Однією з останніх „суржикомовних” книг XXI століття є поема-рондель (за авторським визначенням) Артема Чапая „Дивні люди”. Треба зазначити, що письменник стає на захист суржику, який уважає відтворенням реального мовного життя українця.

За сюжетом твору „Дивні люди” українські вчені відтворили ДНК неандертальця в секретній лабораторії. Після досягнення свого повноліття Степан Вовк змушений вийти у великий світ, проте через брак життєвого досвіду головний персонаж постійно потрапляє в незвичайні ситуації.

Особливістю твору є те, що оповідь ведеться від Стьопа-неандертальця, який розмовляє суржиком. Хоча він постійно намагається перейти на літературну мову: *„Об’яснюсь і постараюся до цього поменше вертатися: я чесно стараюсь говорити чисто, но по понятним причинам у мене не завжди получается.*

З одного боку: я чесно намагаюся розмовляти так званою чистою мовою – проте часто забуваюсь і збиваюсь, і получается так званий суржик” [5, с. 11–12].

Так, наприклад, Стьопа пояснює причини свого мовлення: *„Коли я багато про щось думав – виходить літературніше (...) Кажись, також виходить більш літературно, коли я*

врівноважений або піднесений: наприклад, описую краси. Зате суржик посилюється, коли я хвилююсь або розказую щось особливо важливе” [5, с. 12].

Неандерталець навіть може чітко висловити свою думку з приводу мовного питання: *„Як знає кожен неандерталець на планеті, українська мова займає друге місце у світі за милозвучністю. Правда, яка займає перше – я так і не взнав. Самі посудить: ну яка мова може бути ще милозвучніша за українську? Навіть не уявляю!” [5, с. 13].*

Поступово суржик, яким послуговувався Степан Вовк на початку твору, змінюється на чисту, майже поетизовану мову.

Якщо Стьопа-неандерталець зміг заговорити українською, то що говорити про сучасне суспільство?

Для кращого заглиблення в цю тему, було проведено мініопитування, в якому взяли участь 70 респондентів віком від 13 до 30 років. Метою було з’ясувати, як респонденти ставляться до суржику в живому звичайному мовленні, до суржику в мистецтві, зокрема в літературі.

Перше питання звучало так: *„Чи послуговуєтеся Ви суржиком у звичайному мовленні?”* Відповіді були такими: 25 людей дали ствердну відповідь – так, постійно; 16 респондентів відповіли, що користуються, але намагаються уникати цього мовного явища; 24 особи розмовляють суржиком лише іноді; і тільки 5 респондентів узагалі ніколи не вживають суржикізми.

„Як Ви ставитеся до суржику в мистецтві, зокрема в літературі?” – це було друге питання анкети. Відповіді розділилися так: 14 респондентів дали позитивну відповідь, 12 – негативну, а 44 – висловили нейтральну позицію.

На питання *„Прочитали б Ви літературний твір (прозу, поезію), написаний суржиком?”* респонденти відповіли: 37 осіб – так, 11 – ні, 22 – можливо.

Наступне питання звучало: *„Подивилися б Ви фільм, у якому персонажі говорили б суржиком?”*

Відповіді розділилися так: 33 респонденти дали позитивну відповідь, 14 – негативну, а 23 особи не визначилися.

Останнє питання анкети було таким: „Як Ви вважаєте, чи потрібно уникати суржикізмів у мистецтві, зокрема в літературі?”

21 респондент відповів так; 8 осіб зазначили, що не треба уникати суржикізмів у мистецтві; 32 людини відповіли більше так, ніж ні; 9 осіб думають навпаки – більше ні, ніж так.

Отже, можна зробити висновки, що у живому мовленні суржик переважає над літературною мовою. Респонденти більшою мірою нейтрально ставляться до суржику в мистецтві, навіть змогли б прочитати літературний твір та подивитися фільм, де є суржик. А більшість опитаних вважають, що треба або повністю уникати суржикового мовлення в мистецтві, або більшою мірою.

Але важко не погодитись з тим, що саме суржик є ефективним засобом для формування характеристики персонажів.

Джерела та література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, С.1419. **2. Врублевська Г.** Суржик як мовна характеристика персонажа в сучасній українській мові / Г. Врублевська // Волинь – Житомирщина. – 2002. – № 9. – С. 153–156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2002_9_33. **3. Масенко Л. Т.** Суржик: між мовою і языком. – К., 2011. – 135 с. **4. Ніколаєнко І.** Функції суржикізмів у романі Сергія Жадана „Ворошиловград” / І. Ніколаєнко // Мовознавчий вісник. – 2012. – Вип. 14–15. – С. 336–341. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2012_14-15_54. **5. Чапай А.** Дивні люди / Артем Чапай. – Чернівці: Книги – XXI, 2019. – 304 с.

Т. С. Царевська

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

„Забутий незабутній рай надзваний”

(штрихи кримського періоду творчості Лесі Українки)

Затишша, легенький вітерець, який обдуває засмагле від пекучого сонця тіло, даючи ковток свіжого повітря, занурюючись у теплі та привітні морські хвилі. У цей момент здається, неначе

існує рай на землі. Місце, де можна насолодитися природою, вдихнути аромат свіжості і забути про всі негаразди, є чарівний край – Крим.

Однією з тих, хто рятувався у краї кипарисів та лаванди, була відома українська письменниця Леся Українка. У дитячому віці дівчинку спіткала страшна хвороба – туберкульоз. Хвороба швидко наздогнала маленьку Лесю і прикувала її до ліжка нескінченного болю на все життя. Справжнім рятівником для неї став лікар з Києва, який порадив дівчинці поїхати туди, де підвищена вологість, адже саме такий клімат позитивно впливає на здоров'я та змушує хворобу не так швидко прогресувати. Тому наприкінці весни мати поетеси Ольга Петрівна Косач пише у листі до своєї матері таке: „Лесю ми вирішили повезти на лікування в Саки, бо там є такі цілющі грязі в Криму...” [1]. З того часу Леся стала справжньою кримською мандрівницею.

Кримський період творчості Лесі Українки досліджували В. Агєєва, С. Скиба, О. Присяжнюк та інші.

Крим став для письменниці не тільки місцем, де можна покращити стан здоров'я та хоча б на мить забути про невиліковну хворобу, а й точкою натхнення, де народилося багато чудових поезій, які увійшли до збірки „Кримські спогади”.

Цикл спогадів починається віршем „Заспів”, який пронизаний душевним болем, надіями, сподіваннями. Він є своєрідним епіграфом, який допомагає читачам розкрити поетичний Лесі Українки, її біль і тривогу. *„А не була щаслива й на годину... / Та я за те докірливого слова / Тобі не кину, стороно прекрасна! / Не винна ти, що я не маю долі, / Не винна ти, що я така нещасна!”* [2, с. 25].

Згодом з'являються й світлі думки про перебування у Криму. Поезія „Тиша морська” є тому доказом: *„В час гарячий полудневий / Виглядаю у віконце: / Ясне небо, ясне море, / Ясні хмарки, ясне сонце”* [2, с. 25]. Вірш написаний під час перебування в Євпаторії – сонячного краю спасеного півострову. У ньому відчувається легкість, душевна рівновага та щастя від перебування в місті, яке подарувало посмішку на обличчі та змусило забути про хворобу на декілька миттєвостей.

Не тільки сонячне сяйво надихало поетесу, а й чисте, синє, неначе дзеркало, море. Його важкі хвилі оббивали кам'яні брили,

неначе змиваючи усе погане і приносячи з собою ковток свіжого повітря, який надає надію на одужання. Вітер відганяє геть усі погані думки, залишаючи тільки світле, неосяжне почуття. У вірші „Граї, моя пісню!“ письменниця порівнює пісню з морем: *„Плинь, моя пісню, як хвиля хибкая, – / Вона не питає, куди вона плине; / Лий, моя пісню, як чайка прудкая, – / Вона не боїться, що в морі загине”* [2, с. 27].

Деколи траплялися й скрутні моменти, коли здавалося, що неможливо нічого змінити і залишається тільки чекати. Такий вир думок спіткав і Леся. Подекуди вони не давали спокою, заколисуючи у страшний вир нездійсненності. Ці думки та тривоги втілилися у вірші „Безсонна ніч”. *„Буде шарапати буря вітрила, / Пожене геть по темному морю. / Ох, коли б мені доля судила / Хоч побачити ранню зорю!”* [2, с. 28].

Час від часу сумні ночі, з хвилюючими думками, змінювалися на позитивні, коли хотілося танцювати й кричати на весь світ, що все буде добре. Такі ночі зазвичай траплялися із поетесою у Євпаторії, коли сонячні, теплі дні змінювалися на ночі, коли чарівний Морфей швидко забирав її у царство снів, не даючи можливість впустити у душу страшні думки. *„Нічко дивна! тобі я корюся. / Геть всі темні думи сумні! / Не змагаюся вже, не борюся, / Потопаю в сріблястому сні”* [2, с.28]. У чотирьох рядках відчувається одразу дві емоції. Перша – це емоція полегшення від того, що погані думки нарешті покинули поетесу. Друга – безмежна радість, насолода від життя та жага жити, творити, залишити по собі слід, у першу чергу, як про людину зі світлою душею та вірою в життя.

З любов'ю згадує Леся Українка і мальовниче місто Бахчисарай. У поезії „Бахчисарай” поетеса з ніжністю зображує місто так: *„Мов зачарований, стоїть Бахчисарай. / Шле місяць з неба промені злотисті, / Блищать, мов срібні, білі стіни в місті, / Спить ціле місто, мов заклятий край”* [2, с. 33]. Поетка була зачарована історією цього міста, його архітектурою.

Не менш спасенною стала й Ялта для письменниці. Одного разу під час свого перебування в Ялті поетеса завітала до будинку С. Надсона. Хвилюючі спогади після цього відвідування вилилися у вірш „Надсонова домівка в Ялті”. *„Все тут журливе кругом сеї хати, – / Та найсмутніші отії кімнати, / Де*

безталанний поет умирав:/ Все тут забрали, що можна забрати, – / Смутку ж ніхто не забрав” [2, с. 35]. Причиною її смутку стало те, що Леся Українка любила вірші Надсона і поважала поета, як людину, тому їй вкрай боляче було дивитися, як він доживає своє життя у старій, напівзруйнованій хатині.

Свіже повітря, сонячні промені, море – все це рятувало Лесю Українку, надихало цілющою жагою до життя. Саме у Криму вона знайшла своє спасіння і могла хоча б на декілька коротких миттєвостей забути про таке страшне слово як туберкульоз. Він став її спасенним краєм для душі та тіла. *„Чи се той світ, загублений, таємний, / Забутий незабутній рай надземний, / Що так давно шукають наші мрії?..” [2, с. 32].*

Джерела та література

1. Леся і Крим [Електронне джерело] : Режим доступу <http://oldyalta.ru/533-lesya-ukrayinka-krim.html> **2. Леся Українка** Вибране / Українка Леся. – Київ: Дніпро, 1977. – С. 25–35.

Наукове видання

„Луганщина: краєзнавчі розвідки”

Матеріали III Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Старобільськ, 23 квітня 2020 р.)

Здано до склад. 12.05.2020 р. Підп. до друку 15.05.2020 р.

Формат 60х84 1/8. Папір офсет.

Гарнітура Times New Roman.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 26,3. Наклад 200 прим.

Зам. № 43

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

„Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка”

пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. т/ф: (06461) 2-26-70

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від
09.04.2009 р.*